

Oud-Poelgeest

Van middeleeuws kasteel tot rustpunt in de Randstad

Freek Lugt

Digitale versie met voetnoten en vindplaatsen van de illustraties. De bijschriften staan tussen vierkante haken []. De illustraties zelf en de meeste kaderteksten zijn niet opgenomen.

Versie oktober 2014.

Copyright: F.H. Lugt / M. Wesseling / Vereniging Oud Oegstgeest
ISBN: 978-90-812006-3-9

Overname van gedeelten uit deze uitgave in welke vorm dan ook is slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur of de uitgever en met complete bronvermelding.

De auteurs menen waar feiten worden gepresenteerd, niets anders dan feiten te hebben weergegeven. Niettemin aanvaarden zij noch de uitgever aansprakelijkheid voor eventuele onjuistheden of onvolledigheden.

‘Ik heb de conditiën gemaakt dat het geen Krankzinnigengesticht of Ziekenhuis moet worden. Het zou altijd zóó geschikt zijn voor Museum of Bibliotheek. Als het Kasteel maar in waarde en eer wordt gehouden.’¹
Arnoldine Willink 1940

¹ Arnoldine Willink over de verkoop van Oud-Poelgeest aan de gemeente Oegstgeest (ELO, Brief 18 maart 1940 van Arnoldine Willink aan Catrien Bijleveld-de Kempnaer, in W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1).

Inhoud

Voorwoord	3
1 Over Oud-Poelgeest: inleiding	5
2 Middeleeuws kasteel	8
3 De heren van Poelgeest	16
4 Zeventiende-eeuws landhuis	29
5 Het huis van Boerhaave	46
6 Empire	53
7 Doorgangshuis	62
8 Het kasteelpark <i>door Margreet Wesseling</i>	79
9 Negentiende-eeuws buiten	96
10 Oorlog	110
11 De uilen in de olmen	122
12 Rustpunt in de Randstad	127
Bijlage. De wapenschilden op Oud-Poelgeest	135
Illustratieverantwoording	140
Bibliografie	142

Voetnoten zijn te vinden in de digitale versie van dit boek op oudoegstgeest.nl.

Voorwoord

[Paneel in de grote zaal van kasteel Oud-Poelgeest.
Foto Monique Shaw 2014.]

Het was een genoegen om de geschiedenis van de buitenplaats Oud-Poelgeest te mogen vastleggen. Daarbij waren er ontdekkingen te over. Zo blijkt er in het middeleeuwse kasteel een kapel te zijn geweest; fungeerde het gebouw in de achttiende eeuw als museum; is de Drakenzaal pas daarna geconstrueerd; was er in de negentiende eeuw een schooltje; werd het terrein in de Tweede Wereldoorlog bijna herschapen in de ‘Festung Poelgeest’; en zwaaide na die tijd een charismatisch mens de scepter over een succesvol vormingscentrum. Ook nieuw voor mij was dat de bouwer van het zeventiende-eeuwse huis, Constantijn Sohier, een cultuurminnaar was die de buitenplaats met grote zorgvuldigheid ontwierp. Even verassend was het te ontdekken dat zijn kleindochter, aan het begin van de achttiende eeuw, zonder enige terughoudendheid ongehuwd samenwoonde; hoeveel wij toch nog weten over Boerhaave op Oud-Poelgeest; en wat Gerrit Willink precies voorhad met zijn kapel. Het was verrijkend meer inzicht te krijgen in de families die op het kasteel hebben gewoond.

Voor de in dit boek neergelegde kennis heb ik kunnen voortbouwen op het werk van een aantal voorgangers, van wie ik noem Abraham van der Aa, W.J.J.C. Bijleveld, Ingrid Moerman, Brigitte Rink-Ensink en Henk Rijken. De reeds door hen gesignaleerde vindplaatsen en literatuur vormden, hoewel sommige interpretaties voor hun rekening moeten blijven, een belangrijke steun.

Bij het schrijven van dit boek zijn velen mij behulpzaam geweest. Ik dank daarvoor in het bijzonder Nenke van Wermeskerken, die in feite ook twee jaar met de voorbereiding bezig is geweest; Carla de Gloppe, betrouwbare steun bij het wekenlang doorspitten van het archief van Oud-Poelgeest; André van Noort, als vanouds behulpzaam in het Leidse archief; Folkert van Straten met zijn precieze vertalingen van stukjes Grieks en Latijn; Hennie Völker-Dieben, de immer actieve stichtingsvoorzitter; monumentenarchitect Flip Robers, die ik altijd met vragen kon lastigvallen; Arent Pol, steeds goed voor allerlei praktische informatie; Jan Hengstmengel, die in de nachtelijke uren een lastige kwestie heeft uitgezocht; Mag van Til-Oostenrijk, die enkele unieke foto's gaf; Monique Shaw, de professional die belangeloos een groot aantal foto's maakte; en Ed Noordijk, die wederom de tekst heeft gezien op samenhang en correct taalgebruik.

De Vereniging Oud Oegstgeest besloot uitgever van dit boek te zijn; ik stel dat zeer op prijs. Dit geldt ook voor de subsidie van de Stichting Cultuurfonds Oegstgeest en de Gilles Hondius Foundation.

Hoofdstuk 8 is een hoofdstuk apart. Ik acht mijzelf niet in staat gezaghebbend over de flora en fauna van het landgoed te schrijven. Bioloog Margreet Wesseling heeft dit voor haar rekening genomen. Het liefdevol geschreven resultaat past naadloos in dit boek. Margreet dankt Chris en Nellie Smeenk-Enserink voor het delen van hun kennis der natuur en Gerard Thijsse van het Nationaal Herbarium voor het zoeken naar toepasselijke herbariumvellen.

Als laatste dank ik mijn Margriet. Opnieuw heeft zij mijn verhalen aangehoord en van commentaar voorzien, is ze diverse keren door de tekst gegaan en heeft ze onbegrijpelijke passages aangestreept, fouten eruit gehaald en verbeteringen voorgesteld. Ik ben haar daar zeer dankbaar voor.

Alle hulp en steun nemen natuurlijk niet weg dat de nog in het boek aanwezige onjuistheden voor mijn rekening komen.

Oegstgeest, augustus 2014
Freek Lugt

1 Over Oud-Poelgeest: inleiding

[1.1 Deze schildering op glas toont twee ridders op een toernooi. Te zien aan het wapen op zijn zadelkleed is de linker een Van Poelgeest. Hij is aan de winnende hand: de lans van zijn tegenstander is geknakt. De afbeelding is in de negentiende eeuw gemaakt voor een venster van Oud-Poelgeest en hangt nu in het congreshotel bij het koetshuis. Zo vormt dit raam een verbinding tussen de middeleeuwen en de moderne tijd.
Foto Monique Shaw 2014.]

Midden in de Randstad, in Oegstgeest, aan de oever van de Haarlemmertrekvaart, staat een kasteel in een groot park. Bij nadere beschouwing is het meer een landhuis. Wel heeft er ooit een middeleeuwse burcht gestaan en de negentiende-eeuwse torentjes geven het gebouw ook nu nog een kasteelachtig aanzien. Op deze buitenplaats hebben eeuwenlang mensen gewoond en is heel veel gebeurd.

Al in de achtste-eeuwse administratie van de bisschop van Utrecht komt een boerderij in Poelgeest voor. Rond het jaar 1200 hebben soldaten uit Kennemerland er aangelegd alvorens zich in Leiden in de Loonse Oorlog te storten, zoals in de Tweede Wereldoorlog er achtereenvolgens Nederlandse, Duitse en Canadese soldaten hebben gebivakkeerd. In de tiende eeuw en later gebruikten de heren van Poelgeest het middeleeuwse kasteel als uitvalsbasis voor grootscheepse ontginningen ten oosten van het kasteel. De burcht was toen een van de sterkten van de burggraaf van Leiden. Veel later deden kunstenaars er inspiratie op, ik noem Frédéric Bastet en Jan Wolkers. Rijke kooplieden als Constantijn Sohier en Gerrit Willink gebruikten het huis als buitenplaats. In de achttiende eeuw woonde er de bekendste medicus van zijn tijd, Herman Boerhaave, die het park omvormde tot een plantentuin als verlengstuk van de Leidse Hortus Botanicus. Graven en baronnen hebben er gewoond en het herbergde een kostelijke collectie klassieke kunst. In de twintigste eeuw huisvestte het kasteel een vormingscentrum dat door de charismatische leiding zijn gelijke in Nederland niet kende. In de negentiende eeuw is de Drakenzaal in het kasteel ingericht, die daardoor een van de fraaiste zalen uit die periode in Nederland werd. Acht elementen van het landgoed staan op de monumentenlijst. En tegenwoordig fungeert het als selfsupporting conferentiecentrum, waar het niet alleen goed vergaderen is maar waar je ook op niveau kunt overnachten, dineren en desgewenst trouwen.

Het kan niet anders of over zo'n gebouw, zo'n landgoed valt veel te vertellen.

Dat doe ik in dit boek.

Overzicht

Het boek begint in **hoofdstuk 2** in de middeleeuwen. Er is dan een kasteel met torens en transen, de Antonius- en Christoforuskapel, een gracht en een ophaalbrug. Dit middeleeuwse kasteel was de basis van de heren van Poelgeest, die van daaruit grote delen van het moerasgebied ten oosten van het kasteel ontgonnen, tot zij uiteindelijk in Koudekerk aan den Rijn neerstreken en het oude kasteel, dat nu Oud-Poelgeest werd genoemd, overlieten aan anderen. De daar wonende familie versmolt met de familie Van Alkemade, vandaar dat het kasteel toen Alkemade heette (**hoofdstuk 3**). Deze periode eindigt bij het Beleg van Leiden in 1573, toen het kasteel door de stad Leiden werd afgebroken om te voorkomen dat de Spanjaarden zich erin zouden verschansen.

In de zeventiende eeuw koopt de schatrijke Amsterdamse koopman Constantijn Sohier het terrein met de ruïne. Hij besteedt een jaar of twintig aan het zorgvuldig ontwerpen van een

landhuis in Hollands-classicistische stijl dat zich kenmerkt door orde en regelmaat (**hoofdstuk 4**). Het is in wezen het huidige kasteel zonder de torentjes. Door de streng symmetrische en geometrisch verantwoorde opzet treft ons nu nog de fraaie en rustige eenvoud van het ontwerp. Hetzelfde geldt voor het park, dat eveneens symmetrisch van opzet is en geometrisch verantwoord. Dit is dan wat we noemen een ‘formele tuin’. Rondom ligt een rechthoekige gracht waarbinnen twee bijgebouwen staan. Het landhuis zelf staat geheel in het water, er naartoe leidt een fraaie stenen brug.

In de achttiende eeuw komt de wereldberoemde arts en plantkundige Herman Boerhaave op Oud-Poelgeest wonen (**hoofdstuk 5**). Hij gebruikt het park, dat vierentwintig keer zo groot is als de Hortus Botanicus in Leiden waarvan hij directeur is, als dependance van de hortus. Hij plant er de bomen en zaait er de zaden die hij in Leiden niet kwijt kan.

Bij de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw, de tijd van de empire, hebben twee baronnen de touwtjes in handen (**hoofdstuk 6**). Ze zijn getrouwd met een kleindochter en een achterkleindochter van Boerhaave. Van Leyden gooit de meeste grachten dicht, breekt de brug af, verlegt de oprijlaan en begint met de aanleg van een Engelse landschapstuin. Van Rhemen moderniseert het huis: hij voegt twee kamers samen tot de Drakenzaal, verhoogt het plafond daarvan, metselt negen vensters dicht en vervangt de zeventiende-eeuwse kruiskozijnen op de bel-etage en de verdieping door grotere empirevensters.

In het midden van de negentiende eeuw vinden de laatste grote wijzigingen plaats (**hoofdstuk 9**). Gerrit Willink zet de twee uientorentjes op het gebouw, verhoogt de achterkant en decoreert de voorkant met zandsteen. Hij geeft de Drakenzaal de huidige inrichting en brengt de oprijlaan terug naar de oorspronkelijke plaats. In verband met zijn bijzondere geloofsovertuiging – hij speelt een rol in de ‘Vergadering van gelovigen’ – bouwt hij een kapel op het terrein. Willinks schoonzoon geeft opdracht voor de bouw van het koetshuis. Halverwege de twintigste eeuw komt Oud-Poelgeest in het bezit van de Gemeente Oegstgeest. Het wordt verhuurd aan een aanvankelijk succesvol vormingscentrum, dat er zelfs een groot slaappaviljoen bij bouwt maar later ook weer afbreekt. Tegen het eind van de eeuw sluit het centrum en wordt de exploitatie voortgezet in de vorm van een congrescentrum. Dit krijgt het landgoed van de gemeente in erfpacht, waardoor deze er geen zeggenschap meer over heeft maar er ook geen geld meer in hoeft te steken (**hoofdstuk 12**).

In de diverse hoofdstukken geef ik ook ruim aandacht aan de personen die het kasteel hebben bezeten en richting hebben gegeven aan de ontwikkeling ervan: de heren van Poelgeest, de Sohiers, de Boerhaaves en de Willinks. Daarbij moeten wij leven met de beperkingen die de informatievoorziening uit het verleden, vooral het verre verleden, nu eenmaal meebrengt. In het bijzonder over de middeleeuwse families weten wij bijzonder weinig. In hoofdstuk 3 is weliswaar een enorme hoeveelheid gegevens opgenomen, maar uitgesmeerd over de relevante personen is het per individu niet zo geweldig veel. Wat bekend is, wordt hier naar voren gebracht. Voor de latere families kon ik vaak selectiever zijn. De levensloop van nazaten die er wel gewoond hebben maar minder van betekenis waren voor de ontwikkeling van huis en park, en van de enkelingen die er slechts één generatie woonden, komt kort aan de orde in **hoofdstuk 7**. Hierin zijn ook de stambomen van de families te vinden voor zover die voor Oud-Poelgeest van belang zijn, met uitzondering van die van de middeleeuwse heren van Poelgeest. Deze stamboom, voor zover die al zo mag heten, is opgenomen in hoofdstuk 3. Samen geven de stambomen een compleet overzicht van de eigenaren en bewoners van 1250 tot nu.

Daarnaast is er een drietal thematische hoofdstukken. **Hoofdstuk 8**, dat is geschreven door Margreet Wesseling, behandelt de flora en fauna van het park in de loop van de tijd. Uiteraard wordt over de inrichting van het park ook in de andere hoofdstukken al het een en ander

gezegd. In **hoofdstuk 10** zet ik uiteen hoe Oud-Poelgeest lijdend voorwerp was in de Tweede Wereldoorlog. Nederlandse militairen verwoestten van hieruit een belangrijk deel van Valkenburg, Duitsers nestelden zich in het koetshuis en aan het eind van de oorlog sloeg een Canadese eenheid er zijn kampement op. **Hoofdstuk 11** ten slotte laat iets zien van de inspiratie die verschillende literatoren op Oud-Poelgeest hebben opgedaan.

[1.2 Het wapen dat Congreshotel Oud-Poelgeest tegenwoordig gebruikt. Moderne arenden op het oude wapen van de burggraaf van Leiden.
Publiciteitsfoto Kasteel Oud-Poelgeest Congreshotel BV.]

Kaders

Her en der zijn in dit boek kaders opgenomen. Deze verlevendigen de tekst en voorkomen dat informatie verloren gaat. De kaderteksten kunnen worden overgeslagen zonder dat de draad van het verhaal uit het zicht raakt.

Voetnoten

In de digitale versie van dit boek is een groot aantal voetnoten opgenomen die naar vindplaatsen verwijzen of toelichtende informatie geven. De digitale versie is te raadplegen op de website van de Vereniging Oud Oegstgeest: www.oudoegstgeest.nl. Zij geeft de basistekst met de bijbehorende voetnoten, echter niet de afbeeldingen en de kaderteksten.

2 Middeleeuws kasteel

[2.1 Afbeelding uit 1646 van de middeleeuwse woontoren van Oud-Poelgeest in een tekening van Roeland Roghman. De spitsboog rechts zal de hoog gelegen ingang zijn, hier vandaan kon je met een intrekbare houten trap naar beneden. Boven de bomen steken kantelen uit. Links heeft kennelijk een aanbouw gestaan; in het midden van de muur zijn balkgaten voor vloerbalken te zien.

Uitsnede Roeland Roghman, *Ruïne van het slot Alkemade*, zwart krijt en grijs penceel op papier, ca. 1646, Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. 1900 A4337.]

‘Het huis te Poelgeest’. Zo wordt het kasteel in een document uit 1320 genoemd.² Dat was het jaar waarin het kasteel aan IJsbrand van Poelgeest werd overgedragen door zijn broer, Floris van Alkemade, die het weer van zijn vader had gekregen; het moet toen dus al veel ouder zijn geweest. In 1150 bijvoorbeeld was er zeker al een heer van Poelgeest: ridder Gerrit van Poelgeest wordt in dat jaar genoemd.³ Toen zijn er ontginningswerkzaamheden uitgevoerd. En blijkt een register van het bisdom Utrecht bezat de kerk al in de achtste eeuw twee hoeven in Poelgeest. Hoeven lagen toen in deze regio op of aan de rand van een zandrug; geologen noemen dat een strandwal. Op kaart 2.3, waarop de strandwallen aangegeven zijn, is te zien hoe de kastelen Abtspoel (zie het volgende hoofdstuk) en Oud-Poelgeest midden op, respectievelijk op de flank van de meest oostelijke strandwal liggen, de strandwal van Poelgeest. Het is daarom goed mogelijk dat op deze plaatsen in de achtste eeuw de aan de kerk geschonken hoeven lagen. Geopperd is dan ook dat een van die hoeven de grondslag vormde voor kasteel Oud-Poelgeest.⁴ Bewijzen daarvoor zijn nooit gevonden, maar het is goed denkbaar dat de twee hoeven zijn uitgegroeid tot de kastelen Abtspoel en Oud-Poelgeest. Zo ging dat in die tijd: de hoeven van boeren die zeggenschap kregen over hun omgeving kregen een gracht, werden een ‘versterkte hoeve’, kregen een stenen toren en werden uiteindelijk een kasteel.

[2.2 Op dit document uit de achtste eeuw is in het begin van de aangegeven regel vermeld dat de kerk twee hoeven in ‘Polgest’ heeft.

Utrechts Archief, archief van de Bisschoppen van Utrecht, inv.nr. 43, f. 19.

[2.3 De strandwallen van Oegstgeest en Poelgeest, voor zover ze boven het veen uitsteken, geprojecteerd op een achttiende-eeuwse kaart. Te zien is dat ‘Thuis te Poelgeest’ aan de rand van de strandwal ligt en Abtspoel er op. Ter oriëntatie: links naast de ‘h’ van ‘Vyfhuysen’ ligt tegenwoordig de Willibrordrotonde in Oegstgeest.

Dijkstra 37.]

[2.4 Deze neolithische vuistbijl is bij Oud-Poelgeest gevonden.

Rijksmuseum van Oudheden, inv.nr. h 2014/3.1.]

Noot bij kader ‘Nog oudere bewoners’ inzake de neolithische vuistbijl.⁵

We weten precies hoe de oudste stenen toren van Oud-Poelgeest er uitzag. Roeland Roghman heeft er in 1646 een tekening van gemaakt die nu in het Rijksmuseum hangt (afb. 2.1). Weliswaar geeft deze afbeelding de laatste fase van dit bouwwerk weer, maar in de eerste fase

² Hoek 1978, 122.

³ Lugt 2010, 92.

⁴ Bijleveld 1904, 142. Van der Aa 1867, 214/215, twijfelt er zelfs niet aan.

⁵ Hessing 2008, bijlage 1, waarnemingsnr. 45341.

van de stenen burcht, toen er nog geen stenen bijgebouwen waren, moet hij er ook zo hebben uitgezien. Dat meent eveneens woontorendeskundige D.B.M. Hermans. In zijn proefschrift schrijft hij dat uit analyse van tekeningen en kaarten blijkt dat Oud-Poelgeest is ontstaan uit een solitaire toren.⁶ Aangezien de toren in 1320 al een of twee generaties moet hebben bestaan moet hij uiterlijk aan het eind van de dertiende eeuw zijn gebouwd. Een nog eerdere datum is ook mogelijk; de eerste bakstenen gebouwen werden in deze regio geconstrueerd aan het eind van de twaalfde eeuw. Het Gravensteen in Leiden bijvoorbeeld dateert uit omstreeks 1190.⁷ Tegen en bij de woontoren zullen in de loop der tijd andere gebouwen zijn gebouwd waarna het zo ontstane geheel waar nodig door muren met elkaar is verbonden. Ik ga daar hierna op in. De door Roghman getekende ruïne is ontstaan doordat Oud-Poelgeest voorafgaand aan het Beleg van Leiden in 1573 door de Leidenaren is verwoest om te voorkomen dat de Spanjaarden zich erin zouden verschansen.⁸

Noten bij kader ‘Al eerder verwoest?’ inzake de verwoesting van kasteel Alkemade⁹ en de laatste zin.¹⁰

Noten bij kader ‘Verwoestingsplannen in 1351’ bij de voorlaatste¹¹ en de laatste zin.¹²

Over waar het middeleeuwse Oud-Poelgeest precies lag, zijn we redelijk geïnformeerd; veel minder weten we over hoe het kasteelcomplex er uitzag. Aan de huidige situatie hebben we wat dit betreft niets: het kasteel dat er tegenwoordig staat, dat geen burcht is maar een landhuis, dateert uit de zeventiende eeuw en staat op een andere plek. Voor het hoe en wat van het middeleeuwse kasteel zijn we aangewezen op kleine brokjes informatie: enkele oude kaarten waarop een minuscule afbeelding van het kasteel te zien is en twee plattegronden waarop het kasteelterrein van toen is weergegeven. Daarnaast hebben we een paar na het Beleg van Leiden gemaakte kaarten waarop de ruïne van het kasteel is afgebeeld, waarvan één in de vorm van een wandtapijt. Verder is er halverwege de zestiende eeuw in documenten sprake van een ‘wagenuis’ en een ‘berghuis’ bij Oud-Poelgeest, van een grote eikenboom binnen de poort en een put bij de brug van het kasteel.¹³ En er zijn stukken waaruit blijkt dat er een huiskapel op Oud-Poelgeest was.¹⁴

⁶ Hermans 310. Hij houdt nog een slag om de arm: uit analyse van tekeningen en kaart ‘lijkt op te maken dat ...’.

⁷ Orsel 186-187.

⁸ Groenveld 205. Door de stad Leiden was bepaald dat alle gebouwen binnen de 500 roeden-grens (zie hiervoor Lugt/Spieksma 40-45) afgebroken moesten worden (Den Hartog 2002, 28). Oud-Poelgeest lag duidelijk binnen die grens Overigens werden ook stenen gebouwen daarbuiten afgebroken (zoals de kerken van Oegstgeest en Warmond): ‘die van Leyden ... hebben ... omtrent een halff mijl rondomme der Stede doen afbranden/affwerpen/ende affhouwen alle Huysen ... waer mede den Vijandt hem eenichsins soude hebben kunnen behelpen’ (Orlers 329).

⁹ Overigens is het ook niet zeker dat kasteel Alkemade bij de twisten is verwoest. Mededelingen daarover berusten op niet te verifiëren berichten van ‘oudere schrijvers’ (Fannee 117-118).

¹⁰ Volgens Kort Alkemade in 1293, 1320, 1423, 1471, 1499, 1553; Bijleveld 1907, 76: ‘In 1398 werd “mijn heere van Alkemade” door hertog Albrecht van Beyeren in een charter vermeld, als woonachtig op zijn huis aan het einde van den Hofdijk.’ Indien dit juist is, is het vrijwel onmogelijk dat Oud-Poelgeest in de periode 1393-1396 is verwoest, zoals Janse 2001, 124 zonder bronvermelding aangeeft.

¹¹ Fockema Andreae 1935, 264; Brünner 131; Van Oerle 224.

¹² Blok 77.

¹³ Hoek/Verbeek 290-291.

¹⁴ Muller 1921, 292; Bijleveld 1942, 192.

Waar stond het kasteel?

Lang is gedacht dat het huidige kasteel is gebouwd op dezelfde plaats als het middeleeuwse kasteel.¹⁵ De kruisgewelven in de noordvleugel van het souterrain zouden zelfs nog middeleeuws zijn. De gegevens die we hebben laten echter iets anders zien. Op plattegronden uit 1633 en 1645 hebben de landmeters Jan Pieterszoon en Johannes Dou (vader en zoon) aangegeven waar de ruïne lag en waar de grachten van het middeleeuwse kasteel lagen. Beide tekeningen laten een bijna vierkant omgracht terrein zien met de ruïne daarop aangegeven. De loop van de wegen is duidelijk weergegeven en nog goed herkenbaar, de schaal is gelijk. Het kasteelterrein is echter op de plattegronden niet hetzelfde gericht. Bij vergelijking met een moderne kaart is verder een probleem dat de op de plattegronden nog afgebeelde rivier de Mare op latere kaarten is vervangen door de Haarlemmertrekvaart. Ter plaatse van Oud-Poelgeest loopt deze iets westelijker dan de Mare. Ik ga hier in hoofdstuk 4 op in.

[2.5 Boven de plattegrond uit 1633 van Jan Pieterszoon Dou, onder die uit 1645 (opgemeten in uiterlijk 1634) van Johannes Dou. Op beide staat verticaal in het midden de Poelgeesterweg, rechts de Mare (nu de Haarlemmertrekvaart) en rechts van het midden het middeleeuwse kasteel Oud-Poelgeest.

Boven Jan Pietersz. Dou, *Kaart van de landerijen van Poelgeest*, tekening in kleur op perkament, Leiden 1633, ELO, signatuur PV81700; onder uitsnede Johannes Dou, *Kaart van de landerijen van Poelgeest*, tekening in kleur op perkament, Leiden ca. 1645, ELO, signatuur PV81701.]

De oude plattegronden laten zich verrassend goed projecteren op een modernere kaart die geografisch in elk geval correct is, de kaart van 1810, die een voorloper is van de eerste kadastrale kaart (afb. 4.7). Het resultaat van de projectie van de plattegrond van 1633 is afbeelding 2.6. Projectie van de plattegrond van 1645 geeft een vergelijkbaar beeld, met dien verstande dat het middeleeuwse kasteel hier vlak tegen het zeventiende-eeuwse huis aanligt, het ligt als het ware op het voorplein ervan.

[2.6 Links is de kaart van 1633 geprojecteerd op een kaart van Oud-Poelgeest uit 1810. Rechts nogmaals de kaart uit 1810. In het midden ligt, rose gekleurd, het inspringende gebouw van het huidige kasteel Oud-Poelgeest. De afbeelding rechts is hetzelfde als links, maar dan met slechts een klein stukje van de kaart van 1633. Dit is het terrein van het middeleeuwse kasteel. Dat lag dus voor het huidige kasteel, een meter of 25 de oprijlaan af. Uitsneden Jan Pietersz. Dou, *Kaart van de landerijen van Poelgeest*, tekening in kleur op perkament, Leiden 1633, ELO, signatuur PV81700, op uitsnede A. Tolkijn, *Brouillonkaart der landerijen gelegen in de jurisdictie van Oegstgeest en Poelgeest*, 1810, NA inv.nr. 219.]

De juistheid van deze ligging kan worden geverifieerd aan de hand van de toenmalige oprijlaan, waarvan we de oppervlakte kennen en dus ook ten naaste bij de lengte, en van de put waarvan we de toenmalige en de huidige ligging kennen.

De oprijlaan is in 1644 en 1645 aan Constantijn Sohier verkocht. De laan bestond toen uit twee delen, zie de plattegronden (afb. 2.5 en 2.7). Een kort stuk loopt vanaf het huidige begin aan de Poelgeesterweg tot het toenmalige inrijhek (op de plattegrond uit 1645 heet dit 'Laan').¹⁶ Dat hek lag toen een meter of 35 vanaf de weg. Het lange stuk van de oprijlaan loopt met een slinger van het toenmalige inrijhek tot de ingang van het kasteel, in het

¹⁵ Goris 144; Bijleveld 1904, 146; Bijleveld 1907, 90; Ter Kuile 178; Rink-Ensink 2002, 64.

¹⁶ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. V.

desbetreffende archiefstuk 'de Voorpoort' genoemd, die aan de zuidwestzijde ligt.¹⁷ Uit de in de archiefstukken gegeven oppervlakte kan worden afgeleid dat dit deel van de oprijlaan, met een ruime marge, 140 à 210 m lang was.¹⁸ Op de plattegrond heeft de oprijlaan tussen inrijhek en voorpoort ook deze lengte. Hieruit volgt dat de op de kaart aangegeven plaats van het middeleeuwse kasteel wat dit betreft betrouwbaar is.

Hiermee in strijd is de huidige plaats van de middeleeuwse waterput. Die is er nog, met metselwerk onder de grond en daarboven een fraai bewerkte ring die is gehouwen uit één blok natuursteen (afb. 12.5).¹⁹ Hij staat op ongeveer 30 m ten noordwesten van de tuinmanswoning, met het jaartal 1550 erop. In dat jaar trouwde Margriet van Culemborg, erfdochter van Oud-Poelgeest, met Filip van Hamal.²⁰ Het ligt dus voor de hand dat de put ter herinnering aan hun huwelijk is gebouwd.²¹ Volgens een mededeling uit 1560 lag de put 'op het huis van Oud-Poelgeest voor aan de brug.'²² Dat betekent dat de put op de binnenplaats van het kasteel lag, waar de brug begon, of eventueel aan het andere eind van de brug aan de overkant van de gracht. De put ligt nu echter veel westelijker van brug en kasteel, zeg 70 m van de middeleeuwse kasteelingang. Dat is teveel om aan te nemen dat het kasteelterrein toch wat westelijker lag dan uit de kaartprojecties blijkt.²³ De conclusie hieruit moet zijn dat de put op enig moment is verplaatst, waarschijnlijk toen in de zeventiende eeuw de kasteelruïne werd afgebroken om plaats te maken voor de aanleg van het nieuwe landgoed.²⁴

[2.7 Deel van de plattegrond van 1645 met de ligging van de oprijlaan verduidelijkt. De oprijlaan bestaat uit twee delen: links een deel vanaf het huidige inrijhek tot het middeleeuwse inrijhek, op de plattegrond 'Laan' genoemd; rechts een deel dat met een slinger naar de ingang van het kasteel aan de zuidzijde leidt.

Uitsnede Johannes Dou, *Kaart van de landerijen van Poelgeest*, tekening in kleur op perkament, Leiden ca. 1645, ELO, signatuur PV81701.]

Het kasteel midden zestiende eeuw

¹⁷ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LVII.

¹⁸ Het lange deel van de oprijlaan had een oppervlakte van 69 roeden. Onbekend is hoe breed de laan was, maar laten we aannemen, gelet ook op de plattegrond, anderhalve roede met een marge van 20% naar beide zijden (een roede was behalve een oppervlaktemaat ook een lengtemaat, 3,767 m). Dan was de oprijlaan dus 38 à 58 roeden lang, dat is 143 à 218 m. De huidige oprijlaan is 190 m lang, dus de op de kaart geprojecteerde ingang van het middeleeuwse Oud-Poelgeest valt ruimschoots binnen de lengtemarges van de middeleeuwse oprijlaan.

¹⁹ Brief 11 januari 1949 van restauratiearchitect Ysbrand Kok, Amsterdam, aan directeur Rijksbureau voor de Monumentenzorg, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954).

²⁰ Bijleveld 1907, 78.

²¹ Hierop wees reeds Rink-Ensink 2002, 59.

²² Letterlijk staat er 'De put op het huis van Alckemade voor aan de brugge' (Hoek/Verbeek 291).

²³ Rink-Ensink 2002, 60 is daarnaast van mening dat het gebouw naast de ingang van het terrein op de plattegrond van Dou van 1633 het los van het kasteel staande woonhuis van Margriet van Culemborg moet zijn. Ik zie hierin echter niet meer dan de kasteelboerderij. Ook ziet zij op het wandtapijt in de Lakenhal dat woonhuis apart van de ruïne afgebeeld. Ik heb dit aparte huis echter noch op het wandkleed, noch op de daaraan ten grondslag liggende kaart van Lieferinck kunnen ontwaren. Overigens heeft Margriet van Culemborg niet of nauwelijks op het kasteel gewoond (hoofdstuk 7).

²⁴ Ter Kuile 179 vermoedt zelfs dat de put van elders is overgebracht, zonder dat toe te lichten. Mede gelet op het huwelijk in 1550 en de mededeling uit 1560 is dat in hoge mate onwaarschijnlijk. Dat geldt ook voor de theoretische mogelijkheid dat in latere tijden iemand het jaartal 1550 op de put heeft aangebracht.

Op kaarten van voor het Beleg van Leiden (afb. 2.8) zijn nog minuscule plaatjes te zien van hoe het kasteel er vlak daarvoor ongeveer moet hebben uitgezien. Ze tonen een groot, rechthoekig blok met torens op de hoeken.

[2.8 Afbeeldingen van Oud-Poelgeest op kaarten van voor het Beleg van Leiden. Ze laten een flink kasteel zien. **1.** Uit een kaart van Jacob van Deventer, 1545 (het kasteel heette toen ‘Alckemade’). **2.** Stukje van een kaart van Jacob Coenz., 1550. **3.** Klein deel van een kaart van Joost Jansz. Beeldsnijder naar gegevens uit omstreeks 1570.

1. Uitsnede Jacob van Deventer, blad ‘Holland’ van de *Kaart van de Verenigde Nederlanden in de 16e eeuw*, circa 1545, ELO, signatuur PV70028.1B 2. Uitsnede Jacob Coenz., *Kaart van een deel lants ghelegen inden ambacht van Oestgheest aan den Heerwech en den Lijdwach*, 1550, ELO, signatuur PV80500. 3. Uitsnede Joost Jansz. Beeldsnijder of Bilhamer, *Land caerte ende water caerte van Noort Hollandt ende West-Vrieslandt met d'aenliggende landen (...)*, heruitgave als kopergravure in 1608 van de houtsnede die Beeldsnijder in 1575 maakte in Spaanse opdracht, Noord-Hollands Archief Haarlem, signatuur A(492.62)004 A.]

Iets wijzer worden we van de in afbeelding 2.9 getoonde tekeningen van na het beleg en de plattegronden uit 1633 en 1645 die we hiervoor al zagen. Zoals gezegd is het kasteel bij het Beleg van Leiden verwoest en op de tekeningen van daarna is dan ook een ruïne te zien. Deze brokkelt in de loop van de tijd steeds verder af. Een van de oudste afbeeldingen (1) staat in het boek van de Leidse historicus Jan Jansz. Orlers. Dat boek dateert weliswaar uit 1614 maar er staat een kaart in uit 1574, dus van vlak na de verwoesting.²⁵ Daarop is nog het meest van het gebouwencomplex te zien, met inbegrip van de woontoren en rechts twee torens die kennelijk van de voorpoort zijn, ik kom hier op terug. Het kasteel werd toen ‘Alckemade’ genoemd. Op een kaart van Hans Lieferinck uit 1574 is een zelfde plaatje te zien (2). Van Lieferinck is bekend dat hij gebouwen natuurgetrouw weergaf. Dertien jaar later diende deze kaart als basis voor een wandkleed, waarop Oud-Poelgeest ook staat (3).²⁶ Links lijkt het restant van een ronde toren te staan. In 1612 is op een aquarel van Buchelius minder van het kasteel te zien, achter de bosjes zullen nog fundamenteën liggen (4). De twee poorttorens zijn echter wel duidelijk afgebeeld. Een kaart uit 1620 toont vrijwel geen details maar laat wel zien dat er meer was dan een enkele woontoren (5).²⁷ Op de plattegrond uit 1633 (afb. 2.5 boven) zien we, héél schetsmatig, wellicht de voorgevel en een groter deel van de oostelijke gevel dan in 1612. In 1645 is de ruïne nog maar een klein vierkant (afb. 2.5 onder): de plattegrond lijkt sprekend, en dat is natuurlijk geen wonder, op de afbeelding uit 1646, de tekening van Roeland Roghman (6). Zie ook afbeelding 2.1. De tekening toont het minst van het kasteelcomplex maar is tegelijk het duidelijkst. Aangezien hier een gracht met brug zichtbaar is, zitten we hier vermoedelijk bij de voorgevel. Het gebouw lijkt een deel van de donjon of woontoren, het sterkste deel van het kasteel met de dikste muren, die dus het lastigst af te breken waren. De oppervlakte is ongeveer twaalf bij twaalf meter.²⁸ Boven de bomen steken nog kantelen uit. De spitsboog moet de hoog gelegen ingang zijn, waarvoor een houten bordes heeft gezeten met een eveneens houten trap die bij onraad kon worden binnengehaald. De linker zijmuur is eigenlijk een binnenmuur, althans voor een deel. Links daarvan stond

²⁵ Orlers tussen 330 en 331.

²⁶ Rink-Ensink 2000, 15.

²⁷ Een kaart uit 1662, kennelijk ook nog op basis van de middeleeuwse toestand, geeft een dergelijk beeld (Jan Pieterszoon Dou, *Kaartboek van de landen toebehoord hebbende aan de abdij van Rijnsburg, gelegen in Rijnland, op kleiner schaal gekopieerd naar het onder letter M vermelde*, Leiden 1662, NA toegang 4.VTH, inv.nr. O.

²⁸ Hermans 310.

kennelijk een bij de verwoesting afgebroken bouwdeel. In het midden van die muur zijn balkgaten voor vloerbalken te zien.

[2.9 Hoe de ruïne van het middeleeuwse Oud-Poelgeest na 1573 almaar verder afbrokkelde; de eerste en de laatste tekening zijn het duidelijkst. 1. Klein deel van een kaart in een boek van de zeventiende-eeuws historicus Orlers (1574). 2. Deel van een kaart van het Beleg van Leiden (1574). 3. Fragment van een wandtapijt in de Lakenhal in Leiden (1587). 4. Deel van een handschrift van Buchelius (1612). 5. Fragment van een kaart van Oegstgeest (1620). 6. De ruïne van Oud-Poelgeest door Roeland Roghman (1646).

1. Fragment Orlers tussen 330 en 331. 2. Fragment Hans Lieferinck, *Leijda, Batavorum Lugdunum [...]*, 1574, ELO, signatuur PV319G2. 3. Deel van Joost Janz. Lanckaert, *Het Ontzet van Leiden*, wol op linnen, Delft 1587-1589, ontwerp kaart Hans Liefrink, ontwerp borduurwerk Isaac Claesz. van Swanenburg, Museum de Lakenhal, inv.nr. 3358. 4. Detail Arnoud van Buchel (Buchelius), *Inscriptiones monumentaque in templis et monasteriis Belgicis inventa*, Universiteitsbibliotheek Utrecht, aquarel op papier, Hs. 1648, blz. 63. 5. Fragment *Kaart met landerijen in Oegstgeest, uit een kaartboek van het Sint Elisabeth Gasthuis*, 1655 (afbeelding uit 1620), ELO, signatuur PV71558.44. 6. Roeland Roghman, *Ruïne ven het slot Alkemade*, zwart krijt en grijs penceel op papier, ca. 1646, Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. 1900 A4337.]

De voorpoort

Uit de afbeeldingen 2.9 (1) uit het boek van Orlers en 2.9 (4) uit het boek van Buchelius, alsmede uit het archiefstuk waarin wordt gesproken van een voorpoort,²⁹ blijkt dat er in de ommuring van het kasteelcomplex een poort heeft gestaan. Volgens de tekening van Buchelius bestond deze uit twee forse vierkante torens, ongetwijfeld met een houten poort er tussenin en gelegen aan de gracht waarover een ophaalbrug moet hebben gelegen. De torens hadden twee verdiepingen en een min of meer koepelvormig dak met een lichttorentje er bovenop. Door de poort kon de binnenplaats worden bereikt.

Er is wel verondersteld dat met het ‘wagenhuis’ en het ‘berghuis’ die in 1554 ‘bij het huis te Poelgeest’ worden genoemd³⁰ de twee poorttorens zijn bedoeld.³¹ Dat is mogelijk maar ligt niet zo voor de hand, gelet op het betrekkelijk geringe bruikbare oppervlak dat de torens geboden zullen hebben. Waarschijnlijk waren wagenhuis en berghuis delen van het kasteel of van de kasteelboerderij die volgens de kaart van 1633 ten zuidoosten van het toegangshek stond. In elk geval onjuist is de opvatting dat de poorttorens nog te zien zijn op de achttiende-eeuwse prent van Spilman (afb. 4.10).³² De daar afgebeelde torens staan op een geheel andere plaats en vormen daar de zeventiende-eeuwse voorpoort; zij zouden echter wel geïnspireerd kunnen zijn op de middeleeuwse poorttorens.

De Antonius- en Christoforuskapel

Het kasteel had een huiskapel. Dat weten we uit twee documenten inzake de benoeming van een priester van de kapel. Uit het oudste document blijkt dat in 1505 een heffing aan de Dom

²⁹ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LVII.

³⁰ Hoek/Verbeek 290.

³¹ Rink-Ensink 2002, 59.

³² Rink-Ensink 2002, 64; Lugt 2010, 93-94.

van Utrecht werd betaald vanwege de benoeming van een priester³³ in de Antonius- en Christoforuskapel op Oud-Poelgeest.³⁴ Volgens het tweede stuk, uit 1571, benoemde Agatha van de Coulster, die toen het kasteel bezat, haar kleinzoon Karel van Hamal tot priester van de huiskapel.³⁵

[2.10 Op een vroeg-vijftiende-eeuwse pilaarschildering in de Pieterskerk in Leiden staat links Christoforus met Christus op zijn rug en rechts Antonius met het varken dat opspringt tegen zijn been. Met een vergrootglas is te zien dat het een Antoniusklokje om zijn nek draagt. Foto RCE (Jan van Galen 2010).]

Noten bij kader ‘Gewijd aan Antonius en Christoforus’ ter zake van de afbeelding van Antonius en Christoforus,³⁶ de pest in Oegstgeest en Poelgeest,³⁷ de veronderstelling dat de kapel iets met de pest te maken had³⁸ en de voornaam van Karel van Hamal.³⁹

[2.11 Een kaart uit 1615 toont dat de middeleeuwse oprijlaan links op dezelfde plaats begint als de huidige oprijlaan en daarna naar het zuiden afbuigt en doorloopt naar molen ‘De Faem.’ Bij het toegangshek – dat toen 35 m oostelijker stond dan nu – zijn twee hekpijlers zichtbaar. Het kaartje is een klein deel van een veel grotere kaart, vandaar de veel grotere globaliteit dan op bijvoorbeeld de kaart uit 1645.

Uitsnede Floris Balthasars en Balthasar Florisz. van Berckenrode, *Caertboeck van Rynland (Ambacht Oestgeest)*, handschrift, 1615 (HHR, KDTT A-4186).]

Noten bij kader ‘En verder...’ ter zake van de ligging van de oprijlaan,⁴⁰ het bijschrift bij het kaartje,⁴¹ de verpachting van de diverse zaken⁴² en de functie van de eik.⁴³

Het middeleeuwse kasteel: conclusie

³³ Muller 1921, 24.

³⁴ Rekening van de officiaal van de aartsdiaken van de Dom van Utrecht voor het jaar 1505 (Utrechts Archief, toegang 216, inv.nr. 2464); Muller 1921, 292.

³⁵ Bijleveld 1942, 192.

³⁶ Antonius en Christoforus komen voor op een pilaar van de Pieterskerk in Leiden (Huijskens 210-214).

Terzijde: op de pilaar zijn acht heiligen afgebeeld in koppels van twee. Het zou de moeite waard zijn na te gaan wat de betekenis voor kerk en stad was van de andere drie koppels.

³⁷ Over de pest in Oegstgeest en Poelgeest in de veertiende eeuw: Lugt 2010, 208-211.

³⁸ In het buurdorp Warmond stond tot het begin van de achttiende eeuw het St. Anthonishuisje. Hierin werden lijdens aan zeer besmettelijke ziekten geïsoleerd. Het wordt voor het eerst genoemd in 1544; het ontstaan is geplaatst aan het eind van de dertiende of in de veertiende eeuw (Van Noort 2014, 20-22).

³⁹ Bijleveld 1942, 192.

⁴⁰ Mijn onjuiste veronderstelling in Lugt 2013, 16-17, dat de tekenaar ten onrechte de Kwaaklaan als liggend ten zuiden van het kasteel had getekend, is hiermee rechtgezet.

⁴¹ Een iets latere kaart uit 1615, op basis van dezelfde gegevens, geeft een dergelijk beeld, met rijen bomen langs de grachten van Oud-Poelgeest (Floris Balthasars en Balthasar Florisz. van Berckenrode, *Kaart van het hoogheemraadschap van Rijnland: Kagerplassen*, HHR, KDTT A-4071).

⁴² Wagen- en berghuis in 1554, boom in 1556, put in 1560 (Hoek/Verbeek 290-291).

⁴³ Is er een verband met de raadselachtige ‘heilige eik’ die in dezelfde tijd langs de Wijttenbachweg in Oegstgeest stond (Lugt 2010, 35-38)? Was dat ook een van de weinige eiken in de omgeving en daarom belangrijk als voedselbron voor varkens? Was dus ‘heilige eik’ niet meer dan een bijnaam, die de kaarttekenaar te serieus nam?

Uit het voorgaande komt een toch nog vrij duidelijk beeld naar voren van de laatste fase van het middeleeuwse Oud-Poelgeest.

Kennelijk is de door Roghman getekende woontoren uit uiterlijk het eind van de dertiende eeuw het oudste deel van het stenen kasteel. Een houten voorganger moet er zeker geweest zijn, aangezien er eerder ook al heren van Poelgeest waren. Waar die houten voorganger van het kasteel precies stond is met geen mogelijkheid meer te zeggen.

De beschikbare afbeeldingen dateren uit of refereren aan de situatie in het midden van de zestiende eeuw. Vergelijking van het plaatje in het boek van Orlers met de geborduurde afbeelding, gerelateerd aan de plattegronden van 1620, 1633 en 1645, levert een rechthoekig kasteelcomplex op met een buitenmaat van ruwweg 12×40 m dat staat op het linker deel van het rechthoekige eiland binnen de gracht. Kennelijk vormt de woontoren het voorste deel van het complex; de ingang bevindt zich op de eerste etage en is te bereiken via een houten trap die kan worden binnengehaald. Tegen de woontoren aan is een bijgebouw verrezen en erachter zullen in de loop der jaren andere gebouwen zijn geconstrueerd, van steen of misschien nog van hout. Een van de andere gebouwen is de Antonius- en Christoforuskapel, wellicht sinds de tweede helft van de veertiende eeuw.

Aan de zuidwestzijde staat voor de woontoren de voorpoort, bestaande uit twee vierkante torens met een houten poort ertussen. Daarvoor ligt een ophaalbrug over de gracht. Naast de woontoren en de aan- en bijbouwen, aan de zuidoostzijde dus, bevindt zich de binnenplaats met de eik en de put.

Op de plattegrond van 1633 is het kasteelterrein binnen de grachten ongeveer $35 \times 40 = 1400$ m² groot. Ter vergelijking: het huidige kasteel beslaat ongeveer 400 m². Dat het middeleeuwse kasteel helemaal ommuurd was ligt voor de hand maar is niet met zekerheid te zeggen. Hoeveel torens er op de hoeken stonden is ook niet meer duidelijk. Afgaande op het borduurwerk stond er zeker een op de noordwesthoek. Aan de hand van de beschikbare kaarten zou je zeggen dat er minstens twee en maximaal vier muurtorens aanwezig waren. Het geheel moet hoe dan ook een forse burcht zijn geweest.

[Opname uit 1935 van de put uit 1550.⁴⁴

Foto Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatienr. G00114.]

⁴⁴ Zie voor een moderne foto afbeelding 12.5.

3 De heren van Poelgeest

[3.1 Glas-in-loodraam met het wapen van de heren van Poelgeest. Daarop een helm met adelaar; afbeelding 3.2 toont dit wapen ‘in het echt’.

Pieter A.H. Hofman, ontwerp voor een glas-in-loodraam, Leiden 1940 (ELO, signatuur PV17060.21).]

Tot in de zestiende eeuw stond er in Poelgeest dus een middeleeuwse burcht, daterend uit minstens het eind van de dertiende eeuw maar naar alle waarschijnlijkheid veel ouder. In het vorige hoofdstuk is daar een reconstructie van gemaakt. Ook van de geschiedenis van het ‘ambacht’ Poelgeest, dat later samen met het ‘ambacht’ Oegstgeest de gemeente Oegstgeest zou vormen, is het nodige gereconstrueerd.⁴⁵ En dat is weer nuttig om te begrijpen wat de oorspronkelijk functie van de ‘heren van Poelgeest’ was.

Deze reconstructie is gemaakt op basis van een aantal feiten die, naast de algemene ontwikkeling van de landinrichting in die tijd, in het bijzonder voor dit gebied van belang zijn. Om te beginnen was er zeker al in 1150 een ambachtsheer van Poelgeest. De hoofdtak van diens familie trok in de dertiende eeuw vanuit Poelgeest naar het oosten om de veengebieden van Hoogmade en Koudekerk te ontginnen en daar ambachtsheer te worden. Het wapen van Poelgeest diende ook als wapen van die plaatsen. Daarnaast lag vlak ten oosten van Poelgeest de Oegstgeesterbroek;⁴⁶ tegenwoordig is dat de Merenwijk in Leiden. Broek betekent: moerassig veengebied, en opvallend is dat het gebied Oegstgeesterbroek en niet Poelgeesterbroek heette. De ontginning van dit gebied loopt parallel aan de ontwikkeling van Kerkwerpe, een ander moerassig deelgebied van Oegstgeest. Van belang is dat een bepaalde belasting in Poelgeest en Leiderdorp gezamenlijk werd geheven. Opvallend is verder dat het ambacht Poelgeest blijkbaar niet zelfstandig levensvatbaar was. Tenslotte is het wapen van de heren van Poelgeest kennelijk afgeleid van het wapen van de burggraaf van Leiden, die tevens ambachtsheer van Oegstgeest was. Uit dit alles is het volgende afgeleid.⁴⁷

Ambacht Poelgeest

Het ambacht Poelgeest ligt enigszins merkwaardig tussen de ambachten Oegstgeest en Leiderdorp. De natuurlijke grens tussen deze twee ambachten zou het riviertje de Mare zijn geweest (tegenwoordig is dat de Haarlemmertrekvaart). Richting Leiden functioneerde de Mare inderdaad als grens. Maar meer noordelijk niet: daar lag aan weerszijden van de Mare het ambacht Poelgeest. Dat is als volgt te verklaren.

Het hele gebied tussen de lijn Warmond-Voorschoten en de Utrechtse heuvelrug was één enorm moerasgebied. Het bestond uit hoogveen dat niet geschikt was om erin te wonen of het boerenbedrijf uit te oefenen. Vanaf de negende eeuw werd dat geleidelijk ontgonnen. Uit de manier waarop dat is gebeurd kan worden afgeleid dat de Oegstgeesterbroek in de tiende en elfde eeuw is ontgonnen. Het waren in deze streek gewoonlijk edellieden die het initiatief voor een ontginning namen. In dit geval was het de ambachtsheer van Oegstgeest die, in overleg met de graaf, iemand de opdracht gaf de Oegstgeesterbroek te ontginnen. Die zou dan als beloning ambachtsheer van het nieuwe ambacht Poelgeest worden, dat werd afgesplitst van Leiderdorp en Oegstgeest. Het nieuwe ambacht ging bestaan uit het te ontginnen gebied aan de oostzijde van de Mare en de zandrug aan de westkant van de Mare. Aan de rand van

⁴⁵ Lugt 2010, 92; 157-159; 173-183; Lugt 2012, 80.

⁴⁶ Kort Teilingen 707.

⁴⁷ Lugt 2012, 80. Ik wijs er ook hier op dat deze reconstructie geen absolute zekerheid geeft maar wel een hoge mate van waarschijnlijkheid kent.

die zandrug lag de hoeve die zich zou ontwikkelen tot kasteel Oud-Poelgeest. De ontginning kreeg die hoeve, later het kasteel, in leen van de ambachtsheer van Oegstgeest. Die was toen ook burggraaf van Rijnsburg, later van Leiden,⁴⁸ en het is mogelijk dat de heren van Poelgeest en de burggraaf van Leiden familie van elkaar waren. Dit kan worden afgeleid uit hun wapens: het wapen van Poelgeest was hetzelfde als dat van burggraaf Jacob: blauw met een horizontale gouden balk, met dien verstande dat aan het wapen van Poelgeest drie zilveren of witte adelaars waren toegevoegd (afb. 3.1 en 3.2). In die tijd had een familielid vaak hetzelfde wapen, maar dan wel met een klein verschil om toch ook zijn eigen identiteit aan te geven.

[3.2 Links het wapen van de burggraven van Leiden uit de huizen Oegstgeest en Kuyc, afkomstig uit een zeventiende-eeuwse ‘heraldische genealogie’. Rechts het wapen van Poelgeest zoals dat rond 1500 is geschilderd door de Leidse schilder Cornelis Engebrechtsz. Huisarchief Twickel, inv.nr. 2161, f. 1; Hoge Raad van Adel, *Kopiewapenboek Gelre van Jan van Lokhorst en Adriana van der Does*, f. 7v.]

Het ambacht Poelgeest is afgebeeld op kaart 3.3. Het bestond dus uit twee delen. Het westelijke deel lag op de uitloper van de meest oostelijke zandrug in deze streek. Zoals gezegd heet zo’n zandrug een strandwal; in de middeleeuwen heette dat een geest. Hiermee is meteen het tweede deel van de naam Poelgeest verklaard, een naam die ouder is dan het ambacht: hij kwam al voor op een achtste-eeuwse goederenlijst van het bisdom Utrecht. Dit westelijke deel van het ambacht liep van Warmond tot en met het gehucht Poel.⁴⁹ Dit lag waar nu in Leiden de Wassenaarseweg op de Rijnsburgerweg uitkomt. Kasteel Oud-Poelgeest bevond zich noord-zuid in het midden van het ambacht. Aan de kant van Oegstgeest vormde de Hofbroekse- of Hofdijksewetering de natuurlijke grens.⁵⁰ De sloot langs de Hofbrouckerlaan herinnert nog aan die wetering. Aan de kant van Warmond lag de grens van het ambacht waar de grens nu nog ligt: waar Warmond begint. Toen liep de strandwal daar ongestoord verder: het Oegstgeesterkanaal en de Haarlemmertrekvaart waren er nog niet; de voorloper van het Oegstgeesterkanaal, de Rijnsburgse Vliet, zou pas aan het eind van de twaalfde eeuw worden gegraven. Aan de westkant ligt nu nog het Poelmeer, dat destijds de Achterpoel werd genoemd, met een uitloper naar het zuiden, die de Abtspoel heette, waaraan vervolgens kasteel Abtspoel is gebouwd. Ten oosten van de geest lag de plas ‘de Poel,’ nu reeds lang ingepolderd als de Klaas Hennepoelpolder. De Mare, tegenwoordig de Haarlemmertrekvaart, kwam in de Poel uit en werd zelf ook lange tijd de Poel genoemd. In het gehucht Poel stond in de Middeleeuwen kasteel Paddenpoel. De Poelbrug is er nog, net als de Poelwetering waar de brug overheen ligt. Het was dus één Poel al Poel, waarmee ook het eerste deel van de naam Poelgeest is verklaard. Het is een woord voor plas of ander water. Daarnaast omvatte het ambacht Poelgeest zoals gezegd de Oegstgeesterbroek, het gebied aan de overkant van de Mare (Haarlemmertrekvaart) tot aan de Zijl, en zelfs nog een klein hoekje over de Zijl heen. Waarschijnlijk had de hoofdstroom van de Zijl daar een andere loop toen de grens ontstond. Aan de noordzijde werd de Oegstgeesterbroek begrensd door de Holle Mare,

⁴⁸ Zie Lugt 2012.

⁴⁹ Dat Poel nog in Poelgeest lag en niet al in Oegstgeest, blijkt uit een akte uit 1390. Grond die in dat jaar ‘bij het huis Podikenpoel’ ligt, blijkt in 1310 te zijn omschreven als liggende in Poelgeest (Kort Rijnland 379).

⁵⁰ Dit wordt bevestigd door de kaarten van Jan Pietersz. Dou, *Kaart van de landerijen van Poelgeest*, Leiden 1633, ELO PV81700, en Johannes Dou, *Kaart van de landerijen van Poelgeest*, Leiden ca. 1645, ELO PV81701.

aan de zuidzijde door de Slage, wateren die daar allebei nog te vinden zijn.⁵¹ Ten zuiden van de Slage hoorde de moerasgrond bij het ambacht Leiderdorp.

Langs de oostoever van de Mare bevonden zich een paar boerderijtjes in een buurtschap die later de Kwaak zou worden genoemd. Een brug was er nog niet, die kwam pas in 1438,⁵² een zogeheten kwakel (hoge voetbrug), waarnaar het buurtje is genoemd. Men kwam in de Kwaak via een veerboot die recht de Mare overstak op het punt waar nu de Kwaaklaan op de Trekvaart uitkomt. Daar aan de overkant begon het paadje dat later zou uitgroeien tot de Broekweg.

Ook op de geest stonden al de nodige boerderijen. Volgens de al genoemde achtste-eeuwse goederenlijst van het bisdom Utrecht bezat de kerk toen twee hoeven in Poelgeest, waarvan wordt aangenomen dat de ene zich ontwikkelde tot kasteel Oud-Poelgeest en de andere tot kasteel Abtspoel.⁵³ Dit laatste lag waar nu het fietspad van de Mathenesselaan uitkomt op de Abtspoelweg. In de negentiende eeuw is het afgebroken om er bollenland van te maken. Destijds was het kasteel bezit van de abdij van Egmond, het oudste klooster van de grafelijke familie. Abtspoel betekent dan ook 'poel van de abt'. De abdij van Egmond had daar al heel wat grond toen het ambacht Poelgeest werd gevormd. In 1345 had de abdij 25 pachters in Poelgeest.⁵⁴ Dit betekende dat de nieuwbakken ambachtsheren van Poelgeest hun inkomsten hoofdzakelijk uit het te ontginnen nieuwe gebied zouden moeten halen, wat natuurlijk ook de bedoeling was van de stichters van het ambacht. De heren van Poelgeest zetelden op kasteel Poelgeest, dat later bekend zou worden als Oud-Poelgeest.⁵⁵

[3.3 Op een kaart uit 1615 zijn, voor een deel globaal, de grenzen van het ambacht Poelgeest aangegeven. De Zijl ligt er nog, de Mare is tegenwoordig de Haarlemmertrekvaart en aan de Hofdijksewetering herinnert nog de sloot langs de Hofbrouckerlaan. De Geversstraat-Leidse Straatweg-Rijnsburgerweg is niet op deze kaart aangegeven: die is pas aangelegd in 1400.⁵⁶ Toen was het ambacht Poelgeest alweer verdwenen. De kerk van Kerkwerpe wordt nu het Groene Kerkje genoemd; de Leidse Vrouwenkerk, nu een ruïne, stond bij zijn stichting in Oegstgeest.

Basis: Floris Balthasars en Balthasar Florisz. van Berckenrode, *Caertboeck van Rynland (Ambacht Oestgeest)*, handschrift, 1615 (HHR, KDTT A-4186); bewerking: Nenke van Wermeskerken.]

[3.4 Graaf Willem I, de uiteindelijke winnaar van de Loonse Oorlog. Dit schilderij is een van de zogenoemde Haarlemse gravenportretten. Haarlemse gravenportretten, paneel X.]

Noot bij de titel van het kader 'De Loonse Oorlog'.⁵⁷

[3.5. Dit soort munten lag er in de geldkist van 'Floris de rijke vrek' (hoofdstuk 7) en eerdere heren van Poelgeest. Binnen- en buitenlands geld werd door elkaar gebruikt en was

⁵¹ Kort Teilingen 707. In de vermelding wordt de exacte begrenzing van de Oegstgeesterbroek genoemd: 'streckend van de Marne tot de Zijl, tussen de Holle Marne en de Slage.' De Slage is gekanaliseerd tot de Slaagsloot.

⁵² OAR inv.nr. 11, f. 30r.

⁵³ Lugt 2010, 98-100.

⁵⁴ Hof 11.

⁵⁵ Van Mieris Beschrijving II, 616.

⁵⁶ Lugt 2010, 20-21.

⁵⁷ Zie voor de Loonse Oorlog Van der Vlist 2003, 37-48; Van der Vlist 2008, 16-24; Lugt 2010, 214-219; Lugt 2012, 156-158.

uitwisselbaar op basis van de hoeveelheid goud of zilver in de munt. De afbeeldingen zijn op ongeveer ware grootte. Van links naar rechts: een Tourse groot (Frankrijk, geslagen tussen 1285 en 1314); een kroon (Frankrijk 1380-1422); een schild (Nederlanden 1419-1433); een nobel (Engeland 1422-1464); een stuiver (Nederlanden 1467-1477).
Foto's collectie Arent Pol.]

Het ambacht Poelgeest was geen lang leven beschoren. Hierna zullen we zien dat na 1323 de hoofdtak van de familie Van Poelgeest het kasteel verliet om zich in Koudekerk te vestigen. Het ambacht Poelgeest was te klein om een ambachtsheerlijke familie behoorlijk van te laten leven. In de loop van de eeuw nam het aantal inwoners nog af door de pest en door de zuigkracht van de abdij van Rijnsburg die een aantrekkelijke werkgever was, en van de veenkoloniën waar de belastingen lager waren en horigen hun vrijheid konden verwerven. En er trokken vooral veel mensen naar het onstuitbaar opkomende Leiden waar mensen die voorheen horig waren zich na een jaar vrij man konden noemen.⁵⁸

De uitdunning van de bevolking had praktische gevolgen voor een aantal belangrijke zaken. Minder mensen betekende minder overtredingen en dus minder werk voor de schout. Die mocht 1/3^e deel van de betaalde boeten zelf houden, maar dat werd zo weinig dat het ambt zijn aantrekkelijkheid verloor. Er waren ook minder mensen om belasting te betalen, terwijl het door het ambacht als geheel te betalen bedrag wel hetzelfde bleef. Voor de in Poelgeest achterblijvende inwoners werd de belastingdruk zo wel erg hoog. En de twee of drie mannen die, indien de graaf dat gelastte, met hem op 'heervvaart' moesten, de oorlog in, werden ook steeds moeilijker te vinden.

In het midden van de veertiende eeuw begon het langzamerhand onmogelijk te worden Poelgeest als zelfstandig ambacht te handhaven. Geleidelijk ontwikkelde zich de gedachte dat Poelgeest bij Oegstgeest zou moeten worden gevoegd. Toen de Van Wassenaars in 1342 ambachtsheer van Oegstgeest werden, waren zij trouwens al eigenaar van kasteel Oud-Poelgeest. Langzamerhand begon men zich te gedragen alsof een fusie al had plaatsgevonden. In 1341 werd Gerrit van Oegstgeest schout van Oegstgeest en Poelgeest.⁵⁹ Bij de Inquisitie van 1369, waarbij alle gezinshoofden van elk ambacht werden bevraagd naar eventuele slechte ervaringen met gerechtelijke autoriteiten, werd Poelgeest niet meer afzonderlijk genoemd maar werden de gezinshoofden geregistreerd onder Oegstgeest.⁶⁰ De naam Poelgeest werd toen nauwelijks nog gebruikt: het kasteel heette al geruime tijd Alkemade. Aan het eind van de eeuw werd de situatie acuut. De pest had in 1382 opnieuw toegeslagen en er waren niet meer voldoende personen beschikbaar om in de rechtbank van Poelgeest plaats te nemen. Zodoende raakte ook graaf Albrecht van Holland bij de problematiek betrokken. Willem Hendrikszoon van Alkemade, de laatste ambachtsheer van Poelgeest, legde zich bij het onvermijdelijke neer. Waar zou hij het trouwens nog voor doen? Hij had geen mannelijke nakomelingen, dus hij hoefde geen ambacht na te laten. In 1399 trok de graaf zijn conclusies. De samenvoeging van de ambachten Poelgeest en Oegstgeest zou worden geconcretiseerd. Hij legde dat vast in een oorkonde die als afbeelding 3.6 is afgedrukt.⁶¹ Hierbij kreeg het vergrote ambacht Oegstgeest ook nog een aanzienlijke lastenverlichting. De door de regio Oegstgeest en Poelgeest in totaal verschuldigde belasting werd – uiteindelijk – verminderd tot

⁵⁸ Lugt 2012, 160.

⁵⁹ Van Kan data, bij Gerrit van Oegstgeest Rutgersz. c.s.

⁶⁰ De Boer 1978, 55.

⁶¹ GaO, archief ambachts- en dorpsbestuur 1395-1813, inv.nr. 806. Het getoonde stuk is een authentieke kopie uit 1563. Het archief beschikt ook over een vidimus (een officiële verklaring dat het originele stuk gezien is, inhoudende de integrale tekst daarvan) uit 1435 (inv.nr. 805). Transcriptie in Lugt 2010, 158.

éénachtste deel van het oorspronkelijk te betalen bedrag voor het hele ambacht Oegstgeest-Poelgeest.

[3.6 Afschrift uit de zestiende eeuw van de oorkonde waarbij de ambachten Oegstgeest en Poelgeest werden samengevoegd.

GaO, archief ambachts- en dorpsbestuur 1395-1813, inv.nr. 805, 806.]

De heren van Poelgeest

De familie Van Poelgeest was een van de adellijke families die, samen met geslachten als die van Kuyc, Oegstgeest, Egmond, Teilingen, Wassenaar en Zwieten, in de dertiende, veertiende en vijftiende eeuw de touwtjes in deze streken in handen hielden. Er waren Van Poelgeesten ambachtsheer van Poelgeest, Hoogmade en Koudekerk, de streken die zij hadden ontgonnen. Zij waren lid van de Raad van graaf Albrecht, abt van het klooster van Egmond, kerkmeester van Sint Pancras, schout van Koudekerk, Schoonhoven en Texel, rentmeester van Gouda, baljuw en rentmeester van Texel, Beverwijk en Noordwijk, baljuw van Medemblik, Kennemerland en Westfriesland, kapitein van Woudrichem, rentmeester van Zuid-Holland en Voorne, voogd van Teilingen, en schout, schepen en burgemeester van Leiden. Al deze ambten werden diverse keren uitgeoefend door verschillende leden van de familie. Ridders waren zij ook, en omstreeks 1365 brachten zij de mooie Aleid voort, het liefje van graaf Albrecht, die om haar gewelddadige dood (afb. 3.7) zo woedend werd dat hij de kastelen van de vermeende daders – waaronder de Oegstgeester kastelen Paddenpoel en het Zand – met de grond gelijk liet maken. Toen zat de hoofdtak van de familie overigens al twee generaties in Koudekerk. Daar waar de Poelgeester tak opging in de familie Van Alkemade, die onder meer het ambacht Alkemade zou ontginnen, bloeide de Koudekerkse tak als nooit tevoren. Dit leidde tot het omdopen van het daar gelegen kasteel Hoorne in Groot-Poelgeest⁶² en het bouwen van kasteel Klein-Poelgeest. Om verwarring te voorkomen⁶³ werd daarna het stamslot in Poelgeest Oud-Poelgeest genoemd.

[3.7 De mooie Aleid van Poelgeest was de minnares van graaf Albrecht van Beieren. De Van Poelgeesten behoorden in de Hoekse en Kabeljauwse twisten (een soms heftige strijd om de bestuurlijke functies in het graafschap) tot de partij van de Kabeljauwen. Aleid werd er door de Hoeken van verdacht de graaf in het Kabeljauwse kamp te trekken en werd daarom op een donkere avond in 1392 in Den Haag vermoord. Op de achtergrond treft haar begeleider Willem Kuser hetzelfde lot.

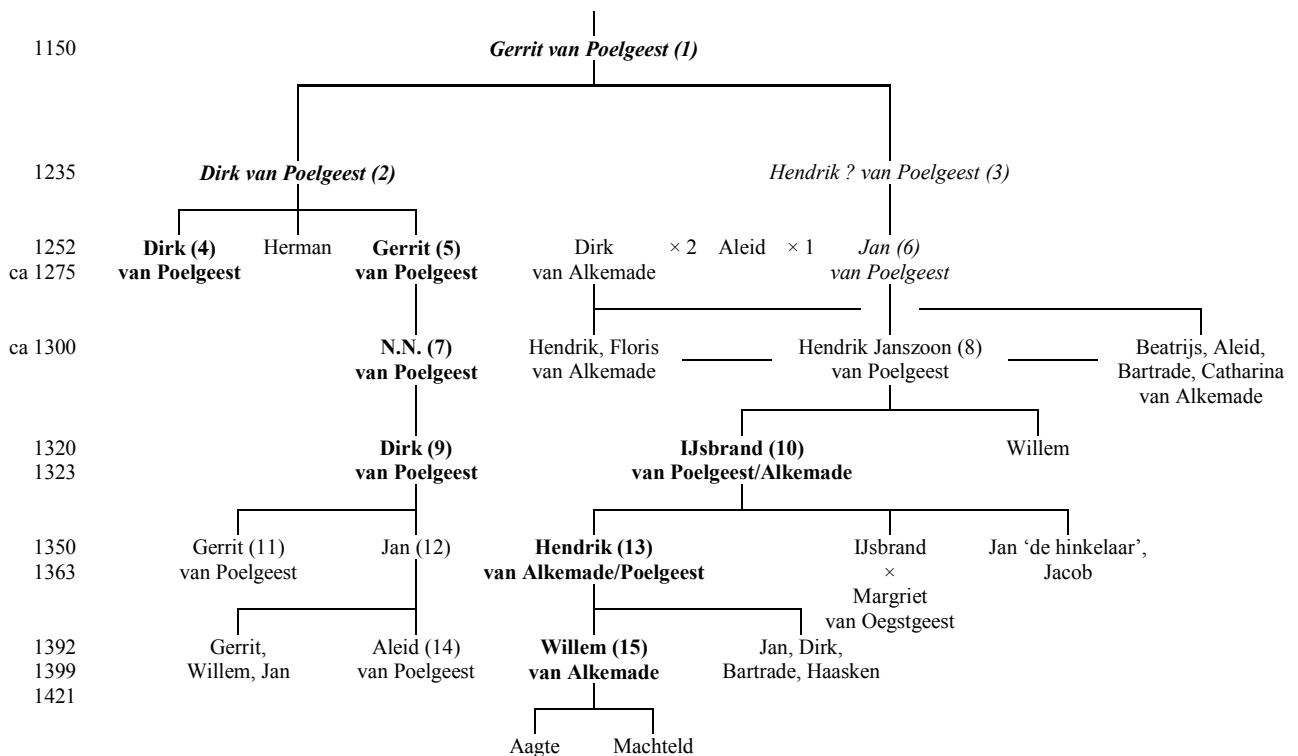
Johannes Lange en Johannes Steyn, gravure tweede kwart negentiende eeuw, Rijksbureau voor Kunsthistorisch Documentatie, Den Haag.]

In het schema hieronder, stamboom zo u wilt, zijn de namen van de ambachtsheren vet gedrukt. De namen die dubieus zijn doordat authentieke brondocumenten of afschriften daarvan niet meer kunnen worden geraadpleegd, zijn cursief gedrukt. Om dezelfde reden zijn

⁶² Regt 1907, 95, die verwijst naar *De Tegenwoordige Staat van Holland*, 361; Rammelman Elsevier in een document dat hij omstreeks 1864 vervaardigde voor Gerrit Willink, waarin hij uit ‘een oud register te Utrecht van een Manuscript van Eng. van Engelen’ heeft overgeschreven: ‘... dat plag hier voortijdig te heten ’t huis te Hoorne, daar die van Hoorne hun naam af voeren, en nu al verstorven zijn’ (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXVI).

⁶³ Dat is niet gelukt. Nog tegenwoordig wordt gedacht dat Oud-Poelgeest in 1393 of 1420 is verwoest en dat een afbeelding van kasteel Groot-Poelgeest er een van Oud-Poelgeest is, om enkele voorbeelden te noemen.

sommige lijnen niet doorgetrokken maar onderbroken. Bij de kinderen van de Koudekerkse tak is niet naar volledigheid gestreefd.

De stamboom is wat betreft de vroegste Van Poelgeesten samengesteld aan de hand van mededelingen van negentiende-eeuwse wetenschappers. Hun berichten kunnen niet meer aan de hand van originele documenten worden geverifieerd en zijn dus in die zin dubieus. Aan de andere kant is van onjuistheid nooit iets gebleken.

De eerste Van Poelgeest over wie wij – met deze restrictie – iets weten is Gerrit van Poelgeest, die wordt genoemd in 1150.⁶⁴ En hoewel het dus niet absoluut zeker is dat hij Gerrit heette en leefde in 1150, de ontginning van de Oegstgeesterbroek was toen al achter de rug en er moet in ieder geval een ambachtsheer van Poelgeest zijn geweest. Met Gerrit van Poelgeest uit 1150 kunnen we dus niet ver fout zitten.

Een eeuw later zien we met zekerheid een volgende Van Poelgeest. Het is Dirk van Poelgeest, die in 1252 Hoogmade in leen kreeg, dat is een soort erfpacht. Twee generaties later kreeg een volgende Dirk van Poelgeest ook Koudekerk aan den Rijn in leen, waarna de hoofdtak van de familie zich daar vestigde. Een jongere tak bleef op Oud-Poelgeest achter, wordt

⁶⁴ Op een in 1867 door Rammelman Elsevier vervaardigd afschrift van de leenbrief van 1320 (komt nog ter sprake in de hoofdtekst) schreef hij: 'Gerrit van Poelgeest, Ridder, wordt in 1150 en 1163 reeds vermeld' (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXVI). Hiermee correspondeert een mededeling van Nicolaas Beets: 'De eerste Poelgeest, waarvan wy op de lijst der Hollandsche Edelen gewag gemaakt vinden, was Gerrit, een Ridder aan het hof van Graaf Dirk VI, sedert 1150 bekend.' Beets 1837, 80 verwijst hierbij naar *Batavia Illustrata*, blz. 1050 (*Verhandeling van den oorspronk, voortgank, zeden, eere, staat en godtsdienst van Oud Batavien, mitsgaders van den adel en regeringe van Hollandt, ten deele uyt W. van Gouthoven en andere schrijvers, maar wel voornamentlijk uyt een menigte van oude schriften en authentique stukken en bewijsen*, in 1685 verschenen na de dood van de schrijver Simon van Leeuwen). Van Ollefen VIII, *De Hooge en Vrije Heerlijkheid van Koudekerk*, 11, geeft hetzelfde, evenals de bijlage van een andere hand bij een brief van Bodel Nijenhuis aan eigenaar Luzac van Oud-Poelgeest (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXIII).

aangenomen; zeker is dit niet. Het kan ook een andere familie zijn geweest die zich volgens de gewoonten eveneens Van Poelgeest noemde. Wel zeker is dat de hier aanwezige familie in het begin van de veertiende eeuw versmolt met de familie Van Alkemade.

Details over deze van Poelgeesten en Van Alkemades zijn te lezen in de kaders op deze pagina's. Daarna ga ik nog apart in op de geheimzinnige overgang van het goed van Poelgeest op de familie Van Alkemade. Weliswaar zijn hierover geen zekerheden te geven maar de wel beschikbare feiten laten een reconstructie toe die voor honderd procent in de feiten past.

En detail: de heren van Poelgeest

Gerrit van Poelgeest (1) wordt in 1150 en 1163 genoemd. Hij was ridder aan het hof van Graaf Dirk VI van Holland (afb. 3.8). Daarna komt Dirk (2) in de stukken voor, en wel als oudste zoon van Gerrit (1).⁶⁵ Dat is in elk geval niet waarschijnlijk: gelet op Dirks sterfjaar (na 1235⁶⁶) zal hij een klein- of achterkleinzoon van Gerrit (1) zijn geweest. Dirk (2) werd opgevolgd door een volgende Dirk van Poelgeest (4). Deze heeft in 1252 Hoogmade van de graaf van Holland in leen.⁶⁷ In de literatuur is gesuggereerd dat hij met Alverade van Brederode was getrouwd,⁶⁸ maar bewijzen hiervoor zijn niet voorhanden.⁶⁹

Dirk (4) had geen kinderen en zijn jongere broer Herman evenmin, zodat het goed uiteindelijk terecht kwam bij zijn jongste broer Gerrit (5), op grond van een bijzondere leenconstructie die daarna school ging maken en inhield dat het leen (de erfpacht) na het overlijden van een oudere broer niet terug zou vallen op de graaf.⁷⁰ Kennelijk was het de heren al bij de belening duidelijk dat de oudste twee geen kinderen meer zouden krijgen. Jongste broer Gerrit (5) had een kleinzoon Dirk van Poelgeest (9),⁷¹ die in 1323 voor het eerst in de documenten voorkomt⁷² en in 1331 Koudekerk van graaf Willem III in leen kreeg.⁷³ De hiervan opgemaakte oorkonde vermeldt nadrukkelijk dat het ambacht is gekocht, niet geërfd. Dirk (9) – wiens vader we dus niet kennen – vestigde zich in Koudekerk op kasteel Groot-Poelgeest. Het is overigens ook mogelijk dat reeds Dirk (4) dit kasteel had verworven. Dirk (9) trad in het huwelijk met Clementia, die vermoedelijk een Van Nijeveld was.⁷⁴

⁶⁵ Bijlage, genoemd in de vorige noot.

⁶⁶ Genealogische notitie bij aanbiedingsbrief van Bodel Nijenhuis bij het door Rammelman Elsevier aan Gerrit Willink aangeboden exemplaar van Van der Aa 1845 (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXIII).

⁶⁷ OHZ II, nr. 936.

⁶⁸ Beelaerts 1912, 255; Regt 1927, 987; Fox 271; Lugt 2010, 175. Kuiken 2003, 99-100, acht een dergelijk huwelijk terecht niet bewezen maar oppert de mogelijkheid dat Alverade was getrouwd met de onbekende vader (7) van Dirk (9), die dan ook Dirk zou heten. Ook hiervoor is echter geen bewijs gevonden.

⁶⁹ Wat Alverade van Brederode met een Dirk van Poelgeest verbindt is dat zij vrouwe van Koudekerk was en dat zij in 1305 bij testament een kapellanie stichtte voor het zieleheil van zichzelf, van heer Dirk van Poelgeest en van haar andere vrienden (Van Heussen/Van Rijn 242). Vijf jaar eerder had zij in haar testament echter Dirk niet opgenomen (Regesta Hannonensia 4; Kuiken 2003, 99).

Daarenboven heeft Dirk van Poelgeest het ambacht Koudekerk van de graaf moeten kopen. In de stichting van de kapellanie is daarom geen bewijs te zien van een huwelijk tussen een Dirk van Poelgeest en Alverade van Brederode.

⁷⁰ Lugt 2010, 175 noot 665.

⁷¹ Van Mieris Groot Charterboek II, 374.

⁷² Regesta Hannonensia 118.

⁷³ Van Mieris Groot Charterboek II, 513. In 1327 had Dirk van Poelgeest reeds kasteel Groot-Poelgeest aan de graaf opgedragen en van hem in leen teruggekregen (Van Mieris Groot Charterboek II, 374).

⁷⁴ Kort Rijnland 390.

Dirk (9) kreeg twee zoons, Gerrit (11) en Jan (12). Oudste zoon Gerrit van Poelgeest werd in 1344 tot ridder geslagen en volgde zijn vader op als heer van Hoogmade en Koudekerk. De tweede broer, Jan van Poelgeest (12), begon voor zichzelf. Hij bouwde een nieuw kasteel in Koudekerk dat hij Klein-Poelgeest noemde, en kreeg van zijn broer de landerijen in de Hogewaardse Polder in Koudekerk.⁷⁵ Hij had als tweede zoon een glanzende carrière: tussen 1355 en 1390 was hij meesterknaap van de vooraanstaande edelman Jan van Blois,⁷⁶ schout van Schoonhoven, rentmeester van Schoonhoven en Gouda, baljuw en rentmeester van Texel, Beverwijk en Noordwijk, rentmeester van Zuid-Holland, kastelein van het grafelijke jachtkasteel Teilingen en rentmeester van Voorne. Bovendien werd hij in 1370 de vader van Aleid (14), die de geschiedenisboeken zou halen als de vermoorde maîtresse van graaf Albrecht van Beieren.⁷⁷

[3.8 Ridder Gerrit van Poelgeest uit 1150 was een hoveling van graaf Dirk VI van Holland. Deze is hier in inkt vereeuwigd door de vijftiende-eeuwse schilder Hendrik van Heessel. Boven zijn hoofd staat ‘Dieric syn wyf sophia’: dit is Dirk en zijn vrouw heet Sophia. *Wapenboek Hendrik van Heessel*, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen, identificatie c:lvd:637039, f. 158.]

En detail: de jongere tak

Toen de hoofdtak van de Van Poelgeesten naar Koudekerk was verhuisd, bleef er een jongere tak in Poelgeest achter. Of er vestigde zich een geheel nieuw geslacht dat zich naar het kasteel Van Poelgeest noemde. Zoals gezegd heette het kasteel sindsdien Oud-Poelgeest. Indien het inderdaad familie was moet deze tak zijn afgestamd van Gerrit (1) uit 1150, al dan niet via Dirk van Poelgeest (2).

Voor de jongere tak vinden we voor het eerst in het jaar 1320 controleerbare mededelingen. In dat jaar werd voor kasteel Oud-Poelgeest een nieuwe leenbrief (een soort erfpachtovereenkomst) uitgegeven.⁷⁸ In die brief werd een zekere Hendrik als de eerdere ambachtsheer van Poelgeest betiteld. In een negentiende-eeuws handschrift wordt hij Hendrik Janszoon (8) genoemd.⁷⁹ Als in de middeleeuwen iemand Hendrik Janszoon werd genoemd en hij was de oudste kleinzoon, dan was het zeker dat zijn vader Jan heette en goed mogelijk dat zijn grootvader Hendrik heette. Oudste kleinzoons werden namelijk vaak naar hun grootvader van vaderszijde genoemd. Daarom kan er vrij veilig van worden uitgegaan dat ook de grootvader van Hendrik Janszoon (8) Hendrik heette. Overigens maakt dat voor het betoog in deze paragraaf geen verschil.

⁷⁵ Regt 1907a, 114.

⁷⁶ Lugt 2010, 175 noot 669.

⁷⁷ Janse 2001, 438.

⁷⁸ Van Mieris Groot Charterboek II, 236; Hoek 1978, 122. De leenbrief heeft als zodanig slechts betrekking op het kasteel, maar aangenomen is dat het met betrekking tot het ambacht op dezelfde wijze is gegaan. Dit is echter niet noodzakelijk; mogelijk is ook dat het ambacht rechtstreeks onder grafelijk schoutgezag ging vallen, of dat de heren van Poelgeest in Koudekerk nog ambachtsheer waren. In deze gevallen zou de geschiedenis alleen betrekking hebben op het leen van kasteel Oud-Poelgeest.

⁷⁹ *Genealogie van Alkemade daarna genaamd Poelgeest*, handschrift vermoedelijk gevoegd bij brief van circa 1867 van W.I.C. Rammelman Elsevier aan G. Willink van Bennebroek (GaO, Archivalia 1, inv.nr. II, ongedateerd). Rammelman Elsevier was onder veel meer archivaris van Leiden, Secretaris van de ‘Commissie voor het stedelijk Museum in de Lakenhal,’ lid van de Hoge Raad van Adel en lid van een wiskundig genootschap, zodat ervan mag worden uitgegaan dat hij beschikte over de wetenschap dat Jansz. het patroniem van Hendrik was. Moerman 4 neemt dit zonder meer over. Zou de bedoelde Van Poelgeest (6) niettemin anders heten dan Jan, dan zou dat de strekking van het betoog niet wijzigen.

Iemand met vermoedelijk de naam Hendrik van Poelgeest (3) resideerde dus rond 1252 op Oud-Poelgeest, ten tijde van de meergenoemde Dirk van Poelgeest (2). Misschien waren het broers. In elk geval moeten er tussen hem en Gerrit (1) nog enkele generaties gezeten hebben. Hendrik (3) was de vader van Jan van Poelgeest (6). Jans vrouw, waarschijnlijk Aleid van de Lek, speelde een cruciale rol in de familiegeschiedenis, die uiteindelijk leidde tot het vervangen van de naam Van Poelgeest door Van Alkemade. Hierop kom ik in de volgende paragraaf terug. Kort gezegd: na het vroegtijdig overlijden van Jan van Poelgeest (6) ging het leen van Poelgeest naar Dirk van Alkemade. Deze trouwde met Aleid van de Lek die net weduwe was geworden van Jan van Poelgeest. Zodoende werd Hendrik, het zoontje van Aleid en Jan van Poelgeest, als stiefzoon opgenomen in het gezin van Dirk van Alkemade. Dirk en Aleid kregen daarna nog vier dochters. Dat was de basis voor de situatie in het jaar 1320, uit welk jaar de bedoelde leenbrief dateert.

In de leenbrief is aangegeven dat Hendrik van Poelgeest (8) het kasteel in leen hield van burggraaf Hendrik van Kuyc, ambachtsheer van Oegstgeest. Dit was vóór 1320 al vastgelegd in een register dat is teruggevonden in kasteel Twickel in Delden.⁸⁰ In de periode daarop is Hendrik (8) getrouwd met Machteld, dochter van ridder van Zuidwijk,⁸¹ bij wie hij minstens twee kinderen kreeg: IJsbrand Hendrikszoon (10) en Willem.⁸² Hij breidde het landgoed aanzienlijk uit.⁸³ Floris van Alkemade was intussen in 1314 zijn oudere broer Hendrik opgevolgd, die zelf de opvolger was van zijn vader Dirk van Alkemade. Floris was het die Poelgeest in 1320 opdroeg, dat wil in dit geval zeggen teruggaf, aan de burggraaf, die het vervolgens in leen (erfpacht) gaf aan Hendrik (8).⁸⁴

In 1320 nam IJsbrand Hendrikszoon van Poelgeest (10), die zich soms ook Van Alkemade liet noemen, de scepter over. Hij werd volgens de leenbrief van 1320 door de volgende burggraaf van Leiden, Dirk van Kuyc, met Poelgeest beleend. IJsbrand (10) was getrouwd met Katrien, zuster van Hendrik Dirkszoon.⁸⁵ Hij verwierf naast de landerijen van Poelgeest ook nog een hoeve in Overmare, aan de noordzijde van wat nu in Leiden de Haarlemmerstraat heet. Overmare lag als het westelijke deel van Maredorp in het zuidelijkste gedeelte van het ambacht Oegstgeest maar vormde in feite toen reeds een deel van Leiden. IJsbrand had de boerderij daar in elk geval in 1335.⁸⁶ Katrien schonk hem vier zonen: Hendrik IJsbrandszoon (13), IJsbrand, Jan ‘de hinkelaar’ en Jacob.

Tweede zoon IJsbrand trad in het huwelijk met een Margriet Gerritsdochter van Oegstgeest. Ondanks haar naam is het niet duidelijk of zij afstamde of althans familie was van de ambachtsheren van Oegstgeest.⁸⁷ De kans daarop is echter groot, aangezien haar grootvader Gerrit van Oegstgeest een zegel gebruikte waarin een ankerkruis (uit het wapen van Oegstgeest) voorkwam.⁸⁸ Bovendien wordt zij, als zij als weduwe een stuk grond aan de ‘Graven Heerstræt’ (nu de Endegeester- of de Rhijngeesterstraatweg) in Oegstgeest verkoopt, aangeduid als Jonkvrouw Margriet van Oegstgeest.⁸⁹ Haar man, tweede zoon IJsbrand, was in 1356/’57 schout van Oegstgeest,⁹⁰ zoals diens oudste zoon Willem IJsbrandszoon dat in 1380

⁸⁰ Huisarchief Twickel, leenregister AA, inv.nr. 7394/1, f. 43; Hoek 1978, 122.

⁸¹ Van Mieris Groot Charterboek II, 236.

⁸² ELO, archieven kerken, toegang 0502, inv.nr. 749.

⁸³ Lugt 2010, 177 noot 678.

⁸⁴ Van Mieris Groot Charterboek II, 236; Hoek 1978, 122.

⁸⁵ Hoek 1978, 84.

⁸⁶ Van Zijl 1989, 51.

⁸⁷ ELO, archieven kerken, inv.nr. 493 f. 63v; archieven gasthuizen inv.nr. 455 f. 79v.

⁸⁸ ELO, archieven kerken, inv.nr. 555a.

⁸⁹ ELO, archieven kloosters, inv.nr. 106, 455. Zij werd bij deze transactie bijgestaan door haar zoon Willem van Alkemade. Vrouwen konden destijds niet zelfstandig over hun vermogen beschikken.

⁹⁰ Hoek 1978, 638.

ook weer was.⁹¹ Bij Jan ‘de hinkelaar’ had de oude IJsbrand (10) een kleinzoon met de naam Arend Jans van Alkemade, die van 1403 tot 1423 schout was van Oegstgeest⁹² en in 1395 grond afstond aan de stad Leiden voor de aanleg van de nieuwe ‘steenstraat’ naar Oegstgeest⁹³ (de Rijnsburgerweg). Jan ‘de hinkelaar’ zelf was tussen 1381 en 1393 drie keer schepen en drie keer burgemeester van Leiden,⁹⁴ waarvoor zijn mankheid dus geen beletsel vormde. Hij had in 1367 onder meer grond in de buurt van de Houtlaan.⁹⁵

Terug naar IJsbrand Hendrikszoon van Poelgeest (10), die zich dus ook Van Alkemade liet noemen. Hij werd opgevolgd door Hendrik IJsbrandszoon van Alkemade (13), die zich soms ook nog Van Poelgeest liet noemen. Deze trouwde rond 1349 met Aagte, dochter van Gerrit Alewijns.⁹⁶ Gerrit Alewijns was een vooraanstaand klerk van de graven Willem III, IV en V en rentmeester van Zeeland, en werd als dank – onder veel meer – door graaf Willem III in de adelstand verheven;⁹⁷ hij werd ambachtsheer van Rijsoorde.⁹⁸ Kinderen van Hendrik (13) en Aagte waren Willem Hendrikszoon, Jan, Dirk, Bartrade en Haasken.

Tweede zoon Jan van Hendrik (13), die was getrouwd met Goedele Hüge Boeyendochter, bracht het ook zonder Poelgeest een heel eind. Hij was van 1376 tot 1390 schout van Oegstgeest,⁹⁹ ontving in 1392 het ‘bodeambt’ en het ‘pluimgraafschap’ van Wieringerland, was in 1394 schout van Wieringen en vanaf 1401 baljuw van Kennemerland en West-Friesland.¹⁰⁰

Een kleinzoon van Hendrik (13) bij derde zoon Dirk werd in 1395 kerkmeester van de Vrouwenkerk en in 1407 schepen van Leiden.¹⁰¹

Het vierde kind van Hendrik (13), dochter Bartrade, die in de stukken ‘jonkvrouw Bartrade’ wordt genoemd,¹⁰² huwde Pieter Jans van Leiden, die in 1359/’60 schepen van Leiden was en verscheidene jaren poortmeester.¹⁰³

Hendrik van Alkemade (13) was in 1363 heemraad van Rijnland.¹⁰⁴ Naast Poelgeest en de hofstede in Maredorp die zijn vader al bezat, had hij een woning in Leiden, vermoedelijk aan de Breesstraat, bij de Maarsmansteeg.¹⁰⁵ In 1348 bezat Hendrik een rente op waarschijnlijk dit huis, dat toen kennelijk weer verkocht was.¹⁰⁶

⁹¹ Van Kan data, bij Van Alkemade.

⁹² ELO, archieven kloosters, inv.nr. 297, 298.

⁹³ Van Kan data, bij Van Alkemade.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Hoek 1978, 556.

⁹⁶ ELO, archieven kerken, inv.nr. 322 f. 4. Het is niet helemaal zeker dat Aagte met Hendrik van Alkemade trouwde; het kan ook haar zuster Volcwi zijn geweest (van Kan data, bij Gerrit Alewijnsz. c.s. (van Rijsoirde)).

⁹⁷ Graaf Willem V dankte hem met eens per maand ‘een pot wijns,’ het recht om 10 konijnen ’s jaars in ’s graven duinen en bossen te vangen, ieder jaar met Pasen een snoek uit het Haarlemmermeer en met Pinksteren een broed reigers uit Bindermeerbroek (Blok I, 315).

⁹⁸ Blok I, 311-317.

⁹⁹ ELO, archieven kerken, inv.nr. 760, 904.

¹⁰⁰ Kort Holland, 228 f. 38v; 1249 f. 12; 1255 f. 3v.

¹⁰¹ Van Kan data, bij Van Alkemade.

¹⁰² Blok I, 317.

¹⁰³ Hun zoon was Dirk Pieters van der Werve van Leiden, tarwehandelaar en diverse keren schepen en burgemeester van Leiden. Deze zoon trouwde met Luytgaert, dochter van Gerrit Heerman, die lid was van de familie Heerman van Oegstgeest. Zij kregen een zoon Pieter Dirks van Leiden. Deze achterkleinzoon van Hendrik (13) was ook al schepen van Leiden en gebruikte in 1409 een zegel met in het hartschildje het ankerkruis uit het wapen van Oegstgeest (Van Zijl 1986, 196-197).

¹⁰⁴ OAR, inv.nr. 1 f. 9v.; van Zijl 1989, 51.

¹⁰⁵ Van Zijl 1989, 51.

¹⁰⁶ ELO, archieven kerken, inv.nr. 417 f. 160v.

De oudste zoon en opvolger van Hendrik van Alkemade (13) was Willem van Alkemade (15). De familie noemde zich nu definitief Van Alkemade. Het in feite opheffen van het ambacht Poelgeest in 1399 vond praktisch zeker plaats terwijl Willem ambachtsheer van Poelgeest was. Hij moet namelijk in die periode worden gesitueerd: hij kreeg op 30 mei 1402 een perceel grond met de naam 'de Hoge Camp' in erfpacht van graaf Albrecht.¹⁰⁷ Een jaar later kreeg hij van de helft van die grond de vrije eigendom, die weer dertig jaar later in eigendom bleek te zijn bij Willem Willemsdochter van Endegeest, waarna dezelfde Hoge Camp in 1433 werd verkocht aan het klooster Mariënpoel. Verder bezat Willem naast Poelgeest nog steeds het huis in Maredorp. Hij was dus 'mijn heere van Alkemade' die in 1398 werd vermeld als wonend op zijn huis aan het einde van de Hofdijk.¹⁰⁸

Met Willem van Alkemade (15), genoemd in 1421,¹⁰⁹ getrouwd met een juffrouw Van Zoelen, kwam er een eind aan de mannelijke lijn van deze tak van het geslacht Van Alkemade. Ervan uitgaande dat hij zich met evenveel (of misschien wel meer) recht Willem van Poelgeest had kunnen noemen, zou men kunnen stellen dat met zijn overlijden het geslacht Van Poelgeest definitief uit het zicht was verdwenen, althans in Oegstgeest. In Koudekerk bracht de familie nog vele Van Poelgeesten voort die naam maakten in het graafschap en later in de Verenigde Nederlanden, met ups en met downs, waaronder de verwoesting en wederopbouw van hun kastelen. Pas in de eerste helft van de achttiende eeuw kwam ook deze tak van Van Poelgeest aan zijn eind door het uitsterven van de familie.¹¹⁰

Van Poelgeest tot Alkemade

Hoe precies in het begin van de veertiende eeuw Oud-Poelgeest overging van de familie Van Poelgeest naar de familie Van Alkemade, is niet meer duidelijk. Laat ik beginnen met de feiten die we nog kennen.

In de eerste plaats ga ik naar Hendrik van Poelgeest, in de stamboom nummer 8, die in een handschrift van een negentiende-eeuwse wetenschapper Hendrik Janszoon wordt genoemd. Als dat juist is heeft zijn vader Jan geheten; als het niet juist is, had zijn vader een andere naam, maar dat is voor deze paragraaf niet belangrijk. Ik houd het op Jan. Uit een document uit 1320 blijkt dat Hendrik van Poelgeest in een veel eerder jaar Oud-Poelgeest van zijn oudere broer heeft gekregen. Hendrik komt in de stukken voor als zoon van Dirk van Alkemade. Vóór Hendrik van Poelgeest waren een hele reeks Van Poelgeesten ambachtsheer van Poelgeest. Dan komt het goed plotseling via zijn broer terecht bij deze Hendrik van Poelgeest uit het gezin van Dirk van Alkemade, en daarna bij diens nazaten, die zich soms 'Van Poelgeest' en soms 'Van Alkemade' noemen, tot het uiteindelijk alleen nog maar 'Van Alkemade' is. Feit is ook dat er in de relevante periode een vrouw van Poelgeest in de registers voorkomt die daar grond bezit.

Verder staat vast dat Dirk van Alkemade, volgens de stukken Hendriks vader, in 1277 op kasteel Alkemade in Warmond woonde. Dat lag ongeveer 300 meter ten oosten van waar nu station Sassenheim ligt; in 2012 zijn hier restanten van de fundamenten gevonden.¹¹¹ In Oegstgeest en Poelgeest was Dirk goed bekend. Hij had er diverse familieleden: zijn moeder was een Van Poelgeest en Hasekine van Endegeest noemde hij zijn nicht.¹¹² Hij bezat er ook

¹⁰⁷ ELO, archieven kloosters, inv.nr. 1027.

¹⁰⁸ Bijleveld 1907, 76.

¹⁰⁹ Hoek 1978, 122.

¹¹⁰ Lugt 2010, 179 noot 706.

¹¹¹ Zie Fannee/Van Noort; Fannee 113.

¹¹² Hoek/Verbeek 290.

onroerend goed.¹¹³ Dirk van Alkemade was getrouwd met Aleid (afb. 3.9), dochter van ridder Hendrik van de Lek, een edelman met omvangrijke bezittingen in de Alblasserwaard.¹¹⁴ Het gezin bestond uit Hendrik van Alkemade, Floris van Alkemade, Hendrik van Poelgeest, Beatris van Alkemade, Aleid van Alkemade, Bartrade van Alkemade en Katharina van Alkemade.¹¹⁵

Tot zover de feiten. Daarnaast bereikte mij ooit de informatie dat genoemde Aleid van de Lek, de vrouw van Dirk van Alkemade, wellicht ook met Jan van Poelgeest getrouwd is geweest.¹¹⁶ Weliswaar zijn hiervoor geen bewijzen gevonden, maar uit de manier van doorgeven van Oud-Poelgeest en de samenstelling van het gezin van Dirk van Alkemade blijkt wel dat een eerder huwelijk van Aleid van de Lek met Jan van Poelgeest zeer waarschijnlijk is.

Bij de namen van de kinderen van Dirk van Alkemade valt een aantal zaken op. In de eerste plaats worden ze allemaal Van Alkemade genoemd, behalve Hendrik van Poelgeest. Daarnaast is deze in dit ene gezin de tweede zoon die Hendrik heet, terwijl het geen geval is van een volgend kind dat de naam van een vooroverleden kind kreeg, zoals nog eeuwen lang gebruikelijk was. Oudste zoon Hendrik is pas overleden in 1314 toen hij ruimschoots volwassen was.¹¹⁷ Bovendien erft de tweede Hendrik het goed van Poelgeest, voor zover men bij leengoederen van erven kan spreken, terwijl het toch regel is dat dit soort zaken naar de oudste zoon gaat. Daar werd wel van afgeweken in gevallen waarin er, zoals hier, een goede verdeling tussen meerdere lenen tot stand kon worden gebracht. De oudste zoon kreeg Alkemade, de derde Poelgeest. Maar waarom werd dan de tweede zoon, Floris van Alkemade, overgeslagen? Met diens kennelijke instemming, zoals uit de leenbrief van 1320 blijkt?¹¹⁸ Een en ander is eigenlijk alleen maar te verklaren door aan te nemen dat de twee Hendrikken stiefbroers waren. Hendrik van Poelgeest moet in het gezin zijn gebracht door een tweede echtgenote. Met andere woorden, Dirk van Alkemade is, toen hij al twee zoons had, hertrouwd met de moeder van Hendrik van Poelgeest. Zijn eerste vrouw moet kort daarvoor zijn overleden, hetgeen bij de hoge kraamvrouwensterfte in die tijd niet uitzonderlijk was. Bij zijn tweede vrouw kreeg Dirk nog vier dochters, die weer Van Alkemade heetten. Deze tweede echtgenote was Aleid, dochter van de al voor 1271 overleden ridder Hendrik van de Lek.¹¹⁹ Zij moet de weduwe van Jan van Poelgeest zijn geweest. Een weduwe Van Poelgeest is in die tijd in feite ook geregistreerd: in het Oude Register van graaf Floris V is rond 1275 genoteerd dat Jan van Sassenheim recht had op de tienden (een soort pachtrecht) in het esbroek, dat lag tussen grond van de heer van Teilingen aan de ene kant en de vrouwe van Poelgeest aan de andere kant.¹²⁰ Het feit dat zij zowel vrouwe van Poelgeest werd genoemd

¹¹³ Kort Teilingen 705.

¹¹⁴ Kort Alkemade 255.

¹¹⁵ Zie Kort Alkemade 250-261, 387-388.

¹¹⁶ Genealogie Van den Heuvel, <http://home.hetnet.nl/~remco836/gen/kw/heuvel.htm>, geraadpleegd mei 2008. Brondocumenten worden hierin niet genoemd. De auteur van de genealogie plaatst beide huwelijken tentatief in 'circa 1265.'

¹¹⁷ Van Mieris Groot Charterboek II, 143; Lugt 2010, 180 noot 713.

¹¹⁸ Opgemerkt moet worden dat in 1314 Floris van Alkemade zijn overleden oudste broer Hendrik was opgevolgd, zodat hij in 1320 gemakkelijk van Poelgeest kon afzien nu hij Alkemade behield. Aangenomen is echter dat de nog te ontvouwen plannen al vele jaren eerder waren ontwikkeld.

¹¹⁹ Hierdoor is het niet meer nodig om, zoals Kort Alkemade 258 doet, te verklaren waarom de oudste zoon Hendrik naar de grootvader van Aleid zou zijn genoemd, in strijd met het toenmalige gebruik. Waarom zou hij, in overeenstemming met dat gebruik, als oudste zoon niet gewoon naar zijn grootvader van vaders zijde zijn genoemd? Diens naam is niet meer bekend, en kan dus best Hendrik zijn geweest.

¹²⁰ Oude Register 217. De desbetreffende folio's betreffen transacties gedurende de regeringsperiode van Floris V maar voor 1283 (Oude Register 113, 115). In de literatuur wordt wel gedacht dat de

als daar over grond beschikte, betekent dat zij de weduwe van de ambachtsheer was. Weduwen behielden destijds de titel die zij door hun huwelijk hadden verworven. De weduwe van burggraaf Dirk van Kuyc werd bijvoorbeeld nog vele jaren burggravin Justine genoemd terwijl er al lang een nieuwe burggraaf was met een echtgenote die ook burggravin werd genoemd. En de grond in Poelgeest waarover de vrouwe van Poelgeest beschikte, moet eigen grond van haar overleden echtgenoot zijn geweest.¹²¹

Het verstandshuwelijk tussen de vrouwe van Poelgeest en Dirk van Alkemade verklaart waarom Oud-Poelgeest uiteindelijk naar Hendrik van Poelgeest ging. Hierdoor worden ook bepaalde opmerkingen omtrent deze kwestie in latere geschriften begrijpelijk.¹²² In een kader maak ik een reconstructie van de gang van zaken.

De nazaten van Hendrik van Poelgeest gingen zich uiteindelijk, naar hun stieffamilie, Van Alkemade noemen.

[3.9 Aan een oorkonde uit 1293¹²³ hangt dit zegel in bruine was met een afbeelding van Aleid van Poelgeest. Aan haar rechter hand is het wapen van tweede echtgenoot Dirk van Alkemade te zien, links het wapen van vader Hendrik van de Lek. Het randschrift luidt: S ALEIDIS DE ALCMADE, zegel van Aleid van Alkemade.

NA, archief graven van Holland, inv.nr. 1500.]

Noten bij kader ‘Reconstructie: de Vrouwe van Poelgeest’ inzake het overlijden Jan van Poelgeest,¹²⁴ toernooien waaraan hij meedeed¹²⁵ en oorlogen die de graaf voerde.¹²⁶

vrouwe van Poelgeest moet worden vereenzelvigd met Alverade van Brederode die vrouwe van Koudekerk was (Fox 270, noot 14). Dit is een gevolg van de door Beelaerts 1912, 255 veroorzaakte misvatting dat de esbroek in Koudekerk lag. In Beelaerts 1912a vermeldt hij echter een aantal keren een kwestie waarin het gaat om een boomgaard met een esbroek (moerasgrond begroeid met essen). ‘Esbroek’ is dus geen eigenaam maar een soortnaam. Dit wordt bevestigd door VMNW lemma Esbroec, waarin als voorbeeld broekland bij Sassenheim wordt genoemd. Overigens geeft reeds Kuiken 2003, 98 aan dat van een verband tussen de vrouwe van Poelgeest en Koudekerk geen sprake is; hij vermeldt niet waarop hij dit baseert.

¹²¹ De Van Poelgeesten beschikten naast het leen ook over allodiale grond aldaar, zie bijvoorbeeld Hoek 1978, 122.

¹²² Zie Lugt 2010, 180-181.

¹²³ OHZ V, nr. 2839.

¹²⁴ Een en ander moet zich hebben afgespeeld rond 1275. In een vorige noot is vermeld dat de desbetreffende aantekening in het Oude Register dateert uit die periode. Daarnaast was de jongere zus Beatrijs van Hendrik van Poelgeest in 1293 gehuwd (Kort Alkemade 256), zodat zij in of voor 1281 moet zijn geboren. Aleid van Poelgeest/van Alkemade was in 1277 gehuwd met Dirk van Alkemade (Kort Alkemade 255), zodat het huwelijk in of voor 1277 moet zijn gesloten.

¹²⁵ Janse 2001, 340.

¹²⁶ Zie Lugt 2010, 182 noot 722.

4 Zeventiende-eeuws landhuis

[4.1 Portret van Constantijn Sohier. Onder het portret zijn wapen met daaronder de wapenspreuk *Stella Xri Duce*, Met de ster van Christus als gids.

Pieter Holsteyn de jongere, *Portret van Constantin Sohier*, Haarlem 1661, Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. RP-P-OB-55.286.]

Constantijn Sohier

In het voorjaar van 1644 wordt het landgoed met de ruïne van het in 1573 verwoeste Oud-Poelgeest verkocht aan een Amsterdammer van negentien jaar. Constantijn Sohier is zijn naam. Hij kan zich het landgoed veroorloven doordat hij een enorm vermogen van zijn ouders heeft geërfd. Hij is enig kind, zijn zusjes Felicia en Olympia zijn jong overleden.¹²⁷ Hij is getrouwd met Maria Coymans, telg uit een welvarende Amsterdamse koopmansfamilie.¹²⁸ Schoonvader Jeroen Coymans deed voornamelijk in specerijen maar ook in ‘zeker levend zwart materiaal’,¹²⁹ in slaven dus. Sohiers moeder is de schatrijke koopmansdochter Suzanna Hellemans.¹³⁰ Zijn vader is Nicolaas Sohier, koopman, die zich in de Amsterdamse firma ‘Nicolaes Sohier, Jacob Bicker en Compagnie’,¹³¹ hoofdzakelijk bezig hield met de handel op de Levant,¹³² zoals de oostelijke kust van de Middellandse Zee toen werd genoemd. Daarmee had hij een groot vermogen vergaard, in het voetspoor weer van zijn vader, die als protestant voor de Spanjaarden uit Henegouwen naar Hamburg was gevlucht. Het totale vermogen van Nicolaas Sohier wordt getaxeerd op ongeveer vier miljoen gulden, in huidige termen op enige honderden miljoenen euro’s.¹³³

Als wij de verhalen mogen geloven had de erfgenaam van al dat geld, Constantijn Sohier, aan zijn vader beloofd te bewijzen dat de familie van oude adel was,¹³⁴ en had hij Oud-Poelgeest gekocht omdat het bezitten van een ‘riddermatig goed’ de aanspraken op een adellijke titel kracht zou kunnen bijzetten.¹³⁵ Maar hoe dat ook zij, feit is dat Constantijn een historicus inhuurde om zijn afstamming na te gaan. Voor het lieve sommetje van 20.000 gulden produceerde Jean le Carpentier een in alle opzichten indrukwekkend boekwerk met als titel *La véritable origine de la très-illustre Maison de Sohier* (afb. 4.2). In de literatuur is terecht opgemerkt dat dit werk eens te meer ‘des schrijvers fantastische onbetrouwbaarheid’ aantoonde.¹³⁶ Bij genoemd bedrag kwamen nog de niet-geringe kosten van het drukken van het boek met zijn vele gravures.¹³⁷ Ter vergelijking: Oud-Poelgeest had 52.500 gulden gekost.¹³⁸ Met dit product overtuigde Sohier de Duitse keizer en zelfs het Hof van Holland van zijn adeldom,¹³⁹ zodat hij zich sinds 1661 baron van het Heilige Roomse Rijk mocht noemen en de naam ‘Sohier de Vermandois’ kon gebruiken.

¹²⁷ Le Carpentier 10.

¹²⁸ Bijleveld 1940, 293.

¹²⁹ Elias 764; Verkaik 31; Van der Leer 97.

¹³⁰ Van Tricht e.a. 882.

¹³¹ Elias 359.

¹³² Heeringa 503, noot 2; 504, noot 3.

¹³³ Bosscha VI, 482, noot 7.

¹³⁴ Bijleveld 1906, 189.

¹³⁵ Rink-Ensink 2002, 61.

¹³⁶ Bijleveld 1951, 27.

¹³⁷ Bijleveld 1938, 519.

¹³⁸ Inclusief omliggende landerijen en wegen bedroeg de koopsom f 52.500 (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXIV).

¹³⁹ Rink-Ensink 2000, 40.

Vlak na de koop van Oud-Poelgeest ging Sohier op Hemmeer wonen, een landgoed ten noordoosten van Huis te Warmond, dat hij uit de boedel van Jan van Baerle had gekocht.¹⁴⁰

[4.2 Het zogenoemde frontispice van het boek dat Constantijn Sohier liet maken om zijn adellijke afkomst aan te tonen. Op het lint bovenaan staat: ‘De werkelijke afkomst van het zeer oude en zeer illustere Huis van Sohier’.

Pieter Holsteyn de Jongere, naar een ontwerp van E. den Otter, frontispice *La véritable origine de la très ancienne et très illustre Maison de Sohier*, Haarlem 1661, ELO, signatuur LB 6590.]

Voorbereiding

In 1661 vraagt Sohier de stad Leiden toestemming voor de herbouw van Oud-Poelgeest.¹⁴¹ Pas daarna kan dus met de bouw van het huis zijn begonnen. In 1664 verwerft hij het visrecht in de Haarlemmertrekvaart ter hoogte van Oud-Poelgeest. Als tegenprestatie doet Sohier afstand van een stukje grond bij de volmolen (voor het vervilten van wollen stof), die kennelijk op de grens van zijn domein ligt, en zegt hij toe daar sloten te laten graven (afb. 4.20). Dat is nodig in verband met de aanleg van de trekvaart.¹⁴² De volmolen is molen ‘De Faem’¹⁴³ die stond op de plaats waar nu het heempark ligt, tussen de Haarlemmertrekvaart en de Oegstgeesterweg.¹⁴⁴

Rond 1668 is de bouw van het nieuwe huis voltooid. Wij weten althans dat het dak is gelegd in de periode dat de architect ook kasteel Ter Horst in Voorschoten onder handen had, en dat zal in 1667 geweest zijn, toen Ter Horst in handen kwam van Adriaan Pauw; ik ga daar nog op in. Vervolgens was de architect in 1668/’69 bezig met het verbouwen van een kerk in Kleef,¹⁴⁵ dus toen zal Oud-Poelgeest klaar zijn geweest. Een en ander betekent dat de voorbereidingstijd lang is geweest. Dit wordt aan de ene kant verklaard door de zorgvuldige planning die ten grondslag heeft gelegen aan het tot stand komen van het gebouw en de parkaanleg er omheen. Met dit laatste is overigens al ruim voor 1661 begonnen: hierna zal blijken dat minstens een van de grachten al voor 1656 is gegraven. Hierdoor staat vast dat het Constantijn Sohier was die het zeventiende-eeuwse Oud-Poelgeest heeft gebouwd; ook zijn tijdelijke vestiging op het nabijgelegen Hemmeer moet in dit kader worden gezien.¹⁴⁶ De belangrijkste reden voor de lange voorbereidingsperiode is echter de aanleg van de Haarlemmertrekvaart. Tot dan toe had het kasteelterrein aan het riviertje de Mare gelegen. Deze werd echter ‘omgebouwd’ tot trekvaart. Weliswaar is de trekvaart in 1657 aangelegd maar de voorbereiding was al lang bezig toen Sohier in 1644 de grond kocht.¹⁴⁷ In feite was

¹⁴⁰ Van Noort 1998, 205.

¹⁴¹ Register van buitengetimmerten 1575-1668, f. 167, ELO, stadsarchief van Leiden, toegang 0501A, inv.nr. 3211.

¹⁴² ELO, toegang 0501A, stadsarchief van Leiden, inv.nr. 5183.

¹⁴³ A. van der Walle en J. Gerstecorn, *Kaart van de ontworpen trekvaart tussen Leiden en Haarlem*, Leiden 1656, HHR, inv.nr. 2744, KDDT A-4679 A.

¹⁴⁴ Deze molen is naar alle waarschijnlijkheid de molen die op kaartje 2.11 onderaan rechts is afgebeeld. Het is in elk geval niet de molen die op kaartje 4.7 in het verlengde van de zuidelijke gracht aan de Haarlemmertrekvaart staat: dat is de Kikkermolen die er nu nog staat, die altijd watermolen is geweest.

¹⁴⁵ Bijleveld 1951, 22.

¹⁴⁶ Bijleveld 1951, 27, betoogt dat het huis pas tegen 1668 door Sohiers dochter is gebouwd; dit kan dus niet juist zijn.

¹⁴⁷ Smitsloo 15; Beenakker 24.

de trekvaart van Leiden naar Haarlem een nakomertje in het landelijke trekvaartnetwerk.¹⁴⁸ Pas toen die klaar was kon men ook op deze route profiteren van modern personenvervoer. Wie in Leiden de boot van 11 uur nam, was al om 3 uur in Haarlem.¹⁴⁹ Het is dus geen wonder dat op oude afbeeldingen van Oud-Poelgeest vaak tevens een trekschuit te zien is. Voor de aanleg van de trekvaart zijn bouwtekeningen gemaakt. Op het gedeelte dat betrekking heeft op het traject bij Oud-Poelgeest (afb. 4.3) is te zien dat de trekvaart ten opzichte van de Mare iets naar het westen is verlegd en dat er bovendien aan die kant een trekweg langs is gemaakt. Dat was nodig omdat de Kwaakbrug moest worden verplaatst van het verlengde van de Kwaakweg, waar hij al meer dan tweehonderd jaar lag,¹⁵⁰ naar de huidige plek. Er is dus een strook van de grond van Oud-Poelgeest afgeknabbeld, wat onvermijdelijk invloed op het ontwerp van de parkaanleg heeft gehad.

[4.3 Bouwtekening voor de aanleg van de Haarlemmertrekvaart langs Oud-Poelgeest. Fragment A. van der Walle en J. Gerstecorn, *Kaart van de ontworpen trekvaart tussen Leiden en Haarlem*, Leiden 1656, HHR, inv.nr. 2744, KDTT A-4641.]

Voor een goed begrip van de voorbereiding van de parkaanleg en van de bouw van het nieuwe landhuis is het van belang te beseffen dat Constantijn Sohier niet alleen veel geld van zijn ouders had geërfd maar ook een groot en invloedrijk netwerk. Behendig gebruik van dit netwerk leidde er toe, samen met de bevestiging van zijn adeldom, dat hij uiteindelijk werd benoemd tot kamerheer van prinses Maria Stuart, de weduwe van stadhouder Willem II.¹⁵¹ Hij zette dit netwerk ook in voor het ontwerp van het geometrisch aangelegde park en het streng symmetrisch ontworpen huis. Voor zover van belang voor Oud-Poelgeest zag het netwerk er als volgt uit.

De kinderen van Sohier erfden van diens schoonvader Jeroen Coymans landgoed Zandvliet in Lisse.¹⁵² Sohier voerde daar het beheer over, zodat hij de bouwer van het naastgelegen kasteel Keukenhof en daardoor ook dat kasteel zelf en de tuin er omheen moet hebben gekend. De drost van Muiden P.C. Hooft was Sohiers oom;¹⁵³ hij verkeerde dus ook in wat wel de Muiderkring is genoemd. Hierdoor kende hij Constantijn Huygens en diens zoon Christiaan.¹⁵⁴ Constantijn Huygens was regelmatig te gast bij Jan van Baerle op diens buiten Hemmeer in Warmond.¹⁵⁵ Het raakte dus onmiddellijk bij Sohier bekend dat Hemmeer was vrijgekomen door het overlijden van Van Baerle, zodat hij dit in 1644 kon kopen, waarna hij daar woonde tot Oud-Poelgeest klaar was. Sohiers zoon Nicolaas trouwde met Anna Christina Pauw.¹⁵⁶ Het lijkt daarom geen twijfel dat Sohier haar vader Adriaan Pauw kende; Pauw was trouwens ook de schoonvader van Adam van Lokhorst, de verkoper van Oud-Poelgeest.¹⁵⁷ Pauw was raadspensionaris en ambassadeur bij de onderhandelingen die leidden tot de Vrede van Münster, woonde in het Oude Slot in Heemstede en was heer van Bennebroek. Toen

¹⁴⁸ Van Kesteren 11.

¹⁴⁹ Farrington 23.

¹⁵⁰ Sinds 1438 (OAR inv.nr. 11, f. 30r).

¹⁵¹ Bijleveld 1951, 27. Het echtpaar Willem II-Maria Stuart moet niet worden verward met hun opvolgers, koning-stadhouder Willem III en een volgende Maria (Mary) Stuart.

¹⁵² Van Noort 1998, 209.

¹⁵³ De tweede echtgenote van Hooft was Heleonora Hellemans, de zuster van Suzanna Hellemans, de moeder van Constantijn Sohier (Van Lennep/Unger 174; Van Tricht e.a. 882).

¹⁵⁴ Dit wordt bevestigd door correspondentie binnen de familie Huygens waarin het huwelijk van Sohiers zoon van commentaar wordt voorzien (Bosscha 483).

¹⁵⁵ Van Noort 1998, 207.

¹⁵⁶ Bijleveld 1907, 91.

¹⁵⁷ Bijleveld 1907, 89.

Adriaan Pauw in 1667 via zijn vrouw ook nog kasteel Ter Horst in Voorschoten erfde,¹⁵⁸ moest dat worden gerepareerd en mogelijk moest er ook iets worden bijgebouwd. Dit gebeurde onder leiding van Erasmus den Otter die woonachtig was in Haarlem en dus zo door Adriaan Pauw gekend zal zijn.¹⁵⁹ De meeste genoemde personen zullen hierna in dit hoofdstuk een rol spelen.

Sohier had van huis uit gevoel voor cultuur en wetenschap. Zijn vader had een grote schilderijenverzameling, bij zijn overlijden zijn er enige tientallen geïnventariseerd, met namen als Breugel, Lievens, Honthorst en Rubens.¹⁶⁰ Op het gebied van kunst en cultuur was hij niet alleen maar belegger: hij was zelf een begaafd amateurmusicus, in het bijzonder op het gebied van de Venetiaanse muziek (voorloper van de barok).¹⁶¹ Constantijn Huygens beschouwde hem als deskundige op dit gebied.¹⁶² Voor het huwelijk in 1643 van Constantijn Sohier met Catharina Coymans¹⁶³ had de componist Padbrué een stuk gecomponeerd;¹⁶⁴ tien jaar later zou nog een ander een compositie aan hem opdragen.¹⁶⁵ Bij het huwelijk van Constantijns zoon Nicolaas in 1671 werd een andere culturele insteek gekozen: niet met een feestelijk muziekstuk maar met een gelegenheidsgedicht van de destijds populaire kanselredenaar en dichter Johannes Vollenhove werd het bruidspaar verrast.¹⁶⁶ En in zijn jeugd droeg Constantijn Sohier al gedichten van Vondel voor op de verjaardag van jonkvrouw Anna Engels.¹⁶⁷

Concrete inspiratie voor een nieuw Oud-Poelgeest moet Sohier hebben opgedaan bij de befaamde bouwmeesters Jacob van Campen (Paleis op de Dam) en Philips Vingboons.¹⁶⁸ Van Campen bouwde het Coymanshuis voor een oom van Sohiers vrouw¹⁶⁹ en Vingboons ontwierp een huis voor Daniël Sohier¹⁷⁰ en voor Sohiers vader.¹⁷¹ Voor de formele aanleg van de tuinen kan inspiratie zijn gekomen van de tuin bij Keukenhof, maar vooral ook van de boeken van Vingboons. Deze had twee standaardwerken gepubliceerd met daarin zijn architecturale ontwerpen en opvattingen. Sohier heeft daar klaarblijkelijk goed gebruik van gemaakt. Dat zal ook gelden voor de in 1661 in Amsterdam verschenen vertaling van het toonaangevende boek over bouwkunde van de Venetiaanse architect Vincent Scamozzi.

¹⁵⁸ Fockema Andreae c.s. 76.

¹⁵⁹ Bijleveld 1951, 21.

¹⁶⁰ Inventaris vervaardigd door notaris Pieter de Bary, Stadsarchief Amsterdam, toegang 5075, inv.nr. 1681.

¹⁶¹ Giskes 182.

¹⁶² Worp 351.

¹⁶³ Bijleveld 1906, 190.

¹⁶⁴ Cornelis Tymensz. Padbrué, *Eere-Krans voor Constantijn Sohier en Catharina Koymans, echtelijk vereenight op den lesten May 1643* (Pabbruwe 21, 28).

¹⁶⁵ Joan Dusarts, *Zang-Wortel En Gheestelyke Spruit Bestaande in verscheide Zang-stukken met 2, 3, 4 en 5*

stemmen, en een ghemeen ghrondt-gheluit (NNBW 1, 767).

¹⁶⁶ *Ter Bruiloftstaatsie van den Weledelen Heer Nikolaas Sohier van Vermandois, Vrijheer van Warmenhuizen, en de Weledede Jongkvrouwe Anna Christina Paauw, van Bennebroek* (Vollenhove 428-430). Het huwelijk vond plaats op 4 oktober 1671 in Huis te Bennebroek (Verkaik 31).

¹⁶⁷ Joost van den Vondel, *Maydeuntjes op Jonkvrou Anna Engels Geboortedagh, haar toegezongen door Konstantijn Sohier* (Van Lennep/Unger 174-175). Anna scheen zo mooi te zingen dat Sohier smeekte: 'Anna, zing niet. Och! ghy treckt, / Och! ghy treckt met dat geluit / My de ziel ten lichaam uit.'

¹⁶⁸ Reeds Rink-Ensink 2000, 42-43 wees op de relatie Sohier-Vingboons.

¹⁶⁹ NNBW 1, 548.

¹⁷⁰ Vingboons 1648, 2.

¹⁷¹ Vingboons 1648, 1.

Constantijn Huygens had zijn eigen woning in Den Haag en kasteeltje in Voorburg ontworpen, met hulp van Jacob van Campen.¹⁷² Gezien zijn wetenschappelijke en culturele achtergrond en gelet op de feiten heeft Constantijn Sohier kennelijk dezelfde weg gekozen. Misschien had zijn vader hem dat idee lang tevoren al aan de hand gedaan: er wordt wel gedacht dat het ontwerp van het Huis met de Hoofden in Amsterdam, dat voor Nicolaas Sohier is gebouwd voordat hij een huis door Vingboons liet ontwerpen, van vader Nicolaas' eigen hand was.¹⁷³

Net als Huygens had Sohier deskundige hulp bij het ontwerpen van huis en tuin. Van twee raadgevers kennen wij de naam: de wis- en sterrenkundige Christiaan Huygens beschikte over alle kennis en kunde die nodig was voor de oriëntering van het park en Erasmus Gerritsz. den Otter heeft toezicht op de bouw van Oud-Poelgeest gehouden; hij voerde de directie, zouden wij nu zeggen. Misschien had hij ook een belangrijk aandeel in de architectuur. Den Otter was niet alleen erkend landmeter van het Hoogheemraadschap van Rijnland¹⁷⁴ – en dus een vooraanstaand intellectueel – maar ontwierp ook de titelpagina van het genoemde afstammingsboek van Sohier en fungeerde bovendien als architect. Dit laatste is bekend van de Evangelische Kerk in Kleef die hij in 1668/'69 heeft verbouwd¹⁷⁵ en uit een gerechtelijke procedure die in 1689 werd gevoerd. Toen het dak van Oud-Poelgeest ging lekken werd Den Otter door de aannemer verweten dat hij te weinig tijd aan Oud-Poelgeest had gegeven omdat hij ook Ter Horst bij Voorschoten onder zijn hoede had.¹⁷⁶

Overigens moest Sohier natuurlijk tussendoor ook aandacht schenken aan het beheer van zijn vermogen. Een enkele – kleine – getuigenis daarvan is overgeleverd. Aan zijn chirurgijn, mr. Christiaan van Loon in Noordwijk, heeft hij een lening van 1200 gulden tegen 4% rente verstrekt. Als zekerheid diende een hypotheek op diens huis aan de Voorstraat.¹⁷⁷

De parkaanleg

Vooraf: de onhandige geografische ligging van Oud-Poelgeest speelt ons parten. Ter wille van de leesbaarheid van de tekst fingeer ik dat de voordeur van het huidige kasteel aan de westzijde ligt en dat de achterkant uitkijkt op het oosten. De andere zijden duid ik aan als de noordkant en de zuidkant. In werkelijkheid zou ik de westzijde de noordwestzijde moeten noemen, de oostelijke gracht de zuidoostelijke gracht, enzovoort.

[4.4 Ontwerp van de zeventiende-eeuwse bouwmeester Philips Vingboons voor een formele parkaanleg. Het landhuis ligt in het midden. Midden onderaan mondt de oprijlaan uit in een 'halve maan'; bij Oud-Poelgeest was dat ook zo. Het geheel lijkt sterk op de hieronder afgedrukte zeventiende-eeuwse kaartafbeelding van Oud-Poelgeest. Vingboons 1648, 5, plaat 56.]

¹⁷² NNBW 1, 548.

¹⁷³ Schmidt 58-69. Het Huis met de Hoofden is gebouwd in 1622 en verkocht in 1634; het andere huis is door Vingboons ontworpen in 1640.

¹⁷⁴ Hij was ook glasschilder en ontwerper van een preekstoel in de Sint Bavo te Haarlem (Bijleveld 1951, 22, die hiervoor verwijst naar Weissman).

¹⁷⁵ Den Otter leverde in 1668/'69 het model en de plannen voor de verbouwing van de kerk (Bijleveld 1951, 22, die hiervoor verwijst naar Thieme/Becker XXVI, 88).

¹⁷⁶ Bijleveld 1951, 22.

¹⁷⁷ Rechterlijke Archieven Noordwijk, toegang 0906, inv.nr. 177.

[4.5 Deel van een in 1687 uitgegeven kaart van Rijnland. Het noorden is linksonder. De grote lijnen van de tuinaanleg van ‘Thuis te Poelgeest’ doen denken aan het ontwerp van de formele tuin van Vingboons (afb. 4.4). Tevens is te zien dat de onderste gracht ongeveer op één lijn ligt met de toen op de plaats van de Leidse Hout staande boerderijen rechts.

Jan Jansz. Dou, Steven Pietersz. van Brouckhuijsen en Johannes Dou de Jongere, *Overzichtskaart van Rijnland*, Leiden 1687, NA, toegang 4.VTH, inv.nr. G.]

De ruïne van het middeleeuwse Oud-Poelgeest werd volledig gesloopt, inclusief de voorpoort, en de grachten werden dichtgegooid. In hoofdstuk 2 zagen we dat het zeventiende-eeuwse huis iets verder de oprijlaan volgend is gebouwd, net voorbij de plaats van het middeleeuwse kasteel. Daarbij is het huis een kwart slag gedraaid ten opzichte van het oude kasteel. Was de ingang in de middeleeuwen aan de zuidkant, nu ligt deze aan de westkant.¹⁷⁸ En het huis is centraal in een formele tuinaanleg komen te liggen, zoals in die periode de gewoonte was.¹⁷⁹ Denk bijvoorbeeld aan het toen ook aangelegde paleis Het Loo en aan het in dezelfde tijd gebouwde kasteel Keukenhof, waarvan nog een schilderij aanwezig is dat laat zien hoe het toen was (afb. 4.6). Ook in de boeken van Vingboons is een voorbeeld van een formele tuinaanleg te vinden (afb. 4.4). En in de uitgave van Scamozzi kon Sohier eveneens lezen over de aanleg van een formele tuin.¹⁸⁰ Zie voor deze materie in het bijzonder hoofdstuk 8.

[Het park van kasteel Keukenhof is tegelijk met dat van Oud-Poelgeest aangelegd en Sohier kende het. Diens park kan er dus ook zo ongeveer hebben uitgezien.

Onbekende meester, *De Keukenhof*, laatste kwart zeventiende eeuw (Kasteel Keukenhof, foto R. Kind 2007).]

Kaarten en afbeeldingen van Oud-Poelgeest uit de tijd van de bouw zijn er niet, maar wel uit latere perioden. Daarop is de formele, symmetrische aanleg nog duidelijk te herkennen, terwijl er nu, in de eenentwintigste eeuw, nog veel van over is. De noordelijke en oostelijke gracht liggen er nog net zo bij als in de zeventiende eeuw, de waterpartij rond het kasteel voor een deel ook en een van de bijgebouwen is eveneens nog in natura aanwezig, net als het huis zelf natuurlijk. Ik reconstrueer de basis van de formele aanleg op de kaart van 1810, die een voorloper is van de eerste kadastrale kaart (afb. 4.7).

[4.7 Links een deel van de kaart van 1810, het noorden is boven. Rechts is hierop de ligging van kasteel Oud-Poelgeest vlak na de bouw aangegeven, met grachtenstelsel, oprijlaan en bijgebouwen. Vanaf het kasteel werd het eerste deel van de oprijlaan gevormd door een stenen brug. Achter het kasteel ligt, groen aangegeven, een zogenoemde parterre, die was omgeven door een heg. Voor het kasteel liggen de bijgebouwen. Halverwege tussen de westelijke gracht en het hek ligt de voorpoort.

Uitsnede A. Tolkijn, *Brouillonkaart der landerijen gelegen in de jurisdictie van Oegstgeest en Poelgeest*, 1810, NA inv.nr. 219.]

Constantijn Sohier heeft het landgoed in enkele gedeelten gekocht, dat wil zeggen inclusief de Ezelswei (in de zuidoostelijke hoek tussen twee grachten en de Haarlemmertrekvaart) waar nu

¹⁷⁸ De onhandige geografische ligging van Oud-Poelgeest speelt ons parten. Voor het gemak ga ik ervan uit dat de voordeur van het huidige kasteel aan de westzijde ligt en dat de achterkant uitkijkt op het oosten. In werkelijkheid zou ik echter de westzijde moeten aanduiden als de noordwestzijde, de oostelijke gracht als de zuidoostelijke gracht, enzovoort.

¹⁷⁹ Zij het niet in het midden van de rechthoek, anders dan Vingboons aanbeval. Dit zou wel het geval geweest zijn als het zeventiende-eeuwse huis op de plaats van het middeleeuwse kasteel was gebouwd.

¹⁸⁰ Scamozzi 322-324.

de ijsbaan ligt, enige andere aangrenzende weilanden, de Poelgeesterweg (voorlangs het hek) en de Kwaaklaan (uitkomend op de trekvaart). De hofboerderij Melkersrust (tussen de westgracht, de oprijlaan en de Kwaaklaan, waar nu een woonwijkje staat) hoorde er echter in die periode niet bij. Kennelijk was deze ooit door een eerdere eigenaar van de hand gedaan. Pas een eeuw later zou Melkersrust weer bij het landgoed worden gevoegd.

De Poelgeesterweg is geruime tijd ook de weg naar Warmond geweest. De Warmonderweg was toen geen doorgaande weg, het verlengde ervan, de Laan van Oud-Poelgeest, is pas in 1934 aangelegd.¹⁸¹ Daardoor is de Poelgeesterweg in de stukken vaak ook Warmonderweg genoemd.¹⁸² Het noordelijke deel van de Poelgeesterweg was vóór de zeventiende eeuw, zagen wij op de kaarten, een betrekkelijk kronkelig weggetje. Dit deel is dus kennelijk door Sohier rechtgetrokken. Dat heeft zonder twijfel deel uitgemaakt van het plan de aanleg van huis en park een formeel en symmetrisch aanzicht te geven. De Poelgeesterweg is zodanig rechtgetrokken dat deze in twee delen is verdeeld die precies voor het inrijhek van Oud-Poelgeest met een knik met elkaar zijn verbonden. De oprijlaan komt daar in de knik op uit. In deze opzet zou je verwachten dat de oprijlaan een gelijke hoek met beide delen van de weg maakt. Zo lijkt het op het eerste gezicht ook te zijn. Bij hantering van een gradenboog blijkt echter dat de hoeken toch niet helemaal gelijk zijn. Zou de oprijlaan om en nabij 3° gedraaid zijn aangelegd, dan zouden beide hoeken wel gelijk zijn geweest. Waarom is dat dan niet gebeurd? Over het antwoord op deze vraag kan alleen maar worden gespeculeerd. In een kader hierbij doe ik dat. Daarbij komt ook de kwestie van de ondergaande zon op midzomerdag aan de orde. Die staat in de weken rond de langste dag van het jaar op spectaculaire wijze te stralen tussen de pilaren van het inrijhek. Hoewel dat tegenwoordig lang niet meer zo goed zichtbaar is als destijds, vanwege de nu aanwezige bebouwing en vooral het dichte groen van de bomen, is het nog steeds een indrukwekkend schouwspel de laatste zonnestrallen recht over de oprijlaan te zien schijnen.

[4.8 Zonsondergang op de langste dag. De opname is rond half tien gemaakt op het bordes; een half uur later ging de zon net rechts van de poort onder.
Foto Margriet Lugt 2014.]

Noten bij kader ‘Oriëntering oprijlaan’ inzake de mythe over de zonsondergang¹⁸³ en het punt waar de zon op 22 juni onder gaat.¹⁸⁴

¹⁸¹ Leidsche Courant 21 maart 1934, 10.

¹⁸² Boerhaave bijvoorbeeld beschrijft de ‘halve maan’ voor het toegangshek als liggend aan de Warmonderweg (Kroon 561). Het noordwestelijke deel van de huidige Warmonderweg was er toen nog niet. Vergelijk de kaarten van vader en zoon Dou uit 1633 en 1645.

¹⁸³ ‘Men zegt zelfs dat op 21 juni de zon precies tussen de pijlers aan de Poelgeesterweg ondergaat.’ Aldus Theo Noordholland en Brigitte Rink-Ensink in Stöver 128. De eerstgenoemde auteur is overleden; de tweede kan zich niet meer herinneren waar dit gegeven vandaan komt. Ik heb daarom geprobeerd de bewering na te gaan door middel van oproepen in *Over Oegstgeest* november 2013, 9 en *Erfgoedhuis ZH Actueel* 12 november 2013

(<http://www.geschiedenisvanzuidholland.nl/actueel/nieuws, geraadpleegd juni 2014>). Hierop zijn echter geen reacties gekomen.

¹⁸⁴ Ik heb aan de hand van <http://aa.quae.nl/nl/antwoorden/zonpositie-tabel.html#richting> (geraadpleegd september 2013), tabel 8, vastgesteld dat op de 52e breedtegraad op 22 juni 2002 de zon opkwam op 311,6° (zie ook <http://www.esrl.noaa.gov/gmd/grad/solcalc, geraadpleegd januari 2014>). Daarbij moet worden gecorrigeerd omdat volgens de astronomische conventies de zon onder gaat op het moment dat deze geheel onder de horizon verdwijnt terwijl men op Oud-Poelgeest meer geïnteresseerd zal zijn geweest in het moment waarop de zon nog net helemaal door het toegangshek te zien was. Dat is ongeveer vier minuten eerder. Verder gaat aan onze horizon de zon op het laagste punt achter de duinen schuil, zodat zij, hoewel nog boven de astronomische horizon, toch al onder lijkt

In elk geval vormt de oprijlaan de as van het formele park en van het huis zelf. Alle rechte lijnen in dit stelsel liggen parallel aan de oprijlaan of staan daar loodrecht op. Dit geldt in het bijzonder voor de grachten. Deze zijn allemaal speciaal voor het formele park gegraven. Zoals op de kaart van 1687 (afb. 4.5) is aangegeven vormen de buitenste grachten een volledige rechthoek, die slechts wordt onderbroken door de oprijlaan.¹⁸⁵

De door de oprijlaan onderbroken westelijke gracht ligt, laat kaartje 4.5 zien, in het verlengde van de rij boerderijen die toen op de plaats van de Leidse Hout lag.¹⁸⁶ Dit geeft aan dat de westelijke gracht niet nog westelijker is gelegd omdat hier de grond te hoog wordt om nog permanent watervoerend te zijn: Oud-Poelgeest ligt immers op de flank van de strandwal. De lange oostelijke gracht komt al voor op kaartje 4.3 inzake de aanleg van de Haarlemmertrekvaart; dit dateert uit 1656. Op dit kaartje is met zoveel woorden aangegeven dat de oostelijke gracht toen nieuw gegraven was (afb. 4.9). Op deze gracht sluit de verbindingsgracht met de Haarlemmertrekvaart aan, in de as van de oprijlaan. Op tekening 4.12 staat er een houten constructie boven; vermoedelijk is dit de bovenbouw van een sluis of stuw die de waterhoogte in de grachten reguleerde.

[4.9 Op dit kaartje uit 1656, geknipt uit afbeelding 4.3, is bovenaan de oostelijke gracht van Oud-Poelgeest getekend. Erin geschreven staat: ‘nieuw gegraven Gracht’.

Fragment A. van der Walle en J. Gerstecorn, *Kaart van de ontworpen trekvaart tussen Leiden en Haarlem*, Leiden 1656, HHR, inv.nr. 2744, KDTT A-4641.]

Op kaartje 4.7 is in de knik in de Poelgeesterweg tegenover het hek de ‘halve maan’ te zien die ook op de plattegrond van Vingboons (afb. 4.4) aanwezig is. Het zal een soort halfrond hekwerk zijn geweest, van hout maar waarschijnlijk van baksteen, al dan niet gecombineerd met natuursteen. Vermoedelijk vormde het het spiegelbeeld van het inrijhek aan de overkant, zie afbeelding 4.10. Dit bestond uit een stevige halfronde muur met een brede inrijopening. In de hekpilaren draaiden gietijzeren hekken; op de tekening van Abraham de Haen die voor gravure 4.10 als basis is gebruikt is dat beter te zien. De constructie van twee halfronde muren waarbinnen de knik van de Poelgeesterweg lag diende ervoor de bezoeker te imponeren, van welke kant hij ook kwam, en hem voor te bereiden op de formele symmetrische aanleg van het park.

Achter het hek, halverwege de gracht, ligt de voorpoort. Die bestond uit twee stenen torentjes met daartussen een op bakstenen kolommen rustend dak, wat een vierkante poortopening tot resultaat had. Dat weten we door afbeelding 4.10, van de enige gravure die daarvan bekend is, van 100 jaar later.

te zijn gegaan. Zeg dat dit nog eens vier minuten duurde. De zon ging dus acht minuten eerder onder dan volgens de astronomische tabel. De omloopsnelheid van de horizon is 360° per 24 uur, is 15° per uur, zodat de zon in 8 minuten een afstand van $8/60 \times 15^\circ = 2^\circ$ aflegde. Hierdoor ging de zon op Oud-Poelgeest onder op 309,6°.

¹⁸⁵ De twee armen van de westgracht hebben niet slechts gelopen tot aan de bijgebouwen. Behalve uit de kaart van 1687 blijkt dit uit de volgende aantekening op een offerte uit 1781 waarin ook demping van de westgracht aan de orde was (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XX): ‘Dit is bij nader accoord veranderd dat het water van de Stallingen af, tot aan den hoek toe, zal blijven, enge diepte, en dat op die hoeken dammen gelegd zullen worden.’ Hieruit blijkt dat aanvankelijk het plan was de hele westgracht te dempen en dat nader is afgesproken dit slechts tot aan de Stallingen te doen; vanaf de Stallingen zal het water blijven; op de hoeken zullen dammen worden gelegd.

¹⁸⁶ Zie Lugt 2010a, 24-25.

[4.10 Het inrijhek van Oud-Poelgeest in zeventiende-eeuwse toestand. Erachter ligt de voorpoort; tussen hek en voorpoort staan lage heggetjes. Door de poort is over de brug heen de ingang van het huis te zien. Links en rechts van de poorttorens staan bijgebouwen; het is door het moeizame perspectief moeilijk te zien. Zij staan in werkelijkheid aan de westelijke gracht, tussen de poorttorens en het huis.

Hendrik Spilman op basis van een tekening van Abraham de Haen, *Ingang van 't Huis Oud Poelgeest of Alkemade, 1738/1745 (Het verheerlykt Nederland of Kabinet van hedendaagsche gezigten van steden, dorpen, sloten, adelyke huizen, kerken, torens, poorten, dienende tot opheldering der beschryvinge van den Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden, Isaak Tirion, Amsterdam 1745, nr. 281).*]

Aan de binnenkant van de westelijke gracht (zie kaartje 4.7) liggen symmetrisch ten opzichte van elkaar twee bijgebouwen. Het rechter, vanaf het hek gezien, had de functie van wagenhuis en het linker dat van paardenstal, hoewel op een schetsje uit 1781 beide als 'stallen' zijn aangeduid.¹⁸⁷ Opmerkelijk is hier een van de weinige afwijkingen van de nagestreefde symmetrie. Het rechter gebouw ligt aan het water, het linker ligt iets van het water af. Een reden daarvoor heb ik niet kunnen ontdekken. Het rechter gebouw is er overigens nog, het wordt nu de tuinmanswoning genoemd (afb. 9.8). Vanuit dit gebouw gezien is aan de overkant van de gracht de put van Margriet van Culemborg geplaatst. Kennelijk heeft men hier binnen de grachten geen plaats voor gevonden maar vond men de put toch te fraai om hem tot puin te verwerken.

Achter het kasteel bevindt zich, omgeven door grachten, een 'parterre'.¹⁸⁸ Een parterre is een rechthoekig vlak dat is verdeeld in veelal vier rechthoeken met bloembedden die in een geometrisch patroon zijn aangelegd en met elkaar zijn verbonden door gravelpaden en buxus- en andere haagjes.¹⁸⁹ Of deze er hier ook zo uitzag, weten we niet; wellicht had hij meer van de door Scamozzi beschreven lusthof. Deze pleegt men volgens hem achter het huis te maken en moet worden verdeeld in vier vlakken, voorzien van gazons en beplant met bomen van allerhande soort en met de beste vruchten. Rozen en tulpen noemt hij ook, alsmede kweeperen, granaatappelen en noten. En de tuin dient idealiter uit te lopen op de rivier!¹⁹⁰ Op de oudste afbeeldingen van het kasteel is te zien dat de parterre van Sohier was omgeven door een hoge heg. Duidelijk is dit op een prent uit 1732 waarop ook een deel van de grachtaanleg is te zien (afb. 5.3). Hier ligt over de noordelijke gracht een bruggetje; ook elders zijn dergelijke overgangen te vinden. De twee bijgebouwen zijn ook aangegeven. Op een oudere maar minder duidelijke afbeelding is de heg om de parterre achter het huis ook te zien (afb. 4.11), net als op een prent uit 1712 (afb. 4.12).

[4.11 Tekening van Oud-Poelgeest uit circa 1700. Rechts de Kwaakbrug. Achter Oud-Poelgeest is de heg rond de parterre te zien. Links naast het kasteel is een bijgebouw getekend, de huidige tuinmanswoning.
RCE, objectnr. TH-171.]

[4.12 1712. Tekening van 'Arensteyn' zoals Oud-Poelgeest toen genoemd werd, naar de schoonzoon van Sohier die er vele jaren woonde. Ook nu is de heg rond de parterre aanwezig;

¹⁸⁷ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XX.

¹⁸⁸ Dat is in de eerste plaats te zien op de kaart van 1810. Bovendien is er een offerte uit 1781 van tuinman Teunis van Eijck. Hierin is sprake van 'het Parterrestuk' bij het huis (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XX).

¹⁸⁹ Zie Van der Groen 1669.

¹⁹⁰ Scamozzi 324.

deze heeft volgens de tekenaar prieeltjes op de hoeken. Boven het toevoerkanaal is een constructie bestaande uit twee jukken zichtbaar, wellicht de bovenbouw van een sluis. Links van het kasteel is een bruggetje getekend en links daarvan het linker bijgebouw. Helemaal rechts ligt de Kwaakbrug; daarboven is, verderop op de geest, kasteel Abtspoel zichtbaar. Gerard Goris, *Les Delices de la Campagne A l'entour de la Ville de Leide*, Theodoor Haak, Leiden 1712, 137 (UB Leiden, bibliotheeknr. 82560).]

Tenslotte is er de brug tussen de ingang van het kasteel en de oprijlaan. ‘Het gebouw ... ligt midden in het water, ... tot welke men langs eene fraaye steene brugge ingaat’, zegt de achttiende-eeuwse geschiedschrijver Van Mieris.¹⁹¹ Het was dus een mooie stenen brug. Dat moet een zeventiende-eeuwse brug op bogen geweest zijn, zoals er in steden als Amsterdam en Leiden nog vele te zien zijn, van baksteen, afgewerkt met natuursteen. Dat is later ook bevestigd toen de aanzet van de eerste boog is opgegraven.¹⁹² Het enige dat niet zeker is, is of het een lange of een korte brug was. Van der Sterre dacht dat het een korte brug was, als we kijken naar tekening 4.15 (3) die hij heeft gemaakt. Die zou dan hebben aangesloten op een soort bruggenhoofd, een dam eigenlijk die lag tussen de noordelijke en de zuidelijke gracht vlak langs het kasteel. Maar er zijn twee argumenten die pleiten voor een lange brug. In de eerste plaats de gewoonten in die tijd, met name ook in Sohiers netwerk. Adriaan Pauw was de andere grootvader van zijn kleinkinderen. Die had op het Oude Slot in Heemstede een brug gebouwd met een aanzienlijke lengte (afb. 4.13). Zou grootvader Sohier het dan minder willen doen? Bij kasteel Duivenvoorde in Voorschoten en andere landhuizen uit die tijd liggen ook lange bruggen. Het tweede argument is de nagestreefde orde en regelmaat op Oud-Poelgeest. Achter het huis ligt de parterre als het ware in een grote rechthoekige vijver. De regelmaat brengt dan mee dat er aan de voorkant ook een grote rechthoekige vijver ligt. Een dergelijk resultaat bereik je alleen als je daar een lange brug legt. Om deze redenen denk ik dat er een lange stenen brug heeft gelegen tussen de bordestrap van het kasteel en de rand van een grote rechthoekige vijver aan de voorkant.

[4.13 De ‘Pons Pacis’ bij het Oude Slot in Heemstede. Zo ongeveer kan de brug bij Oud-Poelgeest er uit hebben gezien.

Foto collectie auteur.]

Het landhuis van buiten

Het zeventiende-eeuwse landhuis Oud-Poelgeest kenmerkt zich door een grote eenvoud en strenge orde en regelmaat. Bedenk dat er toen nog geen torentjes op stonden, het achterdak nog niet was verhoogd, het front eenvoudiger was en de ramen kleiner. De genoemde kenmerken manifesteren zich binnen, maar vooral ook buiten. De vensters zijn er op zichzelf al een voorbeeld van. Het zijn kruisvensters. Deze zijn in de middeleeuwen ontwikkeld als een kozijn dat in vieren verdeeld wordt door een veelal houten kruis. Aanvankelijk waren de twee bovenzijden voorzien van glas-in-lood-raampjes en waren de ondervlakken open. Om deze reden waren zij voorzien van luiken die werden gesloten bij slecht weer en bij nacht. Langzamerhand werden ook deze open vlakken voorzien van ruitjes, die door voortschrijdende techniek in de zeventiende eeuw zo groot werden dat zij te zwaar werden

¹⁹¹ Van Mieris Beschrijving II, 1770, 616

¹⁹² Leidsch Dagblad 10 oktober 1940, 6; 11 oktober 1940, 9.

voor het lood en voortaan in houten roeden werden gevat. De luiken onder bleven echter aanwezig.¹⁹³ Zo moeten ook de vensters van Oud-Poelgeest er hebben uitgezien (afb. 4.14).

[4.14 Kruisvenster. Oud-Poelgeest had in totaal 40 van deze van oorsprong middeleeuwse vensters met kleine ruitjes en luiken onder.

Uitsnede tekening Piet van der Sterre, Het huis ‘Oud Poelgeest’ te Oegstgeest, reconstructie van de gevels, 1971, GaO, Documentatiecollectie, Publicaties over de geschiedenis van Kasteel Oud-Poelgeest + geveltekeningen.]

Het is gemakkelijk te zien dat de vensters van de bel-etage en de verdieping allemaal gelijk zijn (zie afb. 4.15 (3)) en regelmatig over de muurvlakken verdeeld. De regelmaat geldt ook voor het aantal, de ingangspartij niet meegerekend: acht aan de voorzijde, acht aan de rechter zijkant en acht aan de linker zijkant, terwijl aan de achterkant het dubbele aantal prijkt. Ook is in één oogopslag te zien dat de dakkapellen en schoorstenen harmonieus over het gebouw verdeeld zijn, de voorste schoorstenen in de as van de vensters. Het is duidelijk dat het huis daardoor niet alleen veel lichtinval heeft maar ook strak symmetrisch is. De bouwers hebben er zorgvuldig voor gezorgd de orde en regelmaat niet te verstoren en hebben daarom vermeden een aantal bouwkundige elementen in het inwendige van het gebouw – de toegang tot het souterrain, wanden van twee zijkamers in de hal en een tussenmuurtje elders – aan de buitenkant zichtbaar te maken. Ik ga daar nog op in. De enige onregelmatigheid die aan de voorzijde zichtbaar is, is de verlaagde bovendorpel van het kleine raampje van de noordvleugel van het souterrain.¹⁹⁴ Op afbeelding 4.15 (2) is dat te zien. Dit is een gevolg van de afwijkende plafondconstructie die daar is toegepast; ook hier kom ik nog op terug.

De manier waarop de strenge regelmaat is doorgevoerd in de maatvoering is niet op het eerste gezicht duidelijk. Om dit te laten zien gaan we eerst naar een van de plattegronden van het gebouw in 1668 en naar de voor- en zijkant op modernere tekeningen (afb. 4.15).

[4.15 1. Het voorhuis van Oud-Poelgeest bestaat uit drie even grote bouwblokken. 2. Het front is vierkant. 3. Dat geldt ook voor de rechter zijkant.

GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXXII, bewerkt; deel blad 2 opmeting Oud-Poelgeest door C.A. Baart de la Faille, 1946, RCE, objectnr. BT-011969 (ook in GaO, bouwdoos nr. 1781A), bewerkt; deel Piet van der Sterre, Het huis ‘Oud Poelgeest’ te Oegstgeest, reconstructie van de gevels, 1971, GaO, Documentatiecollectie, Publicaties over de geschiedenis van Kasteel Oud-Poelgeest + geveltekeningen, bewerkt.]

Op tekening (1) is te zien dat het voorhuis bestaat uit drie even grote blokken, met dien verstande dat het middelste blok met de lange zijde naar voren staat en de andere twee met de korte zijde. De volgende tekeningen maken duidelijk dat het front tussen de twee zijvleugels een vierkant is en dat de zijkanten van het voorhuis dat eveneens zijn. Daarnaast is op tekening (3) in geel een drietal vensterassen aangegeven. Frappant is dat de afstand daartussen gelijk is, ondanks dat de zijgevel trapsgewijs verspringt en de rechter vensters in het midden zitten. Daarvoor was het nodig de zijvlakken ongelijk van lengte te maken.

¹⁹³ Informatie Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam (www.joostdevree.nl/bouwkunde2/raam_oude_ramen_roedenindeling.htm, geraadpleegd februari 2014).

¹⁹⁴ Hierbij moet worden aangetekend dat als de verlaging van de bovendorpel in dezelfde kleur zou zijn geschilderd als de luiken, deze bijna niet zou opvallen. Uit oude foto's blijkt dat dit in het verleden ook zo was.

[4.16 Linksboven is een lijn op punt S verdeeld in de gulden snede. De lijnstukken a en b vormen een gulden rechthoek (rechtsboven). Als van een gulden rechthoek een vierkant wordt afgesplitst (linksonder), blijft er een gulden rechthoek over. Dit kan steeds herhaald worden (rechtsonder).

Noot bij kader 'De gulden snede' inzake de berekening van het verhoudinggetal.¹⁹⁵

De drie blokken van het voorhuis hebben niet alleen een gelijk volume maar het grondvlak vormt bovendien een gulden rechthoek. Daarnaast kunnen we een rechthoek tekenen op het front van de zijvleugels, zoals is gedaan in afbeelding 4.17. Ook daar verschijnt een vrijwel regelmatige gulden rechthoek. Herhalen we dit in het bovenste deel van de rechthoek, dan wordt ook daar de gulden rechthoek benaderd. Voegen we het vierkant van het front erbij, dan ontstaat opnieuw een bijna perfecte gulden rechthoek.

De meetkundige exercities op de voorzijde van Oud-Poelgeest hebben niet geleid tot helemaal perfecte gulden rechthoeken. Dat zou ook praktisch onmogelijk zijn in combinatie met de wel perfecte rechthoeken die het grondvlak van de drie bouwdelen van het voorhuis vormen: de dikte van de tussenmuren speelt ons hier parten. Maar het gaat ook helemaal niet om de vraag of de rechthoeken wel perfect zijn. Dat zou niet eens kunnen: Sohier kende in de zeventiende eeuw de wiskunde van de gulden snede niet. Die is pas in de jaren '30 van de negentiende eeuw opgekomen. We hebben hier niet te maken met de constructie van gulden rechthoeken. Hier worden wij geconfronteerd met een gebouw dat zo regelmatig is gebouwd dat ook in een moeilijke situatie vensterassen op gelijke afstand van elkaar liggen en dat vlakken zuiver vierkant zijn, een zuivere gulden rechthoek vormen of daar dicht in de buurt komen, zonder dat men kennis droeg van het verschijnsel als zodanig. Dit verklaart waarom wij nu nog, ondanks de in de negentiende eeuw toegevoegde tierelantijnen, worden getroffen door de fraaie, evenwichtige eenvoud van het ontwerp.

[4.17 De voorkant van het gebouw is te verdelen in minstens vier 'gulden rechthoeken'. deel blad 2 opmeting Oud-Poelgeest door C.A. Baart de la Faille, 1946, RCE, objectnr. BT-011969, bewerkt.]

Het landhuis van binnen

De oudste plattegronden van het huis die nog aanwezig zijn, zijn in 1835 gemaakt door Theodorus Molkenboer,¹⁹⁶ in de wandeling 'baas Molkenboer' genoemd, aannemer te Leiden.¹⁹⁷ Hij deed dat voor de toenmalige nieuwe eigenaar Luzac, die zelf het jaartal '1835' op de tekeningen heeft gezet. Op basis van deze plattegronden heb ik nieuwe plattegronden geconstrueerd¹⁹⁸ die de situatie bij de nieuwbouw van 1668 duidelijk maken (afb. 4.18). Deze was in het bijzonder anders dan in 1835 doordat de 'Drakenzaal' en de zaal daarboven toen

¹⁹⁵ $a : b = b : (a + b) \rightarrow b^2 = a \times (a + b) \rightarrow b^2 - ab - a^2 = 0$. Omdat het om een verhouding gaat is a gelijk te stellen aan 1, waardoor de vergelijking verandert in $b^2 - b - 1 = 0$. Met de zogenoemde a,b,c-formule is dan te berekenen dat de verhouding b : a gelijk is aan $b = \frac{1 + \sqrt{5}}{2} = 1,61803398874989\dots$

¹⁹⁶ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXXII.

¹⁹⁷ Brief 31 augustus 1835 van Jan van Heukelom aan Lodewijk Caspar Luzac, ELO, archief familie (Siegenbeek) Van Heukelom, toegang 0546, inv.nr. 510).

¹⁹⁸ Met hulp van de onvolprezen Nenke van Wermeskerken.

elk nog uit twee ruimten bestonden; ik kom hierop terug.¹⁹⁹ Gehandhaafd is het aantal vensters dat in 1835 op de plattegronden zichtbaar is. De vensters in de zijwanden van het achterhuis en, op de verdieping, de noordelijke zijwand van het voorhuis zijn in deze plattegronden al dichtgezet. Aan de buitenmuren is nu nog te zien dat die vensters er wel geweest zijn.

[4.18 De drie verdiepingen van kasteel Oud-Poelgeest in 1668. Onder het souterrain, in het midden de bel-etage en boven de verdieping. Daarboven bevindt zich nog een enorme zolderruimte.

Bewerking GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXXII.]

In het gebouw is de buiten zo duidelijk aanwezige orde en regelmaat gehandhaafd, zij het dat er kleine uitzonderingen zijn. Deze tasten echter de beleving van gelijkvormigheid niet aan. Van buiten betreedt men via de bordestrap de hal op de bel-etage. Te oordelen naar afb. 4.10 is de voordeur een dubbele paneeldeur met kleine venstertjes in het bovenste paneel. Tegenover de voordeur is de trap naar boven; links daarvan die naar het souterrain. De twee zijkamers in de hal, op tekening (2) ‘spreekkamer’ genoemd, verraden opnieuw de invloed van Vingboons. Deze schrijft namelijk voor dat er aan de voorkant rechts een ‘comptoir’ is, een kantoortje, en links een spreekkamer voor de onverwachte bezoeker die men niet verder het huis in wil hebben.²⁰⁰ De twee kamers vertonen een architecturale bijzonderheid. De binnenste zijwanden ervan komen uit op de middenstijl van de vensters links en rechts naast de voordeur. Daardoor zijn deze vensters ieder verdeeld in twee smalle hoge ramen, een in de zijkamer, een in de hal. Aan de buitenkant valt dit niet op, dus daar is de gewenste regelmaat bewaard. De zijkamer rechts geeft toegang tot een van de twee kamers in de zuidvleugel, die ook een deur heeft naar de tweede kamer. Deze tweede kamer heeft weer een deur naar de hal. Beide kamers hebben een stookplaats; ze staan ruggelings tegen elkaar. De schoorsteen loopt daar recht naar boven.

Naast de tweede kamer ligt een ruimte die op de plattegrond ‘Kamertje’ heet. Bijzonder hierin is een soort voorzetwand voor de buitenmuur. Wellicht was hierachter de garderobe of een toilet of beide. Met het op de plattegrond in deze ruimte getekende rondje is wellicht een privaatonnetje bedoeld. De voorzetwand komt uit op de middenstijl van het venster, net zoals bij de zijkamers in de hal. Overigens is het goed denkbaar dat deze tussenmuur van latere datum is, bijvoorbeeld van na het dichtzetten van het raam in de zijmuur aldaar.

Vanuit het ‘Kamertje’ kom je in de ‘grote zaal’ met zijn fraaie lichtval. Dit zal bij feesten de balzaal zijn geweest. Via een andere deur in de grote zaal gaat het naar een ‘Doorgang’, vanwaar je weer in de hal komt. We mogen aannemen dat in de noordvleugel, anders dan nu, ook twee kamers zijn geweest. Dit vloeit voort uit een reeks overwegingen, waarvan ik hier alleen die met betrekking tot de schoorsteen noem.²⁰¹ Aan de overkant van de hal gaat de

¹⁹⁹ Daarnaast heb ik in het souterrain een kennelijke vergissing van de tekenaar rechtgezet: in de noordvleugel stond en staat de tussenmuur in het midden en was en is er in de noordwestelijke ruimte een tweede venster.

²⁰⁰ Vingboons 1674, 9.

²⁰¹ Andere overwegingen zijn:

- Sohier heeft zich bijna obsessief aan de symmetrie en de regelmaat vastgeklampt. Daarom is het niet logisch dat de indeling links anders is dan rechts;
- dit geldt voor zowel de bel-etage als de verdieping;
- de ruimte boven de Drakenzaal is op de plattegrond van 1835 een merkwaardig loze ruimte. Een deel ervan is ‘Provisiekamer’ genoemd. Het ligt echter niet voor de hand hier een provisiekamer te hebben terwijl er èn een grote provisiekelder is èn een enorme zolder;

schoorsteen recht omhoog. Hier, waar nu de Drakenzaal is, is dat niet zo. Daar zit de schoorsteen tegen de buitenmuur. Van daar af gaat hij door de ruimte erboven en via de zolder, vlak voor de dakkapel langs. Daar kan een volwassen schilder of ramenlapper niet meer bij het venster. Dat kan hooguit een jochie van een jaar of twaalf. Dat kan niet oorspronkelijk zo ontworpen zijn. Dan zou de dakkapel anders zijn geplaatst of zou een andere oplossing zijn gevonden. Deze schoorsteen moet in een latere fase zijn ‘verslept’. In 1835 waren alle plafonds op de bel-etage gestukadoord. Aan te nemen is dat dit in de zeventiende eeuw ook al zo was, wellicht met uitzondering van de hal, aangezien deze als enig vertrek op de bel-etage een volledig glad plafond heeft. Dat kan erop duiden dat dit later is aangebracht.

De verdieping (1) is net zo ingedeeld als de bel-etage, met dien verstande dat de twee zijkamers in de hal hier ontbreken, zodat er een grote ruimte boven de hal ligt.²⁰² De trap vanaf de bel-etage komt op deze ruimte uit, net als alle andere vertrekken op de verdieping. De trap naar de zolder zit in het noordoostelijke vertrek van de noordvleugel. De plafonds op de verdieping zijn niet gestukadoord, lezen wij op de plattegrond van 1835. Dat waren dus

– in deze ruimte loopt op de plattegrond van 1835 de zoldertrap dwars op de as van het gebouw. Er zijn echter sporen te zien van een trap die (deels) evenwijdig aan de as heeft gelopen. In 1835 wordt gesproken van een gammele zoldertrap (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2, inv.nr. I); zou dat komen doordat de trap verplaatst is?;

– er zijn dus na de bouw veranderingen in deze ruimte aangebracht. Het is daarom denkbaar dat aanvankelijk de vloer niet was verhoogd en/of dat er aanvankelijk een tussenmuur is geweest die moest verdwijnen omdat daaronder de tussenmuur werd afgebroken;

– het trapje naar de verhoogde vloer past niet in het oorspronkelijke ontwerp;

– de vloer van de Drakenzaal vertoont ter hoogte van de veronderstelde tussenmuur een lichte verhoging, wat duidt op de aanwezigheid van een restant van een tussenmuur onder de vloer;

– de historicus Van der Aa schrijft in 1845: ‘het huis is door den Heer van Rhemen van binnen geheel veranderd en gemoderniseerd’ (Van der Aa 1845, 14; bevestigd door Craandijk 1882, 249). Dat betekent dat er iets ingrijpends gedaan moet zijn. Van der Aa kon het weten: hij is geboren in 1792 en studeerde in Leiden. Van Rhemen is naar alle waarschijnlijkheid tussen 1814 en 1820 aan het werk geweest (hoofdstuk 6), dus Van der Aa was een tijdgenoot, kan zelfs bij de verbouwing aanwezig zijn geweest. Hij heeft blijkbaar grote ingrepen gezien of er althans rechtstreeks van gehoord. Indien tot deze grote ingrepen niet de constructie van de Drakenzaal heeft behoord, is niet duidelijk wat er dan wel toe heeft behoord.

²⁰² Moerman 15-16 stelt dat het plafond van de hal er in eerste instantie niet was zodat de hal toen een hoogte had van twee verdiepingen. Bewijzen voor deze bewering zijn niet gegeven. Na meer dan 40 jaar beschikte de schrijfster niet meer over de gegevens waarop zij destijds haar oordeel baseerde (vriendelijke mededeling I.W.L. Moerman april 2013). Bewijzen zijn ook nu niet gevonden. De enige aanwijzingen in deze richting zijn het vlakke ongedecoreerde stucwerk van het plafond en de engel die boven de voordeur is bevestigd en bijna met zijn hoofd in het plafond zit. Dit zou kunnen komen doordat de engel er al zat toen het plafond in tweede instantie werd aangebracht zodat er maar heel weinig ruimte tussen engelkopje en plafond is komen te zitten. Het is echter ook mogelijk dat slechts het stucwerk later is aangebracht, in dat geval vermoedelijk in de tijd van Van Rhemen. Informatie zou kunnen komen uit bouwkundig onderzoek. Architectonisch is het denkbaar dat het plafond er aanvankelijk niet was: er zou dan in plaats daarvan een vide zijn geweest, een soort galerij langs de oostzijde van de hal met armen langs de noord- en zuidzijde boven de twee spreekkamers beneden, die toegang gaven tot de vertrekken boven.

Overigens is het plafond aangegeven op de plattegrond van 1835 en staan de beelden van Frederik de Thoms rond 1745 op de grote voorkamer van het kasteel (Lunsingh Scheurleer c.s. IIIa, 342-349; Bastet 98), waarmee de kamer boven de hal moet zijn bedoeld. De vloer zou dus al voor 1745 moeten zijn aangebracht, in dat geval denkbaar door Boerhaave. Over dergelijke ingrijpende bouwactiviteiten is echter voor deze periode niets bekend.

balkenplafonds met zichtbare vloerdelen boven de balken. In een kamer rechts is een dergelijk plafond gehandhaafd. Verder is één van de bij de bouw toegepaste deuren nog op deze etage aanwezig. Deze originele zeventiende-eeuwse opgeklampte deur²⁰³ is tegenwoordig de deur van de ruimte boven de Drakenzaal.

In het souterrain hangt nog de sfeer van de zeventiende eeuw (afb. 4.19). Dat komt door de lage plafonds die royaal van balken zijn voorzien en door de kruisgewelven in de noordvleugel. Je komt er via de trap naar beneden vanuit de hal, of via de eigen ingang onder de bordestrap, of via de achterdeur bij de ‘waterstoep’ achter in de zuidvleugel, of, voeg ik hier als veronderstelling aan toe, via de achterdeur die in de noordvleugel heeft gezeten. Daar is namelijk aan de buitenzijde een blinde deur aanwezig, met als bijzonderheid dat deze, anders dan de deur in de zuidvleugel, *niet* in de as van de erboven gelegen vensters ligt. Dat geeft aan dat hier werkelijk een deur gezeten heeft, immers, als de blinde deur alleen maar met het oog op de symmetrie was aangebracht, zou deze juist wel in de as van de ramen hebben gelegen. Een tweede deur aan de gracht zou in overeenstemming zijn met de instructies van Vingboons die aanraadt een deur aan het water bij de keuken te hebben en nog een deur aan de andere kant van het huis.²⁰⁴ In 1813 was de deur al blind: in dat jaar is een aanslag vensterbelasting opgelegd over een aantal van 62 deuren en ramen, en tot dat aantal kom je alleen maar als je de blinde deur niet meetelt.²⁰⁵

De twee deuren kwamen uit op een waterstoep, dat is in feite een steiger bij de deur. Op die manier konden goederen via de Haarlemmertrekvaart uit Leiden of waar dan ook vandaan worden aangevoerd. Vervoer over water was toen nog standaard in Holland; het landwegennet had zich nog nauwelijks ontwikkeld.

De vertrekken in de noordvleugel, de koelste kant van het huis, zijn aangeduid als wijn- en provisiekelder. Vingboons beveelt aan de provisiekelders (‘ook voor turf en hout’) te voorzien van een stenen plafond dat van gewelven is voorzien.²⁰⁶ Inderdaad hebben de kelders van Oud-Poelgeest kruisgewelven. Dat droeg bij aan een constant koel klimaat, net als de dikte van de buitenmuren. Die is overal zo’n 50 cm.

Aan de zuidzijde van het achterhuis ligt de keuken. Helaas is daarvan nu vrijwel niets meer te zien. Slechts de deur van de (brood?)oven resteert alsmede, ook weer overeenkomstig de voorschriften van Vingboons, de troggewelven tussen de balken voor een betere luchtafvoer.²⁰⁷ Voor het overige is het souterrain verdeeld in een groot aantal kamers en kamertjes. Hier verblijft dan ook het personeel. De ‘knechten en meiden’ hebben hier hun woon- en werkruimten. In het begin van de negentiende eeuw waren er zes bedienden intern;²⁰⁸ dat zal in de zeventiende eeuw niet veel anders zijn geweest. Bouwkundig interessant is hier het gewelfachtige metselwerk dat de schoorsteen ondersteunt die erboven staat.

²⁰³ Bij een opgeklampte deur zijn de aan de buitenkant zichtbare verticale delen bevestigd op horizontale delen aan de achterzijde, de klampen. Tussen de klampen worden in het algemeen diagonale of, zoals hier, verticale schoren aangebracht.

²⁰⁴ ‘De keucken soude met een deur en afgangh aen ’t water komen, ’t welck groot gemack soude geven; aen de andere zijde komt in gelijkheydt oock soo een plaets aen ’t water, welck daer langhs een vermaeckelijke uytzicht soude hebben, die by somerdagh heel koel soude sijn’ (Vingboons 1648, 5-6).

²⁰⁵ *Relevé of naauwkeurige opgave der gebouwde eigendommen en van de deuren en vensters* (GaO, archief ambachts- en dorpsbestuur 1395-1813, inv.nr. 504).

²⁰⁶ Vingboons 1648, 5; 1674, 8.

²⁰⁷ Vingboons 1674, 8.

²⁰⁸ Bijlage bij Register van de opbrengst van de bijzondere belasting *De Drie Millioenen Gulden* (GaO, archief ambachts- en dorpsbestuur 1395-1813, inv.nr. 497).

De kamer die op plattegrond (3) in 1835 is aangeduid als ‘badkamer’ zal in de zeventiende eeuw een andere bestemming hebben gehad. In die tijd baadde men nog – indien al – in een kuip die naar de slaapkamer werd gebracht en daar gevuld met water. Wellicht was de ‘badkamer’ de ruimte waar de was werd gedaan: in de hoek zit een gootsteen met een pomp. Mogelijk speelde daarbij ook het waterfornuis in de ‘mangelkamer’ ernaast al een rol. Voor het mangelen, dat is het glad maken van het wasgoed, werd in de zeventiende eeuw een ‘mangelplank’ gebruikt.²⁰⁹

[4.19 Ondanks het moderne lamplicht is in het souterrain de zeventiende eeuw nog bijna voelbaar. Dat komt door de lage plafonds en de zware balken in de oorspronkelijke kleur. Foto Monique Shaw 2014]

Tot slot

Sohier, intussen Sohier de Vermandois, heeft niet lang van zijn fraaie buiten genoten. Hij overleed in 1670 op 45-jarige leeftijd, twee jaar na de voltooiing van Oud-Poelgeest.²¹⁰ Hij heeft er niet meer gewoond, hij gaf het aan zijn dochter die onverwachts trouwde en een huis nodig had. In hoeverre het park toen al met formele tuinen was ingevuld, is de vraag. Sohier bleef wonen op Hemmeer en in zijn huis in Den Haag aan het Lange Voorhout.²¹¹ Hij werd begraven in het familiegraf in het Groene Kerkje in Oegstgeest.²¹² Hij had dit een paar jaar eerder verworven nadat hij als grondeigenaar in Oegstgeest was aangeschreven voor een gift voor de voltooiing van de herbouw van de kerk na de verwoesting bij het Beleg van Leiden. Sohier deed een aanzienlijke gift in natura: hij schonk de fraaie eikenhouten betimmering van de tongewelven onder de kap van de kerk.²¹³ Als tegenprestatie mocht hij in 1665 de toenmalige zuidelijke zijkapel van de kerktoren inrichten als grafkapel en de crypte daaronder als familiegraf gaan gebruiken. Voor de kapel werd een ‘opzigtig portaal of ijzeren hek met tralien’ geplaatst met het vergulde opschrift ‘Monumentum Sohiorum de Veromandia’.²¹⁴ In de kerk werd, als teken van erkentelijkheid voor de schenking van het dakbeschot, het wapenbord van Sohier gehangen dat zich thans in de bovenhal van het kasteel bevindt (afb. 4.21).

[4.20 Handtekening van C. Sohier de Vermandois onder een archiefstuk inzake zijn volmolen. In het stuk zelf wordt hij overigens consequent niet ‘Sohier de Vermandois’ genoemd maar ‘Sohier van Warmenhuizen’.
ELO, toegang 0501A, stadsarchief van Leiden, inv.nr. 5183.]

[4.21 Wapenbord van Constantijn Sohier de Vermandois dat aanvankelijk in het Groene Kerkje in Oegstgeest hing. Het wapen is gedekt met een baronnenkroon. Wapenspreuk: ‘Stella Xri Duce’, wat betekent ‘Met de ster van Christus als gids’. Onderschrift, vertaald: ‘Aan de Zeer Edele en HoogWelgeboren Heer, de Heer CONSTANTIJN SOHIER, uit Zeer

²⁰⁹ Met een – soms fraai versierde – mangelplank werd het kleine linnengoed gestreken. Het goed werd daartoe om een stok gerold. Door deze stok met de daarop gedrukte mangelplank heen en weer te rollen verdwenen de kreukels uit het wasgoed (informatie Museum Vekemans, Boxtel, februari 2014).

²¹⁰ Van Noort 1998, 209, noot 25.

²¹¹ Bijleveld 1940, 159.

²¹² ELO, W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1.

²¹³ Schwencke 1989, 98-102.

²¹⁴ Van Alkemade 1687, 3, f. 48v.

Verheven stam van de eerste Graven van Vermandois gesproten; Ridder, Vrije Baron van het H[eilige] R[oomse] R[ijk], Heer van Warmenhuizen, Krabbendam enz., alsmede Heer van Kasteel Oud-Poelgeest.

Publiciteitsfoto Kasteel Oud-Poelgeest Congreshotel BV 2010.]

Constantijn Sohier verwierf reeds in 1643 de heerlijkheid Warmenhuizen in de buurt van het Noord-Hollandse Schagen.²¹⁵ Zoals gezegd is hij in dat jaar getrouwd met Catharina Coymans. Beiden waren toen 18 jaren oud.²¹⁶ Zij kregen vier kinderen: Nicolaas (1645), de tweeling Maria Catherina (1647) en een zusje dat binnen een half jaar overleed, en Jeroen (1649) die kinderloos stierf.²¹⁷ Catharina Coymans overleed reeds in 1653, op 28-jarige leeftijd. Over Nicolaas en Maria Catherina meer in hoofdstuk 7.

²¹⁵ Noord-Hollands Archief, toegang 134, Inleiding. In de literatuur zijn ook nog de ‘heerlijkheden’ Krabbendam en Schoorldam genoemd; deze dorpen maakten echter deel uit van de heerlijkheid Warmenhuizen.

²¹⁶ Bijleveld 1940, 293.

²¹⁷ Bijleveld 1906, 190.

5 Het huis van Boerhaave

[5.1 Cornelis Troost, *Portret van Herman Boerhaave*, 1735, Museum Boerhaave.
Cornelis Troost, *Portret van Herman Boerhaave*, 1735, olieverf op doek, Museum Boerhaave, signatuur P02634.]

Herman Boerhaave, de arts

Hij is de man die de geneeskunde opnieuw uitvond.²¹⁸ Tot dan toe was de kennis van het menselijk lichaam, en van de manier waarop afwijkingen daaraan konden worden genezen, nog niet veel verder ontwikkeld dan in de tijd van Hippocrates. Beschrijvingen van het menselijk lichaam waren vaak volstrekt niet op feiten gebaseerd, evenmin als geneeswijzen op werking waren getoetst. Op zichzelf wellicht juiste remedies tegen ziekten werden ingepast in systemen die los waren komen te staan van de praktijk. Daardoor was de geneeskunde in het begin van de achttiende eeuw gefundeerd op grotendeels speculatieve theorieën.²¹⁹ Hele systemen omtrent gezondheid en ziekte waren afgeleid uit onbewezen algemene grondprincipes omtrent materie, van welke materie de aard in het midden bleef. De theorie van de lichaamssappen vormde al sinds de oude Grieken een belangrijke basis; aderlating is daar een symptoom van. Artsen gebruikten dit en andere geheimzinnige wondermiddelen zonder dat de werking ervan was aangetoond.²²⁰

Herman Boerhaave heeft met behulp van – voor zijn tijd – moderne natuurwetenschappelijke inzichten een nieuw systeem ontworpen waarin het menselijk lichaam wordt voorgesteld als een machine die werkt volgens de wetten van de mechanica. Zijn systeem is zonder uitzondering geworteld in ervaring. Er komen geen elementen in voor waarvoor geen empirisch bewijs bestaat.²²¹ Essentieel is bijvoorbeeld dat het lichaam geneigd is zichzelf in stand te houden. Bij een vuiltje in het oog gaat het oog vanzelf tranen om het vuiltje kwijt te raken. Herstel van ziekten moet daarom in de eerste plaats worden gebaseerd op de ziekteverschijnselen die met de zintuigen waarneembaar zijn. Daarnaast moeten de oorzaken van die verschijnselen worden gezocht. Daarbij moet exact worden geredeneerd. Het lichaam bestaat immers uit vaste delen en vloeistoffen die samen de bedoelde machine vormen.²²²

Tot dan toe bestond de geneeskunde uit een massa onsamenhangende observaties en waren de remedies gebaseerd op speculatieve theorieën over de oorzaken van de verschijnselen. Bij Herman Boerhaave krijgt alles samenhang en worden de remedies rechtstreeks afgeleid van de verschijnselen.²²³ Dit alles moet natuurlijk wel worden gezien in het licht van de achttiende eeuw. In moderne ogen doen Boerhaaves theorieën en recepten vaak curieus aan. Hierover is meer te lezen in hoofdstuk 8.

Alle op bovenvermelde principes gebaseerde stof verwerkt Boerhaave in zijn handboek voor de theoretische geneeskunde. Hij verwijst daarin naar de volgens hem acceptabele literatuur en naar de beste anatomische illustraties die er voor de verschillende lichaamsdelen bestaan. Zijn boek – in het Latijn – wordt in heel Europa gebruikt, evenals de piratenedities en ongeautoriseerde vertalingen ervan. Hoogleraren aan buitenlandse universiteiten gebruiken het als handboek, overigens vaak met als resultaat dat studenten zich naar Leiden spoeden om

²¹⁸ Ik paraphraseer hier de ondertitel van Kooijmans 2011.

²¹⁹ Kooijmans 2011, 72.

²²⁰ Kooijmans 2011, 73, 75, 76.

²²¹ Kooijmans 2011, 40.

²²² Kooijmans 2011, 89.

²²³ Kooijmans 2011, 91.

daar zelf Boerhaaves colleges te volgen.²²⁴ Ook die waren befaamd. Boerhaave bouwde zijn colleges op volgens klassieke regels en droeg ze voor als een perfect orator.²²⁵ De veel gehoorde anekdote dat men waar ook ter wereld een brief alleen maar hoefde te adresseren aan ‘Boerhaave, Europa’ om hem op de bestemde plaats te krijgen, is weliswaar zeer overdreven²²⁶ maar raakt wel de kern: Boerhaave was wereldberoemd.

Noot bij kader ‘Onderwijs aan het bed’.²²⁷

Herman Boerhaave, de plantkundige

Tot zover de arts Boerhaave. De befaamde wetenschapper blonk echter uit op meer terreinen. Zo was hij ondanks zijn forse postuur een uitstekend luitspeler.²²⁸ Bij zijn onderzoek op medisch gebied maakte hij op grote schaal gebruik van de scheikunde. Ook daarin raakte hij zo doorkneed dat hij in 1718 tevens werd benoemd tot hoogleraar in de chemie.²²⁹ En hij was plantkundige. De plantkunde stond destijds in dienst van de medische wetenschap: het ging erom welke medicijnen uit welke planten konden worden gewonnen. Tijdens zijn medicijnenstudie had hij zich er terdege in bekwaamd.²³⁰ Dat kwam van pas toen hij, min of meer bij toeval, werd benoemd tot hoogleraar plantkunde. In 1703 had Boerhaave een aanbod uit Groningen gekregen om daar hoogleraar te worden. In Leiden zag men echter in dat hij een briljant docent en onderzoeker was. Hem daar benoemen was op dat moment echter niet mogelijk. De medische faculteit kende vijf hoogleraren die allen net benoemd en relatief jong waren: voor theoretische geneeskunde, praktische geneeskunde, anatomie, scheikunde en plantkunde. Men zegde hem nu toe dat hij, mits hij zou blijven, in de eerst vrijkomende positie zou worden benoemd.²³¹ Dit accepteerde hij, en zes jaar later was het de hoogleraar plantkunde die als eerste overleed.²³² Zodoende werd Boerhaave niet alleen hoogleraar plantkunde maar als zodanig tevens directeur van de Leidse Hortus Botanicus. Een van de taken van de hortusdirecteur was het verwerven van planten en zaden die nog niet in de hortus aanwezig waren. Hij onderhield een netwerk met collega’s in de hele wereld met het oog op ruil van zaden en gewassen. Het logisch gevolg hiervan was dat de hortus steeds voller werd en op een gegeven moment te klein. Hij drong aan op vergroting van de hortus en kreeg diverse keren de belofte dat dit zou gebeuren door de belendende panden op te kopen.²³³ Op een gegeven moment gaf hij de hoop op dat deze voornemens nog tijdens zijn leven tot iets concreets zouden leiden. Hij besloot zijn eigen botanische tuin in te richten, waarin hij alles zou kunnen onderbrengen wat hij in de stad niet kwijt kon. Hij zou zich daarbij vooral richten op bomen. In 1724 kocht hij een huis met 20 kamers en een lap grond

²²⁴ Kooijmans 2011, 126.

²²⁵ Lunsingh Scheurleer c.s. III, 299.

²²⁶ De Bei van Tunis gaf zijn secretaris opdracht een brief aan Boerhaave te schrijven. Deze schreef als adres ‘in Europa’ en gaf hem aan de Nederlandse consul, die hem naar Den Haag stuurde (Kooijmans 2011, 360).

²²⁷ Kooijmans 2011, 115-116.

²²⁸ Kooijmans 2011, 48-53.

²²⁹ Kooijmans 2011, 133.

²³⁰ Kooijmans 2011, 44.

²³¹ Kooijmans 2011, 80.

²³² Kooijmans 2011, 96.

²³³ Kooijmans 2011, 185.

die 24 keer zo groot was als de hortus.²³⁴ Herman Boerhaave werd op 55-jarige leeftijd eigenaar van landgoed Oud-Poelgeest.²³⁵

Noot bij kader ‘Cadeau van dankbare patiënt,’ eerste zin.²³⁶

[5.2 Het gezin Boerhaave. Rechts zijn vrouw, Maria Drolenvaux; in het midden hun dochter Johanna Maria. De kleding lijkt niet erg bij Boerhaave te passen; de schilder zal deze in zijn atelier hebben aangereikt. Aart de Gelder, 1722.

Aart de Gelder, *Familie Boerhaave*, 1722, Rijksmuseum, objectnr. SK-A-4034.

Herman Boerhaave, de mens

Herman Boerhaave is op de laatste dag van 1668 geboren in Voorhout als zoon van de plaatselijke predikant. In 1682 vertrok hij naar Leiden om daar de Latijnse school te bezoeken.²³⁷ Toen zijn stiefmoeder ook naar Leiden kwam voegde Boerhaave zich bij haar; in 1688 kwamen zij te wonen in het Begijnhof, in een van de huisjes rondom de voormalige kapel van het Faliede Begijnhof.²³⁸ Tegenwoordig is dat onderdeel van het bureau van de universiteit. In het gebouw was op de verdieping de universiteitsbibliotheek gevestigd en op de begane grond het anatomisch theater, waarvan nu een verkleinde versie in het Museum Boerhaave staat opgesteld. Hoewel hij dat aanvankelijk niet beseftte had hij hier dus alles bij de hand voor zijn toekomstig wetenschappelijk werk. Zijn in 1683 overleden vader had het vanzelfsprekend gevonden dat hij theologie ging studeren, maar al doende voelde Boerhaave zich meer aangetrokken tot de medische wetenschap. Hij bekwaamde zich daarin, goeddeels door zelfstudie omdat hij meende dat het vak aan de universiteit op een volstrekt achterhaalde manier werd onderwezen. Dit geringe niveau was ook een van de redenen waarom hij niet in Leiden wilde promoveren: dat deed hij aan de universiteit van Harderwijk. Dat was daar ook een stuk goedkoper.

In 1701 werd hij benoemd tot lector in de theoretische geneeskunde aan de Leidse universiteit.²³⁹ Al snel trok hij meer studenten, later ook van andere universiteiten in binnen- en buitenland, dan de gezamenlijke hoogleraren bij elkaar.²⁴⁰

Behalve beroemd wetenschapper was hij een beminnelijk mens. Door zijn banden met het Leidse patriciaat wist hij daar een bruid te vinden. In 1710, hij was toen de veertig al gepasseerd, trouwde hij de bemiddelde Maria Drolenvaux, dochter van koopman en stadbestuurder Abraham Drolenvaux.²⁴¹ Zij kregen in 1712 een dochter, Johanna Maria; twee later geboren dochtertjes en een zoontje overleden. Toen hij hoogleraar plantkunde werd, verhuisde hij naar de dienstwoning naast de hortus aan de Nonnensteeg. In 1724 kocht hij Oud-Poelgeest. Hij kon dat doen doordat hij in de loop van de jaren zeer bemiddeld was geworden: het vermogen van zijn vrouw hielp daarbij, maar vooral zijn vele particuliere patiënten, al dan niet op afstand, hielpen zijn geldkist vullen. Bij zijn overlijden in 1738 werd zijn vermogen getaxeerd op 400.000 gulden.²⁴² Toen woonde hij op het adres Rapenburg 31,

²³⁴ Lindeboom 1962, 127.

²³⁵ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. VIII, IX, XXIV.

²³⁶ Van der Aa 1845, 8, noot 2.

²³⁷ Lindeboom 2007, 12-13.

²³⁸ Kooijmans 2011, 23.

²³⁹ Kooijmans 2011, 72.

²⁴⁰ Kooijmans 2011, 98.

²⁴¹ Kooijmans 2011, 125.

²⁴² Kooijmans 2011, 325.

waar hij was gaan wonen toen hij in 1730 het directoraat van de hortus neerlegde. Zijn vrouw overleed acht jaar na hem.²⁴³

Het mooiste uitzicht van Holland

‘Ach, ware het mij gegeven de rustige stilte van het land te ervaren’, schrijft Boerhaave in 1723 aan een vriend.²⁴⁴ Een jaar later is het zover. Vanaf 1724 woont hij ’s zomers op Oud-Poelgeest. Hij kocht de buitenplaats om een aantal redenen: omdat hij een buiten wilde hebben en zich dat kon veroorloven, zoals in onze tijd mensen een huis in Frankrijk hebben; omdat het verstandig was in de zomer de stad te ontvluchten vanwege de doordringende stank die daar dan hing omdat de grachten fungeerden als open riool; maar vooral, ik zei het al, om daar eindelijk voldoende ruimte te hebben voor zijn stekken en zaden. In de woorden van Van Mieris: Boerhaave plantte er ‘uitheemsche boomen, zeldzame gewassen en vreemde planten’.²⁴⁵ Bovendien had het huis, nu in de woorden van Boerhaave zelf, het mooiste uitzicht dat je in Holland kon hebben.²⁴⁶

Het huis Oud-Poelgeest was toen nog geen zestig jaar oud maar daarvan had het er dertig leeg gestaan. Het was deerlijk verwaarloosd. Dat moet ook voor de tuinen hebben gegolden. Het lijkt er niet op dat de contouren van de formele aanleg, die wel degelijk aanwezig waren, met tuinen waren ingevuld, laat staan bijgehouden. Een en ander moet de reden zijn waarom Boerhaave voor het hele landgoed maar 9045 gulden hoefde te betalen,²⁴⁷ waar in een eerdere periode Sohier er nog 52.500 gulden voor had neergeteld en er daarna nog een heel kasteel op had moeten bouwen. Voor de aankoop was het noodzakelijk dat Boerhaave een verklaring aan de stad Leiden afgaf dat hij gehouden was ‘ten allen tijden het getimmerte weder te zullen doen afbreken, des vermaand zijnde door de Stad Leiden’. Dit was een late herinnering aan het Beleg van Leiden en het nog oudere verbod op de ‘buitenning’, op grond waarvan het, behoudens ontheffing, verboden was kastelen en vestingen te hebben binnen 2½ mijl van de stad.²⁴⁸ Om deze herinnering levend te houden moest hij ook een jaarlijkse ‘recognitie’ van vijf gulden aan de stad betalen.²⁴⁹ Aangenomen mag worden dat het geheel zich in beginsel nog in precies dezelfde staat bevond als waarin Sohier het had gebouwd. De enige wijziging ten opzichte van toen, lezen wij in Boerhaaves kasboek, is dat er bij de voorpoort een huisje was gebouwd.²⁵⁰ Een van de eerste dingen die Boerhaave deed was zijn oud-student Klaas Kruik vragen een opmeting te doen van zijn nieuwe bezit.²⁵¹

In 1724 en de twee jaren daarna besteedde Boerhaave grote bedragen aan achterstallig onderhoud en verbeteringen van het huis. Enige grote uitgaven in 1724 waren: voor marmer 512 gulden; metselwerk 1115 gulden; timmerwerk 952 gulden; loodgieter 221 gulden; ijzerwerk 452 gulden; schilderwerk 562 gulden; glas 277 gulden; werkloon 802 gulden. In de volgende jaren deed hij soortgelijke uitgaven. De post marmer van 512 gulden, nog exclusief metselwerk en ander werkloon, valt op, zeker als we weten dat het jaarsalaris van een

²⁴³ Bijleveld 1939, 174.

²⁴⁴ Lindeboom 2007, 263, noot 66.

²⁴⁵ Van Mieris Beschrijving II, 616.

²⁴⁶ Lindeboom 1962, 125.

²⁴⁷ Inclusief kosten koper (Kroon 563).

²⁴⁸ Fockema Andreae 1935, 264; Brünner 131; Van Oerle 224.

²⁴⁹ ELO, archieven van Boerhaave, De Thoms, Van Leyden en Schimmelpenninck van der Oye, toegang 1658, inv.nr. 64.

²⁵⁰ Kroon 562.

²⁵¹ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LVII.

hoogleraar in die tijd 1000 gulden bedroeg.²⁵² Het is duidelijk dat Boerhaave de marmeren vloer in de hal en de idem lambrisering en traptreden heeft laten aanbrengen. De ovale venstertjes in de marmeren stootborden van de trap dienen om naar beneden wat licht door te laten. Het past bij Boerhaave om die bedacht te hebben.

Toen het onderhoud eenmaal gepleegd was en de verbeteringen aangebracht, was Boerhaave zeer tevreden met zijn buiten.²⁵³ Zoals gezegd hield hij zich bezig met het zaaien en planten van nieuwe zaden, stekken en gewassen; hierover meer in hoofdstuk 8. Het feitelijke werk werd overigens vanzelfsprekend gedaan door de tuinman en zijn knechten. Daarnaast ontving hij er gasten, meestal collega-wetenschappers uit binnen- en vaak ook buitenland, en musiceerde hij er. Zijn dochter Johanna Maria speelde klavecimbel en werd door buitenlandse relaties van nieuwe muziek voorzien.²⁵⁴ Hij had een bibliotheek aan huis; zijn schoonzoon noemde die later ‘de Oude bibliotheek’.²⁵⁵ Soms zeilde Boerhaave vanaf zijn buiten over de trekvaart naar een plek waar hij in velden of duinen kon wandelen en naar nog niet in de verzameling aanwezige planten speuren.²⁵⁶ Naar de stad ging hij te paard.

[5.3 Oud-Poelgeest in Boerhaaves tijd. Door de haag om de parterre is te zien dat Boerhaave een grote vaas in het midden heeft geplaatst. Op de voorgrond loopt de Haarlemmertrekvaart met een trekschuit erin, vlak langs de haag loopt de oostelijke gracht, daartussen ligt het verbindingsstuk. Links en rechts van het huis zijn de bijgebouwen afgebeeld. Abraham Rademaker 1732.

Abraham Rademaker, in *Rhijnlands fraaiste Gezichten*, ets, 1732.]

Boerhaave Om

Herman Boerhaave heeft maar 14 jaar op Oud-Poelgeest gewoond. Dat was wel lang genoeg om zijn naam aan het huis te geven. Ook in het verleden was het huis soms naar de bewoner genoemd: Alkemade, Arenstein. Nu ging het in de wandeling ‘Boerhaave’ heten. Letterlijk in de wandeling: in een dagboek uit de negentiende eeuw is te lezen ‘wij wandelden te zamen Boerhaave om’²⁵⁷ (tegenwoordig maken we een ommetje). De wandeling ging dan vanuit Leiden langs de oostelijke zijde van de Haarlemmertrekvaart en via de Kwaakbrug en de Kwaaklaan naar de ingang van het kasteel, waarna het terug ging via de Maredijk of de Rijnsburgerweg. In het eerste geval was het een ‘Klein-Boerhaave Om’, in het tweede een ‘Groot-Boerhaave Om’.²⁵⁸ De gewoonte van het gebruiken van zijn naam bleef tot lang na het overlijden van Boerhaave bestaan.²⁵⁹

In 1728 deed Boerhaave opnieuw een verzoek aan Klaas Kruik. Deze leerling van Boerhaave is beter bekend als Nicolaus Cruquius en onsterfelijk geworden door het naar hem genoemde Cruquiusgemaal bij Haarlem. Hij was een veelzijdig man. Hij bewoog zich op de terreinen

²⁵² Kooijmans 2011, 98.

²⁵³ Kooijmans 2011, 186.

²⁵⁴ Kooijmans 2011, 267, 325.

²⁵⁵ De notaris van De Thoms noemt acht jaar na de dood van Boerhaave zowel een ‘Oude bibliotheek’ als een ‘Nieuwe bibliotheek’ op Oud-Poelgeest (Lunsingh Scheurleer c.s. III, 342-349; Bastet 98). Het ligt dan voor de hand dat met de ‘Oude bibliotheek’ de bibliotheek van Boerhaave is bedoeld en met de nieuwe die van De Thoms.

²⁵⁶ Kooijmans 2011, 186.

²⁵⁷ Zwaan 14.

²⁵⁸ Van der Aa 1845, 8.

²⁵⁹ In de Leydse Courant van 28 augustus 1843 lezen wij bijvoorbeeld over ‘den heer *Luzac*, welke zich op zijn ... buitenverblijf *Boerhaave* bevond’.

van de landmeetkunde, de cartografie, de waterbouwkunde, de astronomie en de meteorologie.²⁶⁰ Boerhaave wilde weten op welk tijdstip elke dag op zijn landgoed de zon opkwam en onderging. Wilde hij dat om te weten om hoe laat op 21 juni de zon tussen de hekpilaren zou ondergaan? In elk geval stelde Cruquius een tabellenboek samen ‘tot gebruik’, zegt hij daarin, ‘voor ... myn Heer en Trouwhertigen Onderwyser Hermannus Boerhaave’.²⁶¹ Nadat hij in het boekje heeft vastgesteld dat Oud-Poelgeest op 52 graden en 12 minuten noorderbreedte ligt, berekent hij voor alle dagen van het jaar de tijden van zonsop- en ondergang op die plaats, tot in tiende delen van minuten nauwkeurig.²⁶² Een jaar later botste Boerhaave, ongetwijfeld tot zijn verbazing, met de autoriteiten van Oegstgeest. Hij had op zijn terrein 250 zware wilgenbomen laten kappen en deze op ‘de eygen laan’ voor Oud-Poelgeest laten leggen, op de huidige Poelgeesterweg dus, samen met een partij elzenhout en nog een hoeveelheid takken. Die bood hij te koop aan, is te zien op het aanplakbiljet (afb. 5.4), nogmaals op ‘de eygen laan’. Schout en ambachtsbewaarders van Oegstgeest maakten daar bezwaar tegen. Uit het aanplakbiljet zou blijken dat Boerhaave van mening was dat de Poelgeesterweg geen openbare weg was maar een eigen weg. Hij haastte zich daarop een brief te schrijven waarin hij deze aantijging weersprak. Het was geenszins zijn bedoeling de indruk te wekken dat de weg niet openbaar was.²⁶³

[5.4 Aanplakbiljet waarin Boerhaave hout te koop aanbiedt op zijn ‘eygen laan’.
GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. X.]

In het voorjaar van 1733 nodigde Boerhaave zijn opvolger als directeur van de hortus Adriaan van Royen uit om ’s middags na het werk naar Oud-Poelgeest te komen. Hij wilde graag met hem over zijn planten spreken: een gesprek daarover zou hem ‘oude vreugden in herinnering’ brengen, liet hij in versvorm weten. En als Van Royen soms planten of bomen zag die hij graag in de hortus wilde hebben (Pallas’ tuin), dan hoefde hij het maar te zeggen.

Noten bij kader ‘Uitnodiging Van Royen op ‘het land net buiten de stad’, inzake opschrift boven deur hortus,²⁶⁴ vindplaats gedicht aan Van Royen,²⁶⁵ metrum,²⁶⁶ vertaling.²⁶⁷

Ook op het punt van een buiten in Oegstgeest trad Van Royen in het voetspoor van Boerhaave. In 1745 erfde zijn vrouw de hofstede Duinzicht van haar vader.²⁶⁸ De woning van de hofstede kennen wij nu nog als Klein-Curium aan de Rhijngeesterstraatweg. Ook overigens was dit buiten aan de bescheiden kant: slechts een deel van het huidige Bos van Wijckerslooth

²⁶⁰ Kooijmans 2011, 250.

²⁶¹ Cruquius 1.

²⁶² De uitgave is ook in het Frans gepubliceerd en kostte vier schellingen, contant te betalen (Leydse Courant 4 juli 1731, 2).

²⁶³ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. X.

²⁶⁴ Van Mieris Beschrijving II, 551.

²⁶⁵ Brief van 30 april 1733 van Herman Boerhaave aan Adriaan van Royen (Museum Boerhaave, Inst A 50 b).

²⁶⁶ De werken van onder meer Homerus, Vergilius en Ovidius zijn in deze vorm geschreven. Een elegisch distichon bestaat steeds uit een ‘dactylische hexameter’ (zes versvoeten) gevolgd door een ‘dactylische pentameter’ (vijf voeten).

²⁶⁷ Door Folkert van Straten en Margreet Wesseling.

²⁶⁸ Adriana Johanna Wesselius, dochter van Johannes Wesselius, hoogleraar theologie (Schwencke 2002, 184-185; Wesseling 2014).

hoorde er toen bij.²⁶⁹ Net als zijn voorganger gebruikte de hortusdirecteur de grond als dependance voor de hortus.²⁷⁰

Voor het laatst op Oud-Poelgeest

Gedurende de laatste maanden van zijn leven was Boerhaave ernstig ziek. Begin 1738 was hij zo kortademig dat hij de trap niet meer op kon.²⁷¹ Hij had, oordeelde hij zelf, een zweer in een van zijn longen. Hij strompelde nog een keer naar een vergadering die hij moest voorzitten en gaf nog een college in het ziekenhuis maar moest dat halverwege afbreken. Vrienden en collega's begonnen afscheid van hem te nemen. Tegen Linnaeus zei hij: 'ik heb mijn jaren geleefd, ik heb gedaan waar ik toe in staat was. ... Wat de wereld van mij verlangde heb ik naar beste vermogen gegeven.'²⁷² In de zomer ging het wat beter, en hij vertrok als gewoonlijk naar Oud-Poelgeest. Begin september zocht zijn vriend Albert Schultens, hoogleraar oosterse talen, hem daar op. 'Het was vijf uur 's avonds. Ik vond hem zitten onder den blooten hemel, met zijn vrouw, zuster en dochter, reedlijk frisch en vrolijk van wezen. Met droefheid merkte ik egter dat de moeilijkheid van ademhaling ... weer opnieuw verzwaarde.'²⁷³ Drie weken later overleed hij. In zijn lijkrede memoreerde Schultens dat Boerhaave na gedane arbeid placht te wandelen, paardrijden of musiceren, 'maar vooral schepte hij adem op Oud-Poelgeest. Daar leek hij pas echt tot leven te komen.'²⁷⁴

Herman Boerhaave is begraven in de Pieterskerk in Leiden. Een voorstudie voor zijn grafmonument, naar een ontwerp van de filosoof Frans Hemsterhuis, heeft in latere jaren op Oud-Poelgeest gestaan (afb. 5.6).

[5.5 Voor het graf van Herman Boerhaave in de Pieterskerk heeft beeldhouwer Antony Wapperon deze ruim 1 meter 20 hoge voorstudie voor een monument gemaakt. De tekst luidt, vertaald:²⁷⁵ 'Aan het gezondheid brengende | Genie | Van Boerhaave | Gewijd'. Antony Wapperon, naar een ontwerp van Frans Hemsterhuis, *Model van de graftombe voor Herman Boerhaave*, Museum de Lakenhal Leiden, inv.nr. 3589.]

²⁶⁹ Schwencke 2002, 185.

²⁷⁰ Wesseling 2005, 14; Wesseling 2014.

²⁷¹ Kooijmans 2011, 323.

²⁷² Kooijmans 2011, 331.

²⁷³ Kooijmans 2011, 335-336.

²⁷⁴ Kooijmans 2011, 348.

²⁷⁵ Vertaling F.T. van Straten.

6 Empire

[6.1 Alexander baron van Rhemen gaf Oud-Poelgeest een empire-karakter.

Cornelis Kruseman 1825, *Portret van Alexander baron van Rhemen*, particuliere collectie (in bruikleen aan Geldersch Landschap & Kasteelen), inv.nr. 7084, foto Nico van Haastrecht 2014.]

Napoleon mocht dan verdwenen zijn, de ‘empire’ was er nog, als stijl in de kunst en de architectuur. Dat had voor Oud-Poelgeest ingrijpende gevolgen.

Iets dergelijks gold voor een ander ‘empire’, het Britse. In een iets eerdere fase was daar een nieuwe stijl voor de aanleg van parken bij landhuizen ontwikkeld, de Engelse landschapsstijl. Die zou ook op het park van Oud-Poelgeest worden toegepast.

Op het buiten werden beide ontwikkelingen in gang gezet door een baron, de een de echtgenoot van een kleindochter van Herman Boerhaave, de ander van een achterkleindochter van de befaamde medicus. Kleindochter en achterkleindochter waren tante en nicht van elkaar.

De baronnen

Deze familiale relatie is ontstaan doordat Boerhaave twee kleindochters had bij zijn enige dochter: Sibilla Maria en Hermina Jacoba, terwijl de oudste geen kinderen kreeg en de jongste wel. De oudste kleindochter trouwde met Helenus Willem baron van Leyden en de jongste met diens broer Cornelis Pieter baron van Leyden. De twee zusters waren dus gehuwd met twee broers.

De oudste zuster, die Oud-Poelgeest had geërfd, had dus geen kinderen. Oud-Poelgeest zou daarom van haar vererven op de jongste zuster, ware het niet dat deze overleed vier dagen voor de oudste zuster. Dat is de reden waarom Oud-Poelgeest vererfde op de dochter van de overleden jongste zuster. Deze dochter was Sophia Dina baronesse van Leyden, die was gehuwd met mr. Alexander baron van Rhemen. Zie ook de stamboom in hoofdstuk 7.

Door deze gecompliceerde gang van zaken hadden achtereenvolgens Helenus Willem baron van Leyden en mr. Alexander baron van Rhemen het op Oud-Poelgeest voor het zeggen. Zij bestrijken samen de halve eeuw van 1774 tot 1822.

Helenus Willem baron van Leyden, heer van Oostvoorne (1735-1794), trouwde in 1763 Sibilla Maria gravin de Thoms.²⁷⁶ Zij was, zoals gezegd, de kleindochter van Boerhaave. Aan de voltrekking van dit huwelijk is een kadertekst op deze pagina’s gewijd. Het echtpaar (afb. 6.2) woonde in een groot huis aan het Leidse Rapenburg. Van Leyden was daar ‘Ontvanger der Gemeene landsmiddelen’, ontvanger van ’s Rijks belastingen zouden wij nu zeggen.²⁷⁷ In 1774 zien wij hem de jaarlijkse vijf gulden ‘recognitie’ aan de stad Leiden betalen die Boerhaave opgelegd kreeg toen hij destijds het huis kocht.²⁷⁸ In dat jaar namelijk kreeg Sibilla Maria Oud-Poelgeest van haar moeder,²⁷⁹ waar zij sindsdien de zomer en soms ook de winter doorbracht. Na het overlijden van haar man hield zij daar een kasboek bij. Daaruit blijkt dat zij haar best deed zo veel mogelijk inkomsten uit het goed te trekken: genoteerd zijn verkopen

²⁷⁶ Bijleveld 1939, 174.

²⁷⁷ Bijleveld 1946, 173.

²⁷⁸ ELO, archieven van Boerhaave, De Thoms, Van Leyden en Schimmelpenninck van der Oye, toegang 1658, inv.nr. 64.

²⁷⁹ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XV, XVI, XVII.

van fruit, kippen en vooral hout en verder huur van landerijen en de hofboerderij. Niettemin waren de uitgaven ongeveer drie en een half keer zo hoog als de inkomsten.²⁸⁰

In de registers van Oegstgeest treffen wij Sibilla Maria één keer aan. In 1808, onder het Koninkrijk Holland, wordt een bijzondere belasting geheven: ‘De Drie Millioenen Gulden’. Deze wordt over de gemeenten omgeslagen naar rato van het aantal inwoners, waarna de gemeenten deze omslaan over de inwoners naar rato van hun draagkracht. Daarbij wordt de draagkracht onder meer gerelateerd aan het aantal inwonende bedienden. De aanslagen variëren in Oegstgeest van 10 stuivers voor de minst draagkrachtigen tot 450 gulden voor drie personen, te weten Gijsbert Johan Hoppesteijn, de latere ‘maire’ en nog latere ‘president’ van het gemeentebestuur die woont op Rhijngest; mr. Dirk Cornelis Gevers, bewoner van Endegeest; en S.M. gravin De Thoms, douairière van H.W. baron van Leyden, bewoonster van Oud-Poelgeest. In een bijlage bij het desbetreffende register is opgetekend dat de gravin de Thoms zes inwonende personeelsleden heeft.²⁸¹

Noten bij kader ‘De douairière de Thoms-Boerhaave geeft met genoegen kennis’ bij de titel,²⁸² het huwelijk op Endegeest²⁸³ en de beide families in het Groene Kerkje.²⁸⁴

[6.2 Links, in kuras, Helenus Wilhelmus baron van Leyden en rechts Sibilla Maria gravin de Thoms, Boerhaaves kleindochter. Als gravin draagt zij een met hermelijn gevoerde mantel. Het jonge paar trouwde op Oud-Poelgeest.

Jan Palthe 1764, *Helenus Wilhelmus baron van Leyden; Sybilla Maria gravin de Thoms*, particuliere collectie (in bruikleen aan Geldersch Landschap & Kasteelen), inv.nr. 7075, 7078; foto’s Nico van Haastrecht 2013.]

Mr. Alexander van Rhemen, heer van Rhemenshuizen (1783-1822), trouwde in 1805 Sophia Dina baronesse van Leyden. Zij was de nicht van bovengenoemde Sibilla Maria de Thoms. Sophia Dina’s ouders woonden ’s winters in Haarlem maar ’s zomers op Huis te Warmond,²⁸⁵ waar ook het huwelijk plaatsvond.²⁸⁶

Van Rhemen (afb. 6.1), in 1783 geboren in Zutphen, studeerde rechten in Leiden en promoveerde daar ook. Hij werd gezant in Stockholm, rentmeester van de Rijksdomeinen te Dieren, lid van Provinciale Staten en later ook van Gedeputeerde staten en van de raad van Leiden. Ten slotte werd hij in 1820 tot lid van de Tweede Kamer benoemd. Door de verheffing van zijn vader tot baron in 1819 mocht hij zich toen ook zo noemen.²⁸⁷

Zijn vrouw (afb. 6.3) erfde in 1814 Oud-Poelgeest.²⁸⁸ Het echtpaar, dat tot dan toe in Dieren woonde, betrok het huis in 1820.²⁸⁹

[6.3 Sophia Dina baronesse van Leyden, achterkleindochter van Herman Boerhaave en echtgenote van baron van Rhemen.

²⁸⁰ Lunsingh Scheurleer c.s. II, 392.

²⁸¹ Register van de opbrengst van de bijzondere belasting ‘De Drie Millioenen Gulden’, 30 maart 1808 (GaO, archief ambachts- en dorpsbestuur 1395-1813, inv.nr. 497). De personeelsleden zijn George Janse, Karel Vigge, Hendrika Evers, Berendiena Avering, Maria Beijjer en Jurrie Maandag.

²⁸² Deze tekst is een verkorte versie van Lugt 2013a.

²⁸³ Bijleveld 1909, 27; Dröge 21; Schwencke 23.

²⁸⁴ Bijleveld 1909, 26.

²⁸⁵ Bijleveld 1939, 175.

²⁸⁶ Informatie Parlementair Documentatie Centrum.

²⁸⁷ NNBW 9, 859.

²⁸⁸ Bijleveld 1939, 175.

²⁸⁹ NNBW 9, 859.

Cornelis Kruseman 1825, *Portret van Sophia Dina baronesse van Leyden*, particuliere collectie (in bruikleen aan Geldersch Landschap & Kasteelen), inv.nr. 7085, foto Nico van Haastrecht 2014.]

Intussen heeft Oud-Poelgeest de kasteelboerderij terug die in het verleden door een vorige eigenaar van de hand moet zijn gedaan. De boerderij bevond zich in de noordwestelijke hoek van het terrein, waar nu een nieuwbouwwijkje staat. De douairière De Thoms heeft Melkersrust in 1761 gekocht.²⁹⁰ Verder is het landgoed verrijkt met een tuinhuis op de plaats van het huidige jagershuis. Volgens kaart 6.5 is het een achthoekig gebouwtje; in 1850 wordt het ‘koepel’ genoemd.²⁹¹ Een prieeltje zouden wij nu zeggen. De stad Leiden geeft in 1770 toestemming om over de sloot naast het prieeltje een ophaalbruggetje te maken waarover de bewoners de trekweg naast de Haarlemmertrekvaart kunnen bereiken. Het is een eenvoudige constructie: een ‘opslaan plank’ en een paal in de sloot om een boom aan vast te maken.²⁹²

Modernisering: voorbereiding

De modernisering van het landgoed rond de wisseling van de achttiende en negentiende eeuw wordt ingezet door baron Van Leyden. In 1780 vraagt en krijgt hij toestemming de in- en uitvaart naar en van het huis tot in de Haarlemmertrekvaart uit te diepen en te verbreden tot de originele diepte en breedte. Daarbij zal de sluitboom, die op dat moment kennelijk meer naar binnen ligt, weer aan de trekvaart worden gelegd. Deze komt tussen vier palen te liggen waardoor hij daartussen verschuifbaar is.²⁹³ De sluitboom moet voorkomen dat ongenode gasten per boot het terrein van Oud-Poelgeest binnenkomen. Om dit plan uit te voeren is er overleg met aannemer Teunis van Eyck uit Pijnacker, wat in 1781 leidt tot een uitgebreid bestek.²⁹⁴ Hieruit blijkt dat alle grachten, behalve de westelijke, zullen worden uitgediept en op de oude breedte gebracht. Het uitkomende slik zal worden gebruikt voor het dempen van de westelijke gracht, dus de gracht die langs de bijgebouwen loopt, en ‘de oude Vijvers’. Wat hiermee precies is bedoeld, is niet duidelijk; wel duidelijk is dat één ervan een vijver rondom de door Boerhaave geplante tulpenboom is. De kosten van de hele operatie worden afgemaakt op ‘900 gulden en een gouden Rijder’. Bij de afrekening blijkt de gouden Rijder 14 gulden waard te zijn.

Het werk valt tegen, de kosten zijn te laag begroot en er komt niet genoeg slik uit de grachten om alles wat afgesproken is te dempen. Als compromis wordt besloten de delen van de westelijke gracht tussen de bijgebouwen en de noordelijke en de zuidelijke gracht niet te dempen. Deze delen zullen niet worden uitgediept of op breedte gebracht en de noordelijke en de zuidelijke gracht zullen op de hoeken worden afgedamd. Om dit te verduidelijken is een potloodschetsje (afb. 6.4) bij het bestek gevoegd.

Bij het dempen van de vijver rond de tulpenboom ziet Van Leydens vrouw, Sibilla Maria de Thoms, erop toe dat de boom behouden blijft, zo blijkt uit een in hoofdstuk 8 opgenomen gedicht. Het eilandje waarop de boom staat, verandert in een heuveltje in de met slik drooggemaakte vijver.

[6.4 Dit schetsje bij het bestek moet duidelijk maken welke delen van de westelijke gracht in stand moeten blijven.

²⁹⁰ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LVIII. Zie over Melkersrust Lugt 2008.

²⁹¹ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2, inv.nr. V.

²⁹² GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XIII.

²⁹³ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XVIII.

²⁹⁴ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XX.

Op de kaart van 1810 (afb. 4.7) is te zien dat toen de westelijke gracht geheel gedempt was en de brug afgebroken.²⁹⁵ De bijgebouwen en de voorpoort staan er echter nog, en het inrijhek en de bijbehorende ‘halve maan’ zijn kennelijk ook nog intact. Op een iets latere kaart, uit 1818, zijn de twee naar het westen uitstekende ‘grachtputten’ aan de voorzijde van het gebouw weg en is de oprijlaan verdwenen.²⁹⁶ Deze is vervangen door een oprijlaan die begint naast boerderij Melkersrust en met een soort grote S-bocht bij de ingang van het kasteel uitkomt. Hier is het begin te zien van de metamorfose van formeel park tot Engels landschapspark.

Modernisering: uitvoering

Tussen 1814 en 1820 veranderde het uiterlijk van zowel het gebouw als het park van Oud-Poelgeest ingrijpend. Het moet in die periode geweest zijn omdat tijdgenoot Abraham J. Van der Aa in 1845 schreef ‘het huis is door den Heer van Rhemen van binnen geheel veranderd en gemoderniseerd’.²⁹⁷ De Van Rhemens hadden ook Rapenburg 6 in Leiden geërfd. Dit was door Van Leyden grootschalig gemoderniseerd²⁹⁸ zodat Van Rhemen zich op Oud-Poelgeest kon concentreren om daar hetzelfde te doen. Een aanwijzing dat de verbouwing in de genoemde periode plaatsvond is dat mevrouw Van Rhemen Oud-Poelgeest in 1814 erfde en dat het echtpaar er in 1820 introk. Een drastische verbouwing zoals hier kan niet zijn uitgevoerd terwijl het huis bewoond werd. Daar komt bij dat Napoleon in 1812 de vensterbelasting invoerde, wat een reden kan zijn geweest om negen ramen dicht te metselen. De werkzaamheden moeten in die jaren hebben plaatsgevonden. De door Van Leyden ingezette wijziging van het park werd door Van Rhemen doorgezet en voltooid. De voorpoort is afgebroken,²⁹⁹ evenals het inrijhek en de ‘halve maan’, zie kaart 6.5.³⁰⁰ De oprijlaan, die toen begon bij de kasteelboerderij, werd nog weer iets verlegd. Deze ligging benadrukte het landelijke van het gebied en gaf aan dat de eigenaar grootgrondbezitter was, zoals dat hoorde bij een Engelse landschapstuin. Op de kaart is te zien dat de laan tussen twee hekpalen door ging; die palen zijn nog te zien op een foto uit 1910 (afb. 6.10). Verder werd er een groot aantal bomen geplant³⁰¹ en werden er nogal wat kronkelpaden aangelegd en de nodige houten bouwsels opgetrokken. Mogelijk zijn de twee bruine blokjes naast de twee bijgebouwen de houten tuinmans- en koetsierswoning waarvan later sprake is. Het bruine blokje in de gracht midden links is een botenhuis (afb. 9.17 (4)). In de linker onderhoek zijn een of twee oranjeieën pal op het zuiden georiënteerd. Het blokje in de rechter onderhoek zou een tuinhuis kunnen zijn, wellicht de voorganger van het prieeltje dat er aan het eind van de negentiende eeuw zal staan. In de rechter bovenhoek is een grote langwerpige vijver te zien. Mogelijk was deze er al langer: vorengenoemde Teunis van Eyck had immers opdracht de westelijke gracht en ‘de oude Vijvers’ te vullen maar had onvoldoende slik om alles uit te voeren.

²⁹⁵ Dit correspondeert met wat Van der Aa in 1845 zegt: ‘de heer Van Leyden van Oostvoorn heeft den vijver, bij den ingang van het huis, doen dempen en de brug wegbreken’ (van der Aa 1845, 14).

²⁹⁶ Rink-Ensink 2002, 72; Rink-Ensink 2003, 8. Op deze kaart zijn de bijgebouwen verdwenen. Gelet op de latere kaarten en de huidige situatie is dit toe te schrijven aan een abuis van de kaartenmaker. Mogelijk heeft hij de bijgebouwen verwisseld met de voorpoort die nog wel op de kaart staat.

²⁹⁷ Van der Aa 1845, 14.

²⁹⁸ Lunsingh Scheurleer c.s. II, 391-392.

²⁹⁹ Mogelijk is dat al eerder gebeurd, zie drie noten eerder.

³⁰⁰ Op de kaart is nog wel de sloot te zien die langs de halve maan liep.

³⁰¹ Zie hoofdstuk 8.

Intrigerend is de brug over de niet-dichtgegooide grachtpoot achter het kasteel, op de plaats waar nu het fraaie boogbruggetje ligt; zie ook afbeelding 6.6. Een vergroting van de kaart laat zien dat de brug een diabolovorm heeft, de leuning staan naar elkaar toegebogen, het meest in het midden. Dat is ook bij het huidige bruggetje het geval. Toch kan het niet dezelfde brug zijn. Ik ga daar in hoofdstuk 9 op in.

Ter afronding van de herinrichting van het park plaatste waarschijnlijk Van Rhemen een aantal marmeren tuinbeelden in het park. Zij dateren uit de achttiende eeuw en moeten dus door een kasteel eigenaar uit die tijd of later zijn verworven, waarbij Boerhaave, diens schoonzoon De Thoms en Van Leyden afvallen. Weliswaar zou in beginsel een van hen de beelden kunnen hebben gekocht of gekregen; het tegenovergestelde is niet te bewijzen. Geen enkele van de vele over en van Boerhaave bekende brieven en andere papieren rept echter over de beelden. De Thoms had een vooraanstaande collectie antieke beelden en dergelijke, ik kom daar in hoofdstuk 7 op terug, waar deze eigentijdse beelden van matige kwaliteit niet in passen.³⁰² In verband met De Thoms is ook nooit iets over deze beelden gezegd of geschreven, terwijl zij bij de verkoop van de collectie-De Thoms op Oud-Poelgeest achterbleven en dus blijkbaar niet tot de collectie behoorden. Van Leyden komt minder in aanmerking omdat hij wel de aanzet voor de verandering van het park gaf maar deze niet kon afronden. Daarom heeft Van Rhemen de beste papieren.³⁰³ De beelden passen in zijn empiretuin. Voor zover bekend waren het er drie: Flora (godin van de bloemen, symbool van de lente), Ceres (godin van de akkerbouw, zomer) en Diana (godin van de jacht, herfst).³⁰⁴ Het grotere beeld Ceres werd rond 1900 door Jacob Willink meegenomen naar Bennebroek,³⁰⁵ de andere twee bleven in het park achter en zijn in de jaren '90 van de twintigste eeuw veiligheidshalve in de hal van het kasteel gezet.

[6.5 Gedeelte van de kaart die in 1837 voor de volgende eigenaar van Oud-Poelgeest is gemaakt; de hele kaart is afgedrukt op bladzijde 85. Het huis is het hoekige roze blokje iets boven het midden. Daarvoor links en rechts de bijgebouwen met daar weer voor een bruin blokje, vermoedelijk de woningen van de koetsier en de knechten. Linksonder boerderij Melkersrust met schuin daarboven twee schuin staande gebouwen waarvan er een de orangerie moet zijn, de andere is mogelijk een broeikas. De Engelse landschapstuin is aangelegd; de oude oprijlaan, de voorpoort en het inrijhek zijn weg.

Uitsnede W.J. van Campen, *Kaart van de Plaats genaamd Thuis te Poelgeest*, Leiden 1837 (Universiteitsbibliotheek Leiden, collectie Bodel Nijenhuis, port. 13, nr. 104).]

Minstens zo drastisch als de veranderingen van het park waren de wijzigingen aan het gebouw, zowel van binnen als van buiten. Aan de buitenkant werden alle kruisvensters op de bel-etage en de verdieping vervangen, althans voor zover ze niet werden dichtgemetseld. Dit laatste gebeurde met de vensters in de achterbouw die naar opzij uitkeken, vier stuks aan beide zijden, en bovendien met het daarop aansluitende venster aan de noordzijde van de verdieping, zie plattegrond 4.18 (1). Het dichtmetselen kan twee redenen hebben gehad. In de eerste plaats kan men meer muurruimte nodig hebben gevonden voor het plaatsen van meubilair en schilderijen, terwijl de muurruimte juist werd verminderd door het vergroten van de vensters. Door deze vergroting werd de lichtinval ook groter, zodat er enige vensters dicht

³⁰² Ter Kuile 179 kwalificeert ze als 'matig werk'.

³⁰³ De tuinbeelden kunnen ook 'tweedehands' door Luzac of Willink zijn verworven.

³⁰⁴ Het ligt voor de hand dat er ook een beeld is geweest dat de winter symboliseert. Hierover is echter niets bekend.

³⁰⁵ Ceres werd in 1950 uit de boedel van Arnoldine Willink gekocht door jhr. J.H. Gevers en overgebracht naar Klein Leeuwenhorst in Noordwijkerhout (Rink-Ensink 2002, 72, noot 31).

konden. De tweede reden was waarschijnlijk de vensterbelasting die het Napoleontische regime in 1812 invoerde (en die de koning daarna handhaafde). Iedere bewoner van een huis kreeg jaarlijks een belastingaanslag waarvan de hoogte afhankelijk was van het aantal deuren en vensters op de woonetages. Dichtmetselen stond daardoor gelijk aan belasting besparen. Uit het desbetreffende belastingregister blijkt dat de weduwe Van Leyden, de douairière De Thoms, over 1813 voor niet minder dan 62 deuren en vensters belasting moest betalen.³⁰⁶ Na de modernisering waren dat er negen minder.

De overgebleven vensters – dat waren er nog heel wat, op de bel-etage en verdieping in totaal nog 32 – werden vervangen door de toen in de mode gekomen empirevensters.³⁰⁷ Dat zijn hoge vensters met zes of acht grote ruiten. Om die te kunnen plaatsen werden de vensteropeningen verlengd door de onderdorpel naar beneden te brengen.³⁰⁸ Op de bel-etage werd meer verlengd dan op de verdieping. Hierdoor werden de vensters onder en boven ongelijk van hoogte. Onder kwamen vensters met acht ruiten en naar binnen openslaande ramen en boven schuiframes met in totaal zes ruiten.

Het dak was toen al gedekt met leien, blijkt uit litho 6.6 die dateert uit het midden van de negentiende eeuw.³⁰⁹

[6.6 In ongeveer 1855, na de modernisering door de baronnen Van Leyden en Van Rhemen, ziet Oud-Poelgeest er op een idyllisch plaatje zo uit.

Litho P.W.M. Trap, circa 1860, naar een tekening van G.J. Bos, circa 1855, Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatienr. G50038.]

[De plattegronden van de bel-etage (onder) en de verdieping (boven) zijn ten opzichte van 1668 gewijzigd door het creëren van de Drakenzaal in de noordvleugel.

GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXXII.]

Zoals gezegd schreef tijdgenoot Van der Aa dat het huis van binnen geheel is gemoderniseerd. Zo is er in het souterrain een badkamer aangelegd: het staat op de plattegrond van 1835 (afb. 4.18 (3)). Het bad is in de vloer gemetseld, je kunt er via een trapje in, en heeft een plavuizen bodem (afb. 6.8 (1)).³¹⁰ Het bestaat uit een groot en een klein bassin. Onderin is een verbinding tussen de twee delen. Mogelijk heeft het kleine bassin gediend om heet water bij te vullen, dat zich dan geleidelijk in het grote bad verspreidde. Dat hete water kwam van het waterfornuis dat in de kamer ernaast staat; naast het waterfornuis is nog een stookplaats met zogeheten schildpadtegels die dubbel gebakken zijn en zo beter tegen de hitte van de haard kunnen. Het koude water voor het bad kwam, gezien de grote kraan in de wand, kennelijk uit

³⁰⁶ *Relevé of naauwkeurige opgave der gebouwde eigendommen en van de deuren en vensters* (GaO, archief ambachts- en dorpsbestuur 1395-1813, inv.nr. 504). De douairière De Thoms kreeg voor huisnummer 214 een aanslag over 1 stel koetsdeuren en 62 deuren en ramen. Voor nummer 215, denkelijk boerderij Melkersrust, was de grondslag 1 stel koetsdeuren en 7 deuren en vensters.

³⁰⁷ Destijds gebeurde dat ook bij andere landhuizen: zie bijvoorbeeld de Keukenhof in Lisse (Stöver 85) en Endegeest in Oegstgeest (Dröge 43).

³⁰⁸ Dit is nog zichtbaar aan het metselwerk.

³⁰⁹ Het kunnen redelijkerwijs geen grijze dakpannen zijn: die werden pas in de tweede helft van de negentiende eeuw op grote schaal toegepast. Of er in de zeventiende en achttiende eeuw ook al leien lagen, weten we niet; het is denkbaar dat er toen rode Hollandse dakpannen zijn toegepast. Als ooit de vijver achter het kasteel wordt uitgebaggerd, zou in het bijzonder moeten worden gelet op de aanwezigheid van stukken van rode dakpannen. Indien die in enige omvang aanwezig zijn, bestaat de kans dat die afkomstig zijn van het eerste dak.

³¹⁰ Bezoekers hebben wel geopperd dat het bad een mikwe zou zijn, een Joods ritueel bad. Inderdaad heeft het daar qua vormgeving wel iets van. Dat de Van Rhemens of vroegere of latere eigenaren iets met het Joodse geloof van doen zouden hebben gehad, is echter absoluut niet aantoonbaar.

een loden leiding. Misschien kwam die uit een bassin voor regenwater dat op zolder stond. De afvoer is in het kleine bassin.

Dat brengt ons op iets dat minder zeker is. Naast de badkamer is op de plattegrond iets te zien dat nog het meest op een toilet lijkt, bereikbaar via de slaapkamer ernaast. Op de bel-etage zitten er tegen de zuidmuren nog twee, zie de vergroting van een stukje van de plattegrond (afb. 6.8 (3)). Het zouden ook vaste wastafels kunnen zijn. Bijzonder is dat ze allemaal zijn ingebouwd in een nis in een buitenmuur. Dat men toen voor het maken van een nis in de muur niet terugschrok, blijkt wel uit de tegelijk in de Drakenzaal gemaakte nis waarop ik nog terugkom. Hun aanwezigheid in een buitenmuur doet in eerste instantie vermoeden dat er was voorzien in afvoer door de muur heen rechtstreeks op de gracht. Dit zou echter voor een toilet niet zo efficiënt zijn, terwijl ter plaatse in de buitenmuren geen spoor van een dichtgezette afvoer is te vinden. Daarom wordt eerder gedacht aan een verticale gemetselde koker die in de dikte van de muur is opgenomen en onder de waterlijn uitkomt (of -kwam) in de gracht.³¹¹ En je zou kunnen veronderstellen dat er, net als bij het bad, een waterleiding vanaf de zolder kwam. Een en ander zou echter pas bij bouwkundig onderzoek kunnen worden vastgesteld. Overigens, stel dat het toiletten waren. Als wij dan aannemen dat niet het voltallige personeel van het toilet beneden gebruik kon maken, zal dit zich op de traditionele manieren hebben moeten behelpen: met een po die na gebruik via het raam werd leeggegooid en met tonnetjes die in een beerput werden geleegd of regelmatig door derden werden opgehaald.

[6.8 Links het bad in het souterrain, daarnaast het waterfornuis dat in de kamer ernaast staat. Rechts is op een deel van de plattegrond van de verdieping een van de drie toiletten in het huis te zien. Mogelijk hadden deze via een standleiding in de muur afvoer op de gracht, en anders werden de tonnetjes regelmatig door het personeel geleegd. Dit hokje meet ongeveer 90 × 60 cm.

Foto's Laméris 131, 130; Uitsnede uit GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXXII.]

Van de door Van Rhemen aangebrachte empiredecoraties is in verschillende ruimten nog het nodige te zien. Dat geldt voor onder meer de plafonds op de bel-etage en de achterste zalen op de verdieping.³¹² De plafonds hebben voor een deel nog hun oorspronkelijke zachte kleuren. Bijzonder op de verdieping zijn de in het plafond van een van de kamers aangebrachte hellebaarden.³¹³ Aangenomen mag worden dat deze daarom de Wapenkamer wordt genoemd. De stookplaats hier is, wordt in de literatuur verondersteld,³¹⁴ ook in deze tijd aangelegd, samen met een stookplaats in een tussenkamer op de bel-etage. Of de verrassende voorjaarstaferelen aan de binnenkant van de kamerdeuren aan de rechter kant ook uit deze periode dateren, is nog niet uitgemaakt. Ze zouden ook uit latere tijden kunnen zijn. De grote zaal aan de achterzijde van de bel-etage was voorzien van rood zijden behang³¹⁵ en van beschilderd behang dat was geplakt op op tengels gespannen jute. Schrijver Jan Wolkers spreekt in 1944 over verschillende op het behang geschilderde taferelen, zoals een paard dat steigert voor een wild zwijn, een minnaar die een hoofse buiging maakt voor een dame en een jachttrofee die bestaat uit een bundel fazanten en patrijzen. Toen hij het behang zag was het

³¹¹ Mail F.H. Robers januari 2014.

³¹² Dat het gestuukte plafond in de Drakenzaal er al was vóór Gerrit Willink de zaal inrichtte, staat vast. De schoorsteenkolom is daar tegen het plafond aangezet in plaats van andersom. Wel kan Willink de ornamentering hebben aangepast.

³¹³ De zeer levensecht geschilderde trompe-l'oeil van twee hellebaarden in de stookplaats aldaar dateert van omstreeks 1990, blijkt uit een foto uit 1986 (RCE, objectnr. 262.995).

³¹⁴ Rink-Ensink 2002, 73.

³¹⁵ Nieuwe Leidsche Courant 30 juli 1921, 6.

grotendeels van de muren gescheurd, door wie valt te raden. ‘Stukken behang zo groot als beddelakens hingen van de muren. Ze waren als lappen vel met wellust van de betengeling gerukt.’³¹⁶ Tegenwoordig is er ander dergelijk behang uit de tijd van Van Rhemen of nog iets eerder te zien, in de vorm van losse panelen. Deze zijn afkomstig uit het Logement van Rotterdam in Den Haag, waar nu het Ministerie van Defensie is gevestigd. In deze zaal zijn boven de deuren en de schoorsteenmantel grisailles of grijsjes aangebracht, schilderijen in grijze tinten die marmer of stucwerk suggereren. Zij zijn vermoedelijk van de hand van Dirk van der Aa³¹⁷ (afb. 6.9). Of het plafond hier empire is, is niet zeker; het kan ook een Louis XVI-plafond zijn dat nog door baron van Leyden is aangebracht.

Aannemelijk is dat de drie grisailles in de hierna te bespreken zaal, tegenwoordig de Drakenzaal, door Van Rhemen zijn aangeschaft. Zij zijn gesigneerd J. de Wit 1753 en zijn dus gemaakt door Jacob de Wit, de bekendste vervaardiger van grisailles. Om deze reden worden de ‘grijsjes’ vaak ‘witjes’ genoemd. Aan de lichtval op de schilderijen is te zien dat ze niet altijd op Oud-Poelgeest hebben gehangen.

[6.9 De grisailles van Dirk van der Aa in de grote zaal.
Foto’s Laméris 134.]

Abraham van der Aa schreef ook dat het huis van binnen geheel is veranderd. Dat zeg je niet als er alleen maar is geschilderd en behangen. Er is dan ook een enorme ingreep gepleegd. De zaal die later de Drakenzaal zou gaan heten is toen gecreëerd.

Blijkbaar bracht de wijze waarop de familie Van Rhemen Oud-Poelgeest wilde gaan bewonen mee dat er een grote eetzaal was. Er was natuurlijk al de grote zaal aan de oostzijde, maar gesteld dat je die als balzaal wilde gebruiken, waar moest je dan eten met een groot gezelschap? En dus werden de twee kamers in de noordelijke vleugel van de bel-etage samengevoegd en werd het plafond ervan verhoogd. Dit betekende een verbouwing op enorme schaal. De bestaande schoorsteenkanalen en de tussenmuur moesten worden afgebroken, waarvoor eerst de tussenmuur daarboven moest worden verwijderd. Een nieuwe schoorsteen werd tegen de buitenmuur gemetseld die boven op de bestaande schoorsteen moest aansluiten. Daarvoor was het nodig dat op zolder de schoorsteen naar de buitenmuur werd ‘gesleept’, zodat deze vlak voor de dakkapel daar kwam te lopen. Daardoor kan een volwassen man daar nu niet meer het kozijn schilderen of de ramen lappen; slechts een kind zou dat nog kunnen doen, wat in de negentiende eeuw ook nog wel eens gebeurd zal zijn. Het plafond van de nieuwe zaal werd ongeveer een meter verhoogd, wat betekende dat een etage hoger de vloer evenveel omhoog ging. De vloerverhoging en de venstervergroting op de etage moesten op elkaar worden afgestemd: men wilde kennelijk wel de strenge regelmaat aan althans de voorzijde van het gebouw handhaven. Door de vloerverhoging moest de zoldertrap worden verplaatst³¹⁸ en een nieuwe toegang tot de nieuw ontstane bovenruimte worden gecreëerd. Deze toegang lag een meter hoger dan voorheen, zodat er een trapje moest worden

³¹⁶ Jan Wolkers, *Het Tillenbeest*, in *Serpentina’s petticoat*; Jan Wolkers, *De Walgvogel*, hoofdstuk *De sfinx*. Zie ook het artikel *Jeugd vriend Wolkers getuige van diefstal Tillenbeest* in de Oegstgeester Courant van 28 augustus 2013.

³¹⁷ Rink-Ensink 2002, 80. De nu boven de twee deuren aanwezige grisailles zijn vervangende exemplaren; de originelen zijn bij de restauratie van 1987-1989 gestolen (Rink-Ensink 2000, 31). Zie hoofdstuk 12.

³¹⁸ Aan de plafondbalken is nog te zien dat de trap, die volgens de plattegrond van 1835 en volgens recentere getuigenissen (GaO, dossiers restauratie Oud-Poelgeest) haaks op de as van het gebouw stond, eerder ten minste gedeeltelijk evenwijdig aan de as heeft gelopen. De trap was in 1835 ook nogal gammel (GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2, inv.nr. I), wat van het verplaatsen kan zijn gekomen.

geconstrueerd dat wat wonderlijk uitsteekt in de grote voorkamer boven. Beneden werd de nieuwe zaal meteen al geheel of gedeeltelijk van de huidige betimmering voorzien en ook van de pseudodeur die symmetrisch ten opzichte van de toegangsdeur is geplaatst in een nis die daartoe speciaal in de muur werd uitgehakt. Tenslotte werd een deur gemaakt naar wat op de plattegrond de 'Doorgang' heet.

Als laatste kan worden gewezen op de mededeling op de plattegrond van de verdieping dat er een 'billard' op de grote voorkamer boven de hal is geplaatst. Een van de baronnen moet hebben gevonden dat men zich op zijn buiten ook binnen moest kunnen ontspannen.

[**6.10** Zeventig jaar later zijn op deze foto de hekpalen nog te zien die op kaart 6.5 links onderaan aan de Poelgeesterweg staan. Op de palen is met enige goede wil MELKERS RUST te lezen. Tussen de palen boerin Antje Goedhart.
Foto circa 1910, collectie Aad Treur.]

[**6.11** Kaart die in 1837 is gemaakt voor Lodewijk Caspar Luzac, de volgende eigenaar van Oud-Poelgeest. Behalve het landgoed zelf zijn hierop ook de landerijen afgebeeld die Luzac daarnaast nog bezat.

W.J. van Campen, *Kaart van de Plaats genaamd Thuis te Poelgeest*, Leiden 1837
(Universiteitsbibliotheek Leiden, collectie Bodel Nijenhuis, port. 13, nr. 104).]

7 Doorgangshuis

[7.1 Arnoldine Willink op ongeveer 25-jarige leeftijd. Zij was de laatste particuliere eigenaar van Oud-Poelgeest.

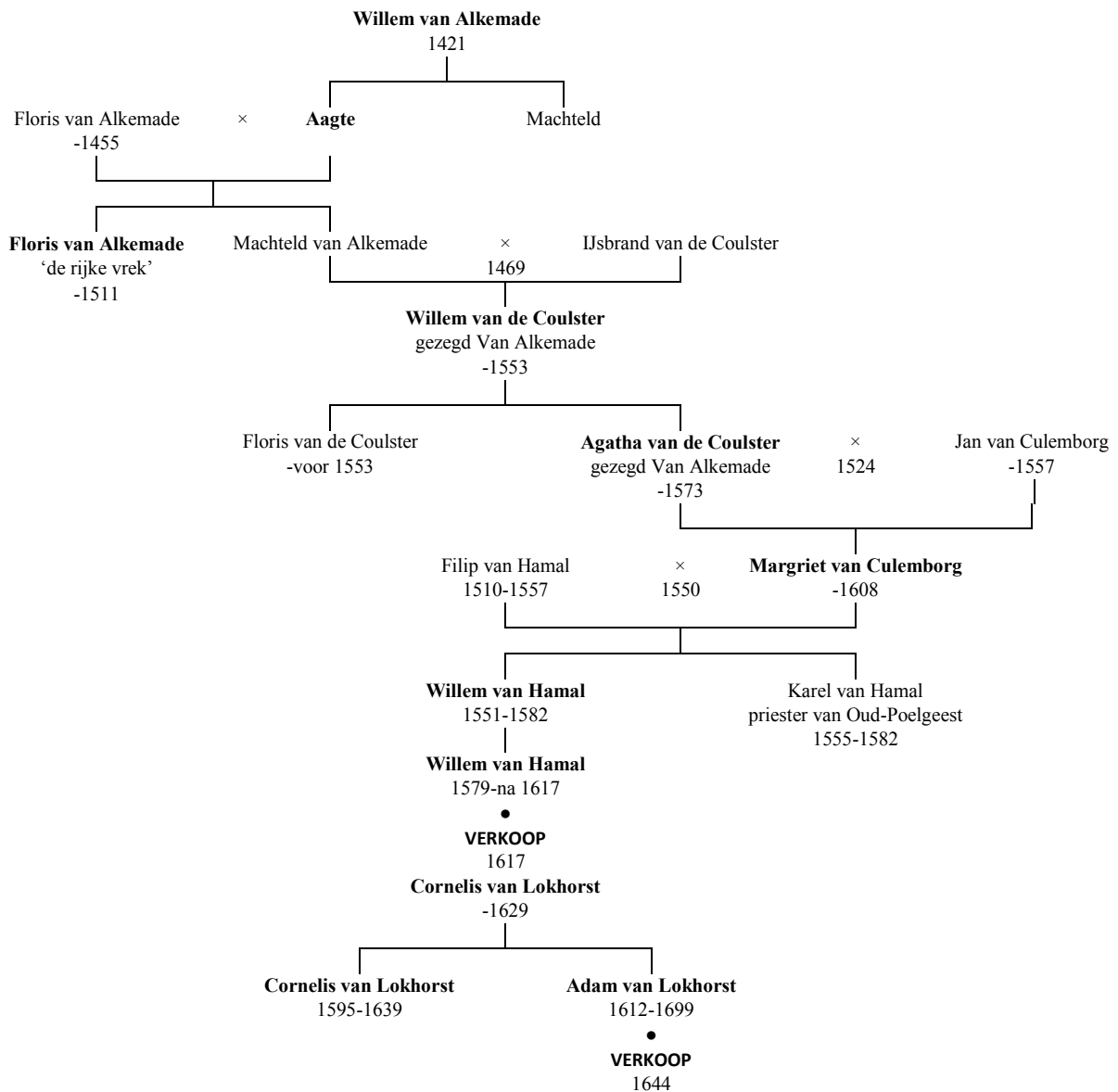
Foto Ebner, Den Haag circa 1895.]

De nazaten en opvolgers van...

In de geschiedenis van Oud-Poelgeest zijn vier richtinggevende families aan te wijzen: de heren van Poelgeest, de Sohiers, de Boerhaaves inclusief de baronnen, en de Willinks. Het belangrijkste over hen en over hun invloed op het reilen en zeilen van het kasteel wordt in de andere hoofdstukken verteld. In aanvulling daarop geef ik hier in het kort de geschiedenis van de tussenliggende bewoners, voor zover die ons bekend is gebleven.³¹⁹ Daarbij neem ik in het begin van een paragraaf steeds een schematisch overzicht op, een soort stamboom. Hierin zijn de bezitters van Oud-Poelgeest en hun familierelaties vermeld voor zover zij van belang zijn voor dit boek. De namen van de eigenaren zijn dik gedrukt. Het schematisch overzicht van de oudste heren van Poelgeest is opgenomen in hoofdstuk 3.

³¹⁹ Tenzij anders is vermeld zijn gegevens in dit hoofdstuk primair gebaseerd op hetgeen door Hoek 1978, 122-125, is ontleend aan de administratie van de leenkamers van de heren van Wassenaar. Het op basis daarvan gevlochten stramien is in- en aangevuld aan de hand van onderzoek door Bijleveld 1907, Moerman, Rink-Ensink 2000, Rijken en mijzelf.

... de heren van Poelgeest

In hoofdstuk 3 bleek dat met de dood van Willem van Alkemade na 1421 er een eind komt aan de mannelijke lijn van de heren van Poelgeest die, althans op Oud-Poelgeest, hun naam hadden veranderd in Van Alkemade.

Voor zover bekend heeft Willem alleen maar dochters, Aagte en Machteld.³²⁰ Aagte trouwt met ridder Floris van Alkemade, mogelijk lid van een andere tak van de familie maar waarschijnlijk zo genoemd omdat hij op kasteel Oud-Poelgeest kwam wonen dat in die tijd eveneens Alkemade wordt genoemd.³²¹ Dat soort dingen gebeurde: in de volgende generaties

³²⁰ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. II.

³²¹ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. II. In dit handschrift wordt gesuggereerd dat deze Floris de Floris van Alkemade is die in 1421 (moet zijn: 1422) als kapitein-generaal van Friesland in Lemmer door Friezen is doodgeslagen. Dit kan niet juist zijn, daar deze Floris was gehuwd met Elisabeth van Cronenburgh en woonde op Cronestein, dat sinds zijn huwelijk Alkemade werd genoemd (Kort Alkemade 232-233). Dit laatste zal de oorzaak zijn geweest van het misverstand bij de handschrijver.

zullen we nog zo'n geval tegenkomen. Nu blijkt het Aagte te zijn die de in hoofdstuk 3 genoemde hofstede in Marendorp bezit. In het eigendomsbewijs van die hofstede wordt Aagte niet van leenheer Hendrik van Wassenaar, burggraaf van Leiden genoemd.³²²

De oudste zoon van Floris en Aagte van Alkemade, ook een Floris, heeft als bijnaam 'de rijke vrek'.³²³ Hij is een van de rijkste edelen van zijn tijd. Zijn bijnaam moet zijn ontleend aan de Bijbelse parabel van de rijke vrek en de arme Lazarus, waarin de rijke vrek te laat tot inkeer komt terwijl daarentegen Lazarus zich bij Abraham heeft mogen voegen.³²⁴ Vrijgevig was Floris dus blijkbaar niet. Naar het schijnt is hij in 1451, evenals zijn nakomeling Willem van de Coulster in 1505, in procedure over de visrechten in de Mare en de Poel (de tegenwoordige Haarlemmertrekvaart en Klaas Hennepoelpolder). Als Floris de rijke vrek in 1511 overlijdt is zijn enige zoon Floris al gestorven aan de Engelse of 'zweetende sieckte'.³²⁵ Oud-Poelgeest gaat daarom naar de zoon van zijn zuster, ridder Willem van de Coulster, die is getrouwd met Johanna van Zwieten. Van de Coulster verwierf het landgoed overigens al in 1499 als 'bloot eigenaar', waarbij Floris de rijke vrek het vruchtgebruik behield. Van de Coulster is onder meer hoogheemraad en burgemeester, later schout van Leiden³²⁶ en noemt zich sinds hij op het landgoed woont Willem van Alkemade.

De erfdochter – haar oudere broer is jong gestorven – is Agatha van de Coulster. Zij trouwt met de schout van Utrecht en watergraaf van de Vecht, Jan Willemsz. van Culemborg, heer van onder meer Drakensteyn.³²⁷ Zij krijgen vier dochters en hebben een huis in Leiden, Rapenburg 65. Ze verhuren dit, eerst aan de baljuw, later aan de tweede en nog later aan de jongste dochter, Johanna en Florentine. De eerste is getrouwd met Karel van Bourgondië,³²⁸ de tweede met Johannes van Matenese. Na het overlijden van haar echtgenoot woont Agatha van de Coulster gewoonlijk op Oud-Poelgeest,³²⁹ in 1563 maakt zij er haar testament.³³⁰ In het zelfde jaar sticht zij het Bethaniënhofje aan de Cellebroedersgracht (tegenwoordig de Kaiserstraat) in Leiden. In 1550 trouwt oudste dochter Margriet van Culemborg met de Zuid-Nederlandse edelman Filip van Hamal, heer van Monceaux. Ter gelegenheid daarvan laat Agatha van de Coulster een zogeheten geslachtslijst opmaken, waaruit ons veel van het voorafgaande bekend is geworden. Ook laat zij, mogen wij aannemen, ter gelegenheid van dat huwelijk de put van 1550 maken. In 1571 benoemt zij haar kleinzoon Karel van Hamal tot priester van de Antonius- en Christoforuskapel van Oud-Poelgeest. Zie hiervoor hoofdstuk 2. Als Agatha van de Coulster overlijdt is haar dochter Margriet van Culemborg al weduwe. In Vierves-sur-Viroin, in Namen, waar het voorouderlijk kasteel van Margriets overleden echtgenoot zich bevindt, staat zij bekend als de douairière de Monceaux. Zij treedt dan op als eigenaar van Oud-Poelgeest. In 1573 moet zij vanuit Namen toezien hoe Oud-Poelgeest door de Leidenaren wordt verwoest. In 1598 vraagt zij de stad toestemming tot herbouw van het kasteel, waarvan het echter niet is gekomen.

Wanneer Margriet van Culemborg in 1608 overlijdt zijn haar zoons al een kwart eeuw dood, zodat haar in 1601 tot graaf verheven³³¹ kleinzoon Willem van Hamal Oud-Poelgeest erft.

³²² Hoek 1978, 101/102.

³²³ Aldus Buchelius 63, geïnterpreteerd door Bijleveld 1907, 79.

³²⁴ Lucas 16 vers 19-34.

³²⁵ Een bijzondere infectieziekte waarover verder niets bekend is.

³²⁶ Brand data, bij Van de Coulster.

³²⁷ Lunsingh Scheurleer c.s. VI, 281.

³²⁸ Niet hertog Karel de Stoute maar een vooraanstaand burger van die naam, zie o.m. Sicking 43.

³²⁹ Bijleveld 1942, 192.

³³⁰ ELO, W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1; Belonje 178.

³³¹ Nobiliaire des Pays-Bas 133.

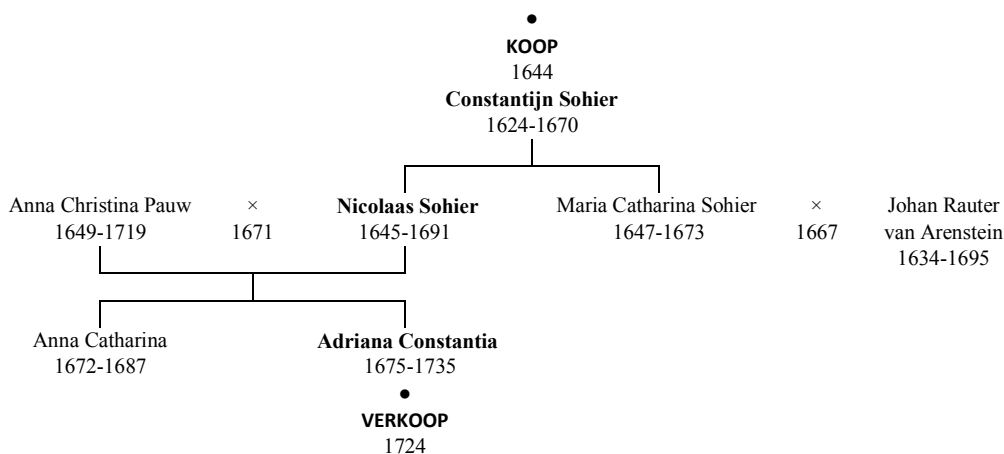
Deze is letterlijk en figuurlijk te ver van de ruïne verwijderd om er zich nog veel aan gelegen te laten liggen. Hij besluit Oud-Poelgeest te verkopen, voor het eerst tijdens het bestaan van het kasteel.

[7.2 De ruïne van Oud-Poelgeest zoals die er na 1573 bij lag. Het kasteel werd toen 'Alkemade' genoemd.

Van Alkemade 1687, 1, f. 86r.]

Aan de verkoop gaat een geldlening vooraf. Willem van Hamal verhuypotheekeert in 1614 Oud-Poelgeest voor een lening van 52.252 gulden van Cornelis van Lokhorst, koopman te Amsterdam. Deze is verre familie van de Van Lokhorsten van het huis Lokhorst in Leiden en kasteel Lokhorst (eerder Oud-Teilingen) in Warmond. Een jaar later verkoopt Van Hamal het kasteel aan Van Lokhorst voor slechts 30.000 gulden. Deze blijft in Amsterdam wonen. Hij laat Oud-Poelgeest na aan zijn oudste zoon die ook Cornelis van Lokhorst heet en domproost van de dom van Utrecht is. Deze overlijdt kinderloos, waarna het goed gaat naar de jongere zoon Adam van Lokhorst. Adam verkoopt Oud-Poelgeest in 1644 aan Constantijn Sohier.

... de Sohiers

Constantijn Sohier zal van plan zijn geweest zelf op Oud-Poelgeest te gaan wonen, maar zover is het niet gekomen. Een affaire tussen zijn dochter Maria Catharina Sohier en de onbemiddelde weduwnaar Johan Rauter van Arenstein deed de plannen veranderen. Maria Catharina was in de nazomer van 1666 door een aantal Amsterdamse familieleden uitgenodigd mee te gaan op een uitstapje naar Kleef. Deze stad was gelieerd aan de Verenigde Nederlanden; er lag een Nederlands garnizoen. De jongedames uit het Amsterdamse gezelschap werd het hof gemaakt door de Kleefse officieren. *Johann Rauter auf Arnstein und Tiefensee* was ritmeester in het regiment van de graaf van Solms. Niet meer duidelijk is hoe een en ander precies in zijn werk ging, maar feit is dat Maria Catharina in Kleef bleef en daar begin 1667 ten overstaan van een Nederlandse predikant in het huwelijk trad met Johan Rauter.³³² Haar vader heeft zich kennelijk neergelegd bij deze zo op het oog ongewone procedure; misschien ook had deze wel zijn instemming. Het is immers ongetwijfeld door zijn toedoen dat de bouwmeester van Oud-Poelgeest, Erasmus den Otter, naar Kleef afreisde om daar de kerk te verbouwen. Het duidelijkste blijk van instemming is echter dat hij Oud-

³³² Bijleveld 1940, 158-159.

Poelgeest ter beschikking stelde van het jonge paar. Maria Catharina richtte het zelf in. Daartoe verkocht zij onroerend goed en aandelen die zij verworven had uit de nalatenschap van grootvader Coymans.³³³ Toen haar man in de zomer van 1667 werd overgeplaatst naar Coevorden bleek dat het huwelijk niet rechtsgeldig was gesloten. Wellicht was het niet op de juiste wijze ‘aangetekend’, dat wil zeggen van tevoren in het openbaar aangekondigd. Het paar herstelde dit door op 18 september 1667 opnieuw bevestiging van het huwelijk te vragen, deze keer in Den Haag. Dit duidt erop dat zij toen hun intrek hadden genomen in de woning van haar vader aan het Lange Voorhout. Het herstelhuwelijk werd aangetekend in Coevorden en Warmond, waar geen bezwaren inkwamen, en in stilte gesloten in Ter Heijde, even buiten de stad (afb. 7.3).³³⁴

Maria Catharina Sohier overleed al in 1673; haar enig kind, Johan Constantijn, werd naar familie van zijn vader in Koningsbergen gestuurd en overleed vrij snel daarna.³³⁵ Johan Rauter bleef op Oud-Poelgeest wonen. Zijn dochter uit zijn eerste huwelijk,³³⁶ Maria Hedwig, die 97 jaar oud zou worden, woonde bij hem tot zij in 1677 in het Groene Kerkje in Oegstgeest in het huwelijk trad met een collega van haar vader.³³⁷ In de beginjaren was Johan Rauter weinig op het kasteel: in 1668 was hij gelegerd in Gorinchem; in 1673 was hij bevorderd tot majoor, in welke kwaliteit hij in 1675 nog in de registers voorkwam. Uit zijn testament blijkt dat hij er op Oud-Poelgeest een huishoudster en een dienstbode op nahield, beiden van Duitse origine. Uit dat testament blijkt tevens dat hij drie natuurlijke kinderen had.³³⁸ Deze laten in 1695 de inboedel uit het kasteel halen en naar Den Haag brengen. Johan Rauter is dan kennelijk overleden.

Naar Johan Rauter van Arenstein werd Oud-Poelgeest destijds ook ‘Arenstein’ genoemd. De omstandigheden waaronder hij het huis bewoonde, of aanvankelijk niet bewoonde, maken het niet waarschijnlijk dat hij de formele tuinen, als die er al waren, heeft bijgehouden.

[7.3 Het huwelijk tussen Maria Catharina Sohier en Johan Rauter is ingeschreven in het huwelijksregister in Warmond. Links boven de bruidegom, links onder de bruid. In de marge rechts staat: ‘Den 18 september buijten Den Haegh ter Heijde in den echten staet bevesticht’. ELO, archief Warmond, gemeente tot 1930, toegang 600, inv.nr. 715. f. 68v.]

Maria Catharina Sohier was niet de eigenaar van Oud-Poelgeest, dat was haar oudere broer Nicolaas. Uit de erfenis van zijn vader beschikte hij ook over Hemmeer bij Warmond en Zandvliet waar nu het bollenpark de Keukenhof is, en over het huis in Den Haag. Hij liet daarom zijn zuster en zwager op Oud-Poelgeest wonen. Bovendien was hij getrouwd met Anna Christina Pauw (afb. 7.4), de latere vrouwe van Bennebroek, zodat hij zijn intrek kon nemen op Huis te Bennebroek. Haar ouders hadden zich, blijkens een briefwisseling binnen de familie Huygens, aanvankelijk tegen dit huwelijk verzet vanwege het nogal lompe karakter van de huwelijkskandidaat.³³⁹ Hij was toen kornet bij de cavalerie,³⁴⁰ aan het begin van een

³³³ Bijleveld 1940, 159.

³³⁴ ELO, archief Warmond, gemeente tot 1930, toegang 600, inv.nr. 715. f. 68v; ELO, mededeling van het gemeentearchief van Monster, in W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1.

³³⁵ ELO, W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1.

³³⁶ Met Anna Catharina von Bruchdorf (Bijleveld 1940, 160).

³³⁷ Overste Meinhard Dietrich von Auer auf Peken. Na diens overlijden hertrouwde zij met zijn neef Ludwig Friedrich von Auer auf Goldschmiede, die in 1724 stierf (Bijleveld 1940, 160).

³³⁸ De namen van twee van hen waren Christian en Jean (ELO, W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1).

³³⁹ Bosscha VI, 483.

officierscarrière die hij blijkbaar na zijn huwelijk heeft afgebroken. Toen zijn zuster overleed werd hij toeziend voogd van haar zoon Johan Constantijn Rauter; niettemin werd deze naar familie in Duitsland gestuurd.³⁴¹ Wel trad hij in 1681 nog op als borg voor een lening van Johan Rauter van maar liefst 4000 gulden.³⁴² Als om zijn karakter te bevestigen overleed Nicolaas Sohier op 46-jarige leeftijd aan losbandigheid en bovenmatig drankgebruik. Hij had volgens Christiaan Huygens³⁴³ in Leiden teveel wijn tot zich genomen ter gelegenheid van zijn benoeming tot heemraad van Rijnland.³⁴⁴ Door dit overlijden was het geslacht Sohier in mannelijke lijn uitgestorven. Om dit te benadrukken gaf de schout van Bennebroek hem in de grafkelder zijn wapenschild mee. Daar kon immers niemand meer gebruik van maken.³⁴⁵

[7.4 Anna Christina Pauw, de vrouw van Nicolaas Sohier.

Portret van Anna Christina Pauw, circa 1660, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, afbeeldingsr. IB20497.]

Nicolaas Sohier had van zijn vader tevens de heerlijkheid Warmenhuizen geërfd. Om deze reden werd hij in het maatschappelijk verkeer eenvoudig ‘Warmenhuizen’ genoemd.³⁴⁶ Om dezelfde reden werd zijn dochter aangeduid als ‘la dame de Warmenhuizen’ of ‘mademoiselle van Warmenhuizen’. Van ‘madame van Warmenhuizen’ is het echter niet gekomen. Adriana Constantia Sohier was de tweede dochter van Nicolaas Sohier. Haar oudere zusje, Anna Catharina, was op 14-jarige leeftijd overleden. Er werd toen een gouvernante aangesteld op Zandvliet, waar het gezin destijds woonde: de 25-jarige Maria Rietmolen (1662-1721), dertien jaar ouder dan Adriana Constantia. Tussen hen ontwikkelde zich een innige relatie die uiteindelijk overging in een liefdesband. Adriana deed daar niet geheimzinnig over. Waar in andere gevallen echtparen pendantportretten lieten schilderen, zie bijvoorbeeld de pendants van de Van Leydens en de Van Rhemens in het vorige hoofdstuk, liet zij pendants vervaardigen van Maria Rietmolen en zichzelf (afb. 7.5). Zij hebben dan ook hun leven lang samengewoond, tot Maria Rietmolen in 1721 overleed. Zij was toen 59 jaar. Adriana Constantia, wier moeder in 1719 was overleden zodat zij nu vrouwe van Bennebroek was, liet het lichaam van Maria Rietmolen bijzetten in het familiegraf in Bennebroek. Om dit mogelijk te maken liet zij een andere overledene daar weghalen en elders begraven. Dit was juffrouw Appeldoorn, die gezelschapsdame van haar moeder was geweest. Deze moeder, Anna Christina Pauw (de echtgenote van Nicolaas Sohier), had opdracht gegeven juffrouw Appeldoorn, geheel tegen de gewoonten in, in het familiegraf bij te zetten. Zij zal daarvoor haar redenen hebben gehad. Het duidt dan ook op groot ongenoegen tussen moeder en dochter dat de ene gezelschapsdame in de grafkelder werd verwisseld voor de andere. Dit ongenoegen uitte zich ook in het verkopen door Adriana Constantia Sohier van de persoonlijke eigendommen van haar moeder, waaronder de juwelen. Zij wilde kennelijk niet meer aan haar herinnerd worden. Reeds tijdens het leven van haar moeder stuurde zij verhalen de wereld in

³⁴⁰ ELO, W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1; Bosscha 483.

³⁴¹ ELO, W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1.

³⁴² Ibidem.

³⁴³ Bosscha IX, 374.

³⁴⁴ In de literatuur is Nicolaas Sohier zowel heemraad van Rijnland genoemd (o.m. Verkaik 32) als heemraad van Schieland (o.m. Koenen 25). Gelet op de ligging van zijn bezittingen en zijn woonplaats alsmede het drinkgelag in Leiden neem ik aan dat het eerste juist is.

³⁴⁵ Verkaik 32. Overeenkomstig dit gebruik werd in 1713 ook aan de laatste Koudekerkse Van Poelgeest diens wapenschild in zijn graf meegegeven (Lugt 2010, 179 noot 706).

³⁴⁶ Zie de correspondentie van de broers Huygens.

over een seksuele relatie van haar moeder met een huisknecht, voor welke verhalen overigens wel enige grond schijnt te bestaan. Oorzaken van deze onverkwikkelijke verhouding tussen moeder en dochter zullen aan de ene kant de weigering van dochter zijn om voor nageslacht te zorgen en anderzijds het feit dat moeder en dochter zich op dezelfde huwelijksmarkt bevonden. Naar het schijnt hebben vele huwelijkskandidaten, waaronder vorstelijke, naar hun hand gedongen.³⁴⁷

Maar hoe dit ook zij, de ontstane situatie had tot gevolg dat het enorme Sohiervermogen in handen kwam van een andere familie. Adriana Constantia Sohier overleed in 1735, waarna zij het naaste familielid van Maria Rietmolen, het nichtje Antonia Susanna de la Porte,³⁴⁸ tot universeel erfgenaam bleek te hebben benoemd. Geen enkel familielid van haar ouders werd in haar testament bedacht.³⁴⁹

Aan Oud-Poelgeest ging dit echter voorbij. Het landgoed was tien jaar eerder al door Adriana Constantia Sohier verkocht aan Herman Boerhaave. Op het laatst was er nog een huurder in gehuisvest: in 1723 was Oud-Poelgeest verhuurd aan meester-timmerman Adriaan van Leeuwen te Oegstgeest.³⁵⁰

[7.5 Twee dames, gelijk gekapt, in elkaars negatief gekleed, aan weerszijden van de haard. Links Maria Rietmolen, rechts Adriana Constantia Sohier.

Jan van Haensbergen, *Portret van een vrouw, waarschijnlijk Maria Rietmolen*, respectievelijk *Adriana Constantia Sohier de Vermandois*, circa 1700, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, afbeeldingsnr. IB36280; IB36281.]

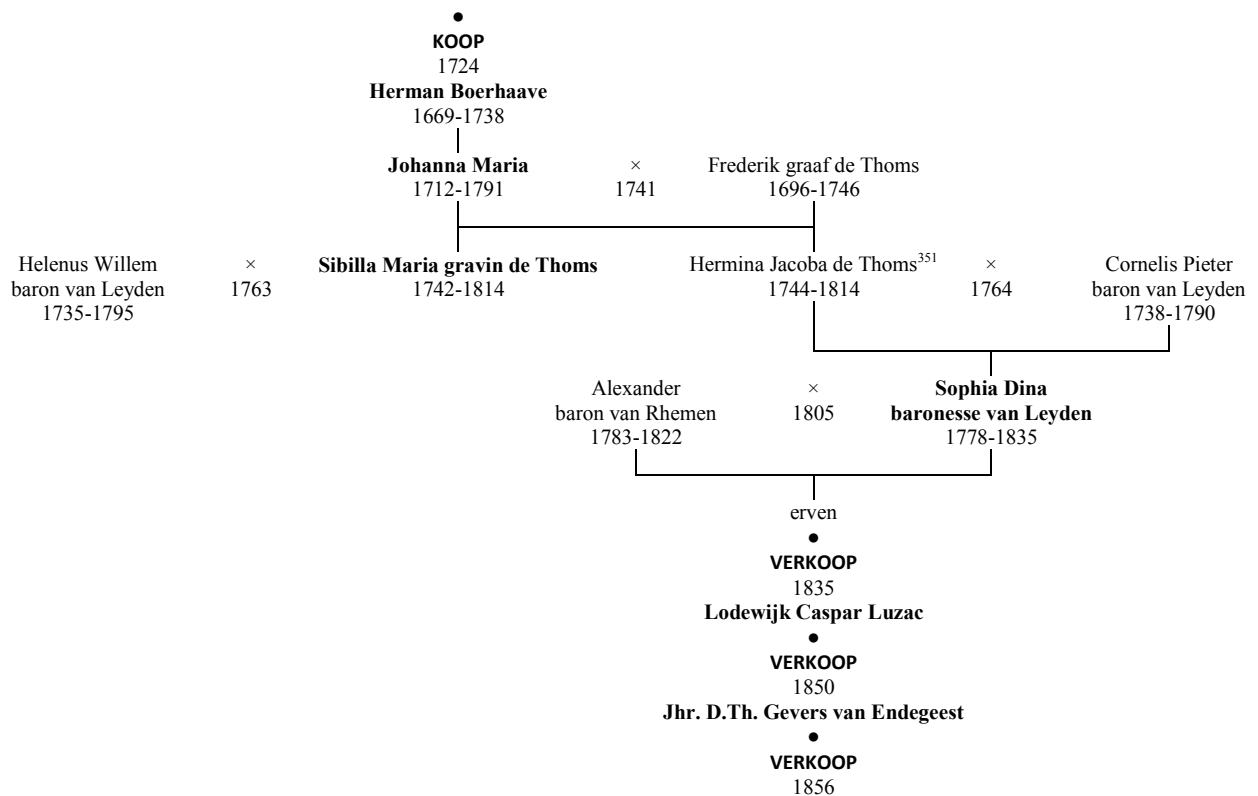
³⁴⁷ Genoemd zijn Arent van Wassenaar van Duivenvoorde en twee graven van Nassau. Zie voor een en ander uitgebreid Verkaik 35-37 en Van der Leer 103-117.

³⁴⁸ Antonia Susanna de la Porte, gehuwd met Hendrik van Hoorn maar kinderloos, liet het vermogen na aan haar zusters, onder wie A.C. de la Porte, op wie onder meer Zandvliet en Warmenhuizen overgingen. Zij liet deze bezittingen na aan haar dochter, de vrouw van Jacob Adriaan baron du Tour, die op Zandvliet zou gaan wonen en heer van Warmenhuizen werd (Gelders Archief, archiefnr. 0439, inv.nr. 526; Bijleveld 1951, 28). Du Tour verwierf ook het recht op bijzetting in de kapel van het Groene Kerkje, welk recht hij in 1761 heeft geabandonneerd en aan de kerkmeesters overgelaten (ELO, W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1).

³⁴⁹ Van der Leer 119-121.

³⁵⁰ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LVII.

... de Boerhaaves

De dochter van Herman Boerhaave, Johanna Maria, heeft nog zeer geruime tijd op Oud-Poelgeest gewoond. Wij zien haar in 1738, als zij het landgoed erft,³⁵² in 1741, als ze trouwt; in 1742, als haar dochter Sibilla Maria geboren wordt; in 1744, als ze dochter Hermina Jacoba krijgt; in 1746, als ze weduwe wordt; in 1761, als ze boerderij Melkersrust koopt;³⁵³ in 1763, als haar oudste dochter in het huwelijk treedt; in 1764, als haar tweede dochter hetzelfde doet; in 1770, als ze aan de stad Leiden verzoekt een bruggetje over de sloot naast het tuinhuis (waar nu het jagershuis staat) te mogen maken;³⁵⁴ en in 1774, als ze Oud-Poelgeest aan haar dochter schenkt.³⁵⁵ Op de meeste van deze onderwerpen ben ik in het vorige hoofdstuk ingegaan.

Het grootste deel van haar tijd op Oud-Poelgeest stond Johanna Maria Boerhaave bekend als ‘de douairière de Thoms’. Zij was een gewilde huwelijkspartij, ze behoorde tot de twaalf rijkste inwoners van Leiden.³⁵⁶ Dat leidde in 1741, na het overlijden van haar vader, tot een huwelijk met de veel oudere Frederik graaf de Thoms. Het werd voltrokken in de Pieterskerk in Leiden.³⁵⁷ De Thoms was toen 45 jaar en hij overleed op 50-jarige leeftijd, zodat Johanna Maria maar vijf jaar getrouwd is geweest. Zij overleed 45 jaar na zijn dood in het huis van Boerhaave aan het Rapenburg in Leiden, dat zij had aangehouden.³⁵⁸

³⁵¹ Hermina Jacoba is geen gravin de Thoms, aangezien haar vader de graventitel heeft verkregen naar Siciliaans recht, hetgeen betekent dat slechts de oudste zoon of, indien er geen zoons zijn, de oudste dochter de graventitel erft (Bijleveld 1939, 170).

³⁵² GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XII; XXIV.

³⁵³ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LVIII.

³⁵⁴ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XIII.

³⁵⁵ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XV; XVI; XVII; XXIV.

³⁵⁶ Kooijmans 2014, 84.

³⁵⁷ Bijleveld 1939, 172.

³⁵⁸ Lunsingh Scheurleer c.s. III, 273.

[7.6 Frederik graaf de Thoms, schoonzoon van Herman Boerhaave.
Portret van Frederik graaf de Thoms, pastel, circa 1740, Museum De Lakenhal, Leiden,
inv.nr. S 629.]

Frederik graaf de Thoms (afb. 7.6) is een echte ‘self made man’.³⁵⁹ Hij wordt geboren als zoon van de waard van herberg *Zum wilden Mann* in Giessen, in het Duitse Hessen, met Thom als achternaam.³⁶⁰ De jeugdige Frederik Thom heeft weliswaar belangstelling voor beeldende kunst en anatomie maar gaat toch geschiedenis, politiek en staatsrecht studeren. Hij spreekt zijn talen vloeiend, vervaardigt een levensbeschrijving van de net overleden koning Lodewijk XIV van Frankrijk, maakt reizen naar Wenen, Boedapest, Regensburg en Londen en legt contacten in diplomatieke kringen. Daarbij bewijst de naam van zijn adellijke Franse grootvader, Bartholomeus de Thomas, goede diensten. Dat deze niet bestaat, vindt hij van minder belang: zijn grootmoeder heeft het hem immers zelf verteld!³⁶¹ In lijn hiermee usurpeert hij het wapen van de Franse familie Thomas.³⁶² In 1719 brengt hij het vanwege zijn kennis van het Engels tot secretaris van koning George I van Engeland; hij had de koning al eerder ontmoet toen deze nog slechts keurvorst van Hannover was en bevelhebber van het Rijnleger. In 1725 is Thom agent van het hertogdom Brunswijk in Londen en weet hij een Duits adelsdiploma te verwerven.³⁶³ Sindsdien noemt hij zich ‘de Thoms’. Daarna is hij raadsman van de koning van Pruisen. Hij gaat reizen in Italië en vestigt zich in Napels, waar hij hofmaarschalk wordt van koning Karel VII van Napels. Deze is zo met hem ingenomen dat hij hem in 1739 tot graaf verheft.³⁶⁴ Sindsdien staat hij bekend als ‘graaf de Thoms’. Hij heeft dan al een fortuin vergaard door gelukkige speculatie met aandelen *South Sea Company*, waardoor hij nu kan besluiten zijn leven verder te besteden aan kunst en wetenschap. Dat doet hij. Hij correspondeert met geleerden in Frankrijk en Italië en legt verzamelingen aan van Griekse en Romeinse antiquiteiten, waaronder penningen en munten. Hij wil zich settelen, een gezin stichten en een plaats hebben om zijn verzamelingen op te bergen en vooral te tonen. In zijn netwerk zit een Zwitserse hoogleraar³⁶⁵ die via Heidelberg en Utrecht in Leiden is terechtgekomen. Deze weet een geschikte huwelijkskandidaat voor hem: Johanna Maria Boerhaave. Zij is erfgenaam van een comfortabel vermogen en vooral van Oud-Poelgeest. De professor nodigt De Thoms uit om bij hem te komen logeren, in welke periode hij Johanna Maria Boerhaave ontmoet. In 1741 trouwen ze en trekken ze bij haar moeder in, die ’s winters aan het Rapenburg woont en ’s zomers op Oud-Poelgeest. Hier heeft hij de ruimte voor zijn verzamelingen munten en penningen, zijn schilderijen, waaronder veel Italiaanse meesters maar ook Hollandse zoals Frans Hals en Rembrandt, en vooral zijn collectie klassieke bronzen en marmeren beelden; later zal hij spreken van zijn museum. Zie ook het kader hierover. De beeldencollectie bestaat volgens een latere beschrijving uit ‘goden en godinnen, nymfen en satyrs, keizers, praetors en consuls.’³⁶⁶ Op de grote voorkamer boven de hal staan niet minder dan drieëndertig beelden en vierentwintig

³⁵⁹ Tenzij anders is aangegeven zijn de gegevens in deze paragraaf ontleend aan Bijleveld 1939.

³⁶⁰ Stoltenberg 84, 86.

³⁶¹ Bastet 94.

³⁶² Stoltenberg 86.

³⁶³ ELO, archieven van Boerhaave, De Thoms, Van Leyden en Schimmelpenninck van der Oye, toegang 1658, inv.nr. 84.

³⁶⁴ *Gazette d’Utrecht* 8 maart 1740, 4.

³⁶⁵ De Zwitserse jurist Johann Jacob Vitriarius (1679-1745), hoogleraar in Heidelberg, Utrecht en Leiden, ontvangt De Thoms in zijn huis aan de Papengracht (Kooijmans 2014, 84, 289). Bij het huwelijk met Johanna Maria Boerhaave is Vitriarius getuige voor de bruidegom.

³⁶⁶ Bijleveld 1939, 173.

antieke lampen. In de hal staan nog vijftien klassieke beelden en twee inscripties. In de oude bibliotheek (die van Boerhaave, waar die precies was weten we niet) bevindt zich een marmeren reliëf voorstellende Asklepios met zijn dochter (afb. 7.7 (3)); zeer toepasselijk want Asklepios was de god van de geneeskunde en De Thoms was met de dochter getrouwd. In de nieuwe bibliotheek staan zes Griekse vazen, waaronder de vaas die later bekend is geworden als ‘de Stadhoudersvaas’ (afb. 7.7 (1)) en in het begin van de achttiende eeuw nog in het Vaticaan heeft gestaan.³⁶⁷ In deze ruimte staat ook een marmeren beeldhouwwerk van twee vechtende naakte knaapjes waarvan men destijds dacht dat het gemaakt was door Bernini (afb. 7.7 (4)). En in de slaapkamer is een fraai marmeren beeld van een staande uil opgesteld die in hoofdstuk 11 nog aan de orde komt (afb. 11.7). Het topstuk van De Thoms’ collectie, die ook nog een groot aantal klassieke gesneden stenen en munten omvat, is een klein object van bijzondere schoonheid: een grote camee (gesneden steen, in dit geval wit-blauwe sardonyx) uit de eerste eeuw met een afbeelding van Livia, de vrouw van keizer Augustus (afb. 7.7 (2)).

Naast dit alles geeft De Thoms volgens eigen zeggen de nodige zorg aan de honderden exotische bomen en heesters die *Le Grand Homme* op Oud-Poelgeest heeft geplant. Hij laat ze zorgvuldig onderhouden.³⁶⁸ Hij probeert ook zo goed mogelijk de schriftelijke nalatenschap van Boerhaave te beheren.³⁶⁹ Een en ander neemt echter niet weg dat hij een uithuizig mens blijft: als hij in 1744 terugkomt van een half jaar Parijs schrijft hij dat hij bij terugkeer een prachtige tweede dochter heeft aangetroffen.³⁷⁰

Na het overlijden van De Thoms wordt het grootste deel van zijn collectie voor 30.000 gulden verkocht aan stadhouder Willem IV. De penningen en munten komen terecht in het Koninklijk Munt- en Penningkabinet, vanwaar ze later naar het Geldmuseum in Utrecht gaan.³⁷¹ Van een beeldhouwwerk is bekend dat het na enige omzwervingen in het Rijksmuseum in Amsterdam is komen te staan (afb. 7.7 (4)). Andere voorwerpen belanden uiteindelijk in het Rijksmuseum van Oudheden. Daarvan zijn de genoemde Griekse vaas uit de ‘nieuwe bibliotheek’³⁷² en het eveneens genoemde reliëf van Asklepios en zijn dochter uit de ‘oude bibliotheek’³⁷³ hier afgebeeld, evenals de camee van Livia (afb. 7.7 (3)). Afbeelding 11.7 toont de Romeinse marmeren uil uit de slaapkamer.

[7.7 Vier kunstvoorwerpen uit de verzameling van Frederik graaf de Thoms. **1.** In de ‘nieuwe bibliotheek’ van Oud-Poelgeest stond deze grote (92 cm) Griekse amfoor, bekend als de Stadhoudersvaas omdat hij door de erven De Thoms aan stadhouder Willem IV is verkocht. Op de amfoor staat een scène uit het in de buurt van de Trojaanse oorlog te plaatsende tweegevecht tussen Memnon en Achilles, dat noodlottig voor de eerste afliep. Boven de helden zijn hun moeders afgebeeld; daartussen Hermes die toeziet op het wegen van de zielen waarmee over hun lot wordt beslist. **2.** De Thoms bezat ook deze Romeinse camee uit de eerste eeuw van ongeveer 6 bij 6 cm, voorstellende Livia, echtgenote van de eerste Romeinse

³⁶⁷ Bastet 107.

³⁶⁸ Kooijmans 2014, 118.

³⁶⁹ Kooijmans 2014, 110-125.

³⁷⁰ Kooijmans 2014, 113.

³⁷¹ Sinds de verwerpelijke sluiting van het Geldmuseum zijn ze voor het publiek niet meer te aanschouwen.

³⁷² Zie Bastet 107-114.

³⁷³ Zie Bastet/Brunsting nr. 197; Bastet 114-117. Bij dit reliëf heeft De Thoms zich een frivoliteit veroorloofd: het stuk geeft de Griekse god van de geneeskunde Asklepios met zijn dochter weer. De Thoms heeft tekenaar Frans van Bleysweyk opdracht gegeven een tekening van het reliëf te maken waarop de hoofden van de figuren zijn vervangen door die van Boerhaave en zijn dochter (*Les antiquités du Cabinet du Comte de Thoms*, Koninklijke Bibliotheek, inv.nr. 72 A 20).

keizer Augustus. **3.** In de ‘oude bibliotheek’ hing dit ruim 50 bij 50 cm metende reliëf met de Griekse god van de geneeskunde Asklepios, met de esculaapslang onder en naast zijn stoel, en zijn dochter Hygieia. **4.** Dit marmeren beeldhouwwerk van 59 cm hoog stond ook in de ‘nieuwe bibliotheek’. Het zijn twee vechtende jongetjes, destijds toegeschreven aan Bernini, tegenwoordig aan de school van François Duquesnoy uit het midden van de zeventiende eeuw.

1, 2 en 3: Rijksmuseum van Oudheden, inv.nr. AMM 1; inv.nr. GS-11092; inv.nr. AMM 2; 4: Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. BK-B-8.]

Noten bij kader ‘Museum Oud-Poelgeest’ inzake de inventarislijst c.a.,³⁷⁴ de aantallen gesneden stenen, munten en penningen³⁷⁵ en het handschrift in de Koninklijke Bibliotheek.³⁷⁶

Na Johanna Maria Boerhaave zijn haar dochter Sibilla Maria, echtgenote van baron van Leyden, en kleindochter Sophia Dina, echtgenote van baron van Rhemen, eigenaar van Oud-Poelgeest. Zij zijn in het vorige hoofdstuk besproken. In 1835 verkopen de erven Van Rhemen het landgoed aan mr. L.C. Luzac.

Dominee/wandelaar/schrijver/tijdgenoot Jacobus Craandijk geeft een enthousiaste beschrijving van Lodewijk Caspar Luzac (afb. 7.8): ‘degelijk geleerde, in wiens geslacht ijver voor de wetenschap en liefde voor de vrijheid wel erfelijk scheen, jaren lang als lid der Tweede Kamer trouw de volksbelangen behartigend en als Minister van Binnenlandsche Zaken kracht en gezondheid opofferend aan het ambt, dat hij uit pligtgevoel had aanvaard.’³⁷⁷ In 1835 is hij Kamerlid en lid van de ‘rechtbank van eerste aanleg’, voorloper van de arrondissementsrechtbank, in Leiden. Hij woont in Leiden op Rapenburg 122.³⁷⁸ Luzac zelf is bij de openbare veiling van Oud-Poelgeest met vrouw, zuster en bediende op een langdurige vakantie in Zwitserland en Noord-Italië.³⁷⁹ Hij wordt vertegenwoordigd door een drietal gemachtigden,³⁸⁰ die er tot hun genoegen in slagen het landgoed voor de neus van andere gegadigden weg te kapen. De tevredenheid van Luzac is zo mogelijk nog groter: in zijn reisdagboek, dat zich in het algemeen kenmerkt door grote gelijkmatigheid, schrijft hij op 15 augustus 1835 in Bern: wij ontvingen ‘de tijding van den aankoop van Poelgeest, en bragten eenen geruimen tijd door met het schrijven van eenen brief aan J. v. Heukelom over dezen aankoop, ha ha ha.’

Gekocht is het huis Oud-Poelgeest met tuinmanswoning, paardenstal, koetshuis, oranjerie, boerderij en twee percelen grond aan de Haarlemmertrekvaart en de Maredijk, het geheel voor 31.000 gulden.³⁸¹ Het is in de veilingbrochure omschreven als ‘de aangename en wel aangelegde en beplante Hofstad genaamd: Oud-Poelgeest, met deszelfs sedert weinige jaren grootendeels modern vertimmerde Heeren-huizinge, ... hebbende acht behangen benedenkamers, waarvan vier met stookplaatsen, en acht behangen bovenkamers, gedeeltelijk

³⁷⁴ Lunsingh Scheurleer c.s. III, 342-349.

³⁷⁵ Lunsingh Scheurleer c.s. III, 304, 307.

³⁷⁶ Koninklijke Bibliotheek hs. KB 72 A 20.

³⁷⁷ Craandijk 1882, 250.

³⁷⁸ Lunsingh Scheurleer c.s. IV, 552.

³⁷⁹ ‘Eigenhandig journaal eens reis naar Zwitserland en Milaan 1835’ (ELO, archief familie (Siegenbeek) Van Heukelom, toegang 0546, inv.nr. 549).

³⁸⁰ Zijn zwagers Jan van Heukelom, textielabrikant (deze heeft zelf Rijnhof als buiten), en Paulus du Rieu, wethouder en later burgemeester van Leiden, alsmede zijn vriend en advocaat Andries Abraham (Dries) Dillié (ELO archief familie (Siegenbeek) Van Heukelom, toegang 0546, inv.nrs. 510, 511, 512, 514).

³⁸¹ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2, inv.nr. I.

met stookplaatsen, een zolder, en in het onderhuis een keuken, vier knechts- of meidenkamers, een mangelkamer en kelder; voorts een op de plaats afzonderlijk getimmerde tuinmanswoning, stal voor zes paarden en koetshuis, een oranje-huis, twee gemetselde broeikassen'. In de correspondentie tussen Luzac en de gemachtigden is onder veel meer sprake van tuinbaas Willem Meijer³⁸² wiens dienstbetrekking zou moeten worden gehandhaafd, met dien verstande dat deze drie knechten heeft terwijl het er eigenlijk vier zouden moeten zijn; een trap naar de zolder die erg gammel is³⁸³ en een tuinkoepeltje dat vermoedelijk snel in elkaar zal vallen; mooie vruchten in de boomgaard, de bomen staan vol met onder andere heerlijke vijgperen terwijl kokkin Betje er mooie Poire Madame heeft gevonden; een bootje dat in het botenhuis ligt; en de tulpenboom van Boerhaave die nog eens goed met geteerd zeildoek wordt bekleed.³⁸⁴ Ook krijgt Luzac de drie plattegronden die baas Molkenboer heeft gemaakt, waarop ik in hoofdstuk 4 ben ingegaan, zie ook de afbeeldingen 4.18 (3) en 6.7. Een paar jaar later laat Luzac een kaart van zijn landgoed tekenen (afb. 6.5, 6.11).

[7.8 Portret van Lodewijk Caspar Luzac.

Johan Hoffmeister, Portret van Lodewijk Caspar Luzac, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, afbeeldingsr. IB2003699.]

Lodewijk Caspar Luzac (1786-1861) is getrouwd met Sara Cornelia Petronella du Rieu; kinderen hebben zij niet. Over hun verblijf op Oud-Poelgeest is niets bekend, op een krantenbericht uit 1843 na. Op een boerderij bij de Kwaakbrug is door hooibroei brand ontstaan. Persoonlijke ongelukken doen zich niet voor maar de boerderij wordt in de as gelegd. Over Luzac zegt de krant: 'ook wordt de hulpvaardigheid van den weledelen heer Luzac, welke zich op zijn bijgelegen buitenverblijf Boerhaave bevond, zowel als die zijner famielie, op het meest geroemd.'³⁸⁵

In 1850 verkoopt Luzac de buitenplaats; hij heeft dan vanwege zijn zwakke gezondheid afstand gedaan van al zijn openbare functies. Hij is alleen nog curator van de universiteit. Koper van het landgoed is jhr. mr. Daniël Theodoor Gevers van Endegeest, zoon van de inmiddels in de adelstand verheven Dirk Cornelis Gevers die in het vorige hoofdstuk al even kort genoemd is.³⁸⁶ Hij koopt Oud-Poelgeest om te voorkomen dat er een kostschool in zou worden gevestigd, waarvan toen sprake was.³⁸⁷ De omschrijving in de akte van overdracht is dezelfde als we zojuist bij Luzac zagen met dien verstande dat nu ook een 'koepel aan de trekvaart' wordt genoemd. De Kwaaklaan en de Poelgeesterweg horen er ook bij en er zijn dan een grote en een kleine vijver.

³⁸² Willem Meijer is 31 jaar oud maar al 10 jaar werkzaam op de plaats waarvan 9 jaar als werkmans bij de vorige tuinbaas die op 81-jarige leeftijd is overleden. Meijer is ongehuwd 'maar wenschte te trouwen met de werkmeid van wijlen mevrouw Van Rhemen' (brief 9 augustus 1835 van Jan van Heukelom aan Lodewijk Caspar Luzac, ELO, archief familie (Siegenbeek) Van Heukelom, toegang 0546, inv.nr. 510).

³⁸³ In een brief zegt Van Heukelom althans: 'de binnentrap is ellendig!!!' (brief 31 augustus 1835 van Jan van Heukelom aan Lodewijk Caspar Luzac, ELO, archief familie (Siegenbeek) Van Heukelom, toegang 0546, inv.nr. 510). Hiermee kan alleen de zoldertrap zijn bedoeld.

³⁸⁴ ELO archief familie (Siegenbeek) Van Heukelom, toegang 0546, inv.nrs. 510, 511, 514.

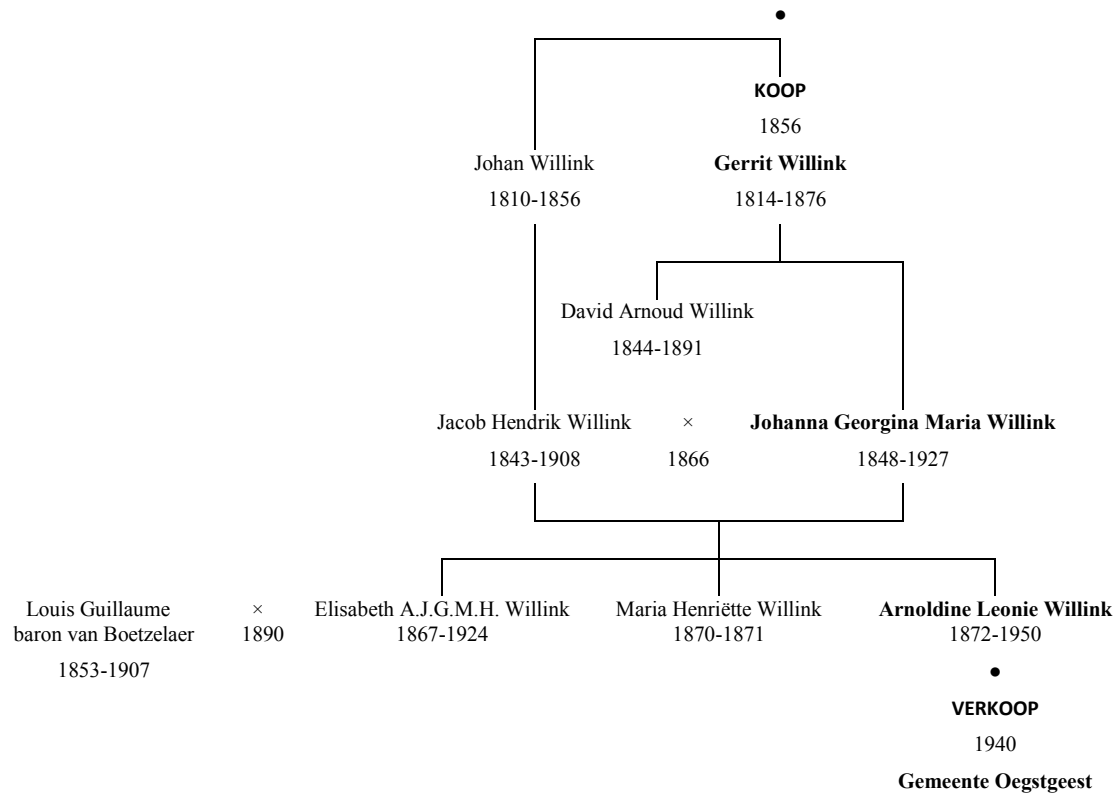
³⁸⁵ *Leydsche Courant* 28 augustus 1843, 1. Zie ook Nog niet uitgeblust 40.

³⁸⁶ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2, inv.nr. V.

³⁸⁷ Bijleveld 1909, 39. Bijleveld 1951, 111: 'Gevers van Endegeest kocht Oud-Poelgeest alleen maar opdat de r.k. bisschop baron van Wijkerslooth het niet zou hebben.'

Gevers verhuurt het landgoed in 1854 aan Gerrit Willink, die het in 1856 zal kopen. Zie hierover hoofdstuk 9.

... de Willinks

Hoofdstuk 9 gaat over Gerrit Willink en over hoe hij Oud-Poelgeest veranderde. Daar blijkt dat zijn dochter Johanna Georgina Maria Willink en zijn neef Jacob Hendrik Willink na hun huwelijk in 1866 op het kasteel gingen wonen. Dit echtpaar is daar gebleven tot in 1899 haar moeder overleed waardoor Johanna Georgina Maria vrouwe van Bennebroek werd en Huis te Bennebroek voor hen beschikbaar kwam. Aangezien dit een veel moderner en gerieflijker huis was dan Oud-Poelgeest verhuisde het gezin Willink-Willink daar naartoe. Dat moet voor 1901 zijn gebeurd, toen Oud-Poelgeest werd verhuurd.

Over hun doen en laten gedurende hun ruim dertigjarige verblijf op de buitenplaats is niet zoveel bekend. Duidelijk is dat de Willinks renteniers waren in de klassieke zin van het woord. Over hun inkomen hoefden zij zich geen zorgen te maken. Jacob Hendrik Willink (afb. 7.9) behoorde tot het selecte groepje van zo'n tweehonderd personen in Zuid-Holland die de hoogste belastingaanslagen mochten ontvangen.³⁸⁸ Voor zover bekend was zijn enige maatschappelijke functie die van hoofdingeland-plaatsvervanger van het Hoogheemraadschap van Rijnland.³⁸⁹ In Oegstgeest was de familie volgens een krantenbericht bemind en stond zij in hoog aanzien.³⁹⁰

[7.9 Jacob Hendrik Willink op zijn *carte de visite*.

³⁸⁸ O.m. *Leidsch Dagblad* 5 mei 1880, 1.

³⁸⁹ O.m. *Leidsche Courant* 12 april 1871, 1.

³⁹⁰ *Leidsch Dagblad* 18 juli 1890, 1.

Grillet & Cie, *Portret van Jacob Hendrik Willink*, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, afbeeldingsnr. IB1011287.]

Noten bij kader ‘De prijzenkast van de tuinbaas’ inzake de aanduiding als cultuurchef,³⁹¹ de prijsuitreiking in Amsterdam,³⁹² de schenking van medailles,³⁹³ de prijzen van Jan Warnaar,³⁹⁴ idem P.A. Hüsken³⁹⁵ en de overlijdensadvertentie.³⁹⁶

Willink jr.’s interesse in de bloemen- en fruitteelt leidt in 1877 tot zitting in het bestuur van de Vereniging voor Nederlandse inzenders aan de tuinbouwtentoonstellingen te Antwerpen. De prijzen worden naderhand uitgereikt door prins Hendrik, derde zoon van koning Willem II. Hij doet dat op zijn ‘lusthof Soestdijk,’ waarna het bestuur bij de prins dineert.³⁹⁷

De kinderen van de heer en mevrouw Willink-Willink, drie dochters, worden op Oud-Poelgeest geboren. In 1867 komt Elisabeth Aleida Johanna Georgina Maria Henriëtte ter wereld, drie jaar later gevolgd door Maria Henriëtte, die maar anderhalf wordt. In 1872 wordt Arnoldine Leonie geboren. Elisabeth en Arnoldine groeien samen op de buitenplaats op, in hoofdstuk 9 is daar iets van te zien; zie bijvoorbeeld foto 9.17 (2) waar de zusters samen opstaan.

Elisabeth A.J.G.M.H. Willink trouwt in 1890 in grootse stijl met de ritmeester bij het 2^e Regiment Huzaren Louis Guillaume baron van Boetzelaer.³⁹⁸ De foto’s 7.10 en 9.15 geven daar het nodige van weer. Er is een erewacht te paard, gevormd uit de Oegstgeester bevolking, voorzien van sjerpen en een banier met de wapens van Van Boetzelaer en Willink en het jaartal 1890. Voor het kasteel speelt de kapel van het regiment Jagers uit Den Haag, waar het paar zich ook zal vestigen. De Oegstgeester bevolking is duidelijk betrokken. Er zijn twee comités gevormd die op de dag van de ondertrouw baron van Boetzelaer met de genoemde erewacht van het station halen en het bruidspaar een cadeau³⁹⁹ aanbieden waaraan

³⁹¹ *Leidsch Dagblad* 11 september 1884, 2.

³⁹² *Leidsche Courant* 10 april 1875, 1.

³⁹³ *Leidsche Courant* 12 augustus 1876, 1.

³⁹⁴ *Ibidem*.

³⁹⁵ *Leidsch Dagblad* 12 oktober 1881, 3.

³⁹⁶ *Leidsche Courant* 31 juli 1889, 3.

³⁹⁷ *Leidsche Courant* 10 oktober 1877, 2.

³⁹⁸ Familieberichten, *De Nederlandsche Leeuw* 1890, 80.

³⁹⁹ ‘Een album, in gladrood leeren band, uitgevoerd in modernen Franschen stijl. In het midden van de bovenbuitenzijde bevindt zich het zeer keurig uitgevoerde en gelukkig geslaagde monogram, gevormd door de letters W. en B., terwijl de hoeken, heel eigenaardig, met cupidootjes zijn voorzien. Met zorg en smaak is het verguld op den band aangebracht. De dubbele schutbladen zijn in Fransch marmer bewerkt. ... Het eerste blad prijkt met de sierlijke, vereenigde wapenen van de familiën Willink en Van Boetzelaer, in de oorspronkelijke kleuren uitgevoerd. ... De opdracht, over twee bladzijden, in roode en zwarte letteren, ... luidt aldus: “Aan den Hoogwelgeboren Heere Louis Guillaume Baron Van BOETZELAER en de Welgeboren vrouwe Elisabeth Aleida Johanna Georgina Maria Henriette WILLINK wordt bij gelegenheid van hun huwelijk op den 31sten Juli 1890 nevensgaand Huldeblijk aangeboden door hunne vereerders, vergezeld van dit album, dat de namen bevat.” Eene pentekening, mannelijk figuur in middeleeuwsche kleederdracht, met lans, leidt deze opdracht in. Dan volgen de namen der leden van de beide heeren- en dames-comités en der 106 deelnemers aan het huldeblijk’ (*Leidsch Dagblad* 18 juli 1890, 1).

106⁴⁰⁰ gezinnen hebben bijgedragen. Op zijn beurt geeft het bruidspaar een partij voor de jeugd van Oegstgeest.⁴⁰¹

[7.10 Huwelijk Van Boetzelaer-Willink. 1. De erewacht te paard. De mannen dragen een banier mee met de wapens van Van Boetzelaer en Willink en het jaartal 1890. 2. Het bruidspaar. 3. De bruidsstoet op de oprijlaan op weg naar de kerk. Het inrijhek is verscholen achter een erepoort waarop de initialen van bruid en bruidegom zijn aangebracht. Vooraan staan twee besnorde gemeenteveldwachters in de houding. 4. Een deel van de bruiloftsgasten. De bruidsmeisjes zijn geheel in het wit gekleed. Helemaal links staan per ongeluk nog een oud vrouwtje en een veldwachter op de foto.

ELO, 1. signatuur GN005002; 2. signatuur GN005005; 3. signatuur GN004983; 4. signatuur GN005008.]

Noten bij kader 'Fles in de grond' bij de eerste zin⁴⁰² en bij de titel jonkvrouw.⁴⁰³

Arnoldine Leonie Willink (afb. 7.1) is nooit getrouwd. Zij groeide op in de schaduw van haar wat meer flamboyante zuster en verwachtte daar te blijven, tot die plotseling kinderloos overleed nog voordat hun moeder stierf. Baron van Boetzelaer was toen al lang dood.⁴⁰⁴ Zo werd Arnoldine in 1927, toen ook haar moeder was overleden, alsnog het hoofd van de familie of, beter gezegd, de enige overlevende van de familie, zonder enig uitzicht op nageslacht. Zij woonde toen al geruime tijd in Bennebroek. Zoals gezegd was Oud-Poelgeest in 1901 door de familie verlaten. Het werd toen verhuurd aan Adriana Catharina Rueb-Gleichman. Hierbij speelde ongetwijfeld een rol dat zij de schoonmoeder was van burgemeester De Kempnaer van Oegstgeest. En dat verklaart weer waarom in 1906 het huwelijk van De Kempnaers dochter met de Leids-Oegstgeestse historicus W.J.J.C. Bijleveld⁴⁰⁵ plaatsvond op kasteel Oud-Poelgeest.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Dat is een aanzienlijk aantal: het aantal inwoners bedroeg in 1890 omstreeks 3000 en het aantal gezinnen beliep dus de orde van grootte van 600 à 700 (Studie van een woongebied 8).

⁴⁰¹ *Leidsch Dagblad* 19 juli 1890, 1.

⁴⁰² *Leidsch Dagblad* 26 april 1898, 1.

⁴⁰³ De Willinks waren niet van adel. Aanspreektitels als jonker, jonkheer, jonkvrouw en freule werden ook gebruikt voor andere aanzienlijken.

⁴⁰⁴ Hij overleed op 28 juli 1907 als luitenant-kolonel der Cavalerie buiten dienst (*Leidsch Dagblad* 30 juli 1907, 4).

⁴⁰⁵ Willem Johan Jacob Cornelis Bijleveld (1878-1952) had rentenier kunnen zijn maar meldde zich niettemin in 1901 als volontair bij het Gemeentearchief Leiden, waar hij in 1912 tot adjunct-archivaris werd benoemd, na archivaris de hoogste positie op het archief. Hij nam in 1919 ontslag toen men hem niet meer in het jachtseizoen de vrije zaterdag gunde om zich aan de jacht te kunnen wijden. Hij behield niettemin zijn kamer op het archief en zette zijn werkzaamheden gewoon voort, onder meer ten dienst van het *Nederland's Adelsboek*, en schreef nog vele tientallen historische artikelen. Hij was een van de oprichters van de Historische Vereniging Oud Leiden en de eerste 27 jaar secretaris van de redactie van het *Leidsch Jaarboekje*, en lid van de toenmalige Commissie voor Museum de Lakenhal, Leiden.

Bijleveld trouwde in 1906 op Oud-Poelgeest met Adriana Catharina de Kempnaer, dochter van de overleden burgemeester van Oegstgeest; zij kregen drie zoons en drie dochters. Zij woonden van 1909 tot 1913 in Oegstgeest in de woning die hij Curium noemde en nogmaals in de oorlogsjaren, in een kleiner huis, toen zij door de Duitsers uit hun huis aan de Leidse Boerhaavelaan waren gezet. Hij heeft veel bijgedragen aan de kennis van de geschiedenis van Oegstgeest in het algemeen en Oud-Poelgeest in het bijzonder, onder meer door het in het Nationaal Archief consequent doorwerken van de gerechtsprotocollen van de voormalige ambachten rond Leiden. Zie Pelinck 1953.

⁴⁰⁶ Lugt 2013a, 9.

Na 1907 is het gebouw echter onbewoond. Het vertoont met zijn gesloten luiken een sombere aanblik, tot het in 1939 in gebruik wordt genomen door een eenheid militairen. Het terrein wordt in de praktijk beheerd door de tuinbaas die in de tuinhuiswoning woont, Berend Hoff. Na zijn overlijden in 1918 aan de Spaanse griep neemt zijn weduwe, Magdalena Hoff-Ouwersloot, deze taak op zich, tot haar dood in 1937.⁴⁰⁷ De familie, met name mevrouw Van Boetzelaer in Den Haag, laat zich regelmatig, in het seizoen twee keer per week, een mand met op Oud-Poelgeest gekweekte groente en fruit toesturen. Daarbij kan Hoff het verzoek ontvangen niet te veel te sturen aangezien mevrouw een paar dagen naar Bennebroek gaat, of om er geen rabarber bij te doen aangezien daarvoor (in de oorlogsjaren 1914-1918) niet genoeg suiker te krijgen is, of om ook lindebloesem mee te sturen.⁴⁰⁸ De op hartelijke toon gevoerde correspondentie verloopt per brief maar meestal per prentbriefkaart, ook als de familie in Zuid-Europa verblijft.

Het raakt al snel bekend dat het terrein er in feite ongebruikt bij ligt. De politie houdt toezicht: zij bekeurt enige personen voor het lopen over verboden grond.⁴⁰⁹ Maar dat is natuurlijk niet afdoende. Een ‘baggerman’ roeit zijn bootje de gracht op en neemt daar bagger weg die vruchtbaar en daardoor geld waard is. Hij wordt veroordeeld tot vijf gulden boete of vier dagen hechtenis voor ‘strooperij, gepleegd met behulp van een vaartuig’.⁴¹⁰ En als dan ook nog onverlaten graszoden wegnemen en op die plaats een kruis plaatsten met een briefje eraan ‘hier ligt mijn schat’, wat nog niet waar is ook, is voor de dames Willink de maat vol.⁴¹¹ De volgende advertentie verschijnt in de krant:⁴¹²

Positieve activiteiten zijn er ook, met name in het park. In de eerste plaats worden er talloze zendingsdagen gehouden, soms meer dan eens per jaar, soms ook kinderdagen.⁴¹³ Die trekken vele honderden deelnemers. Ook andere organisaties, meestal van christelijke origine, organiseren manifestaties op Oud-Poelgeest. De Anti Revolutionaire Partij houdt er bijvoorbeeld een landdag.⁴¹⁴ Jeugdclubs verblijven er een dag en koren houden er concoursen, alles met hartelijke instemming van de dames Willink of, na 1927, alleen nog Arnoldine Willink. De Oegstgeester brandweer oefent in 1933 met een nieuwe brandspuit op het ‘brandende’ dak van het kasteel.⁴¹⁵ Maar ook het huis zelf is nog in gebruik, het wordt in bewoonbare staat gehouden.⁴¹⁶ De zusters nodigen kennissen uit voor een bezoek aan het kasteel, waarbij bezienswaardigheden als de oude put en de tulpenboom van Boerhaave een rol spelen.⁴¹⁷ In 1937 is Arnoldine Willink aanwezig op een zendingsfeest in het park. En bij

⁴⁰⁷ Zie Oostenrijk 73-136.

⁴⁰⁸ Oostenrijk 103, 114, 116.

⁴⁰⁹ *Leidsche Courant* 27 augustus 1936, 7.

⁴¹⁰ *Leidsch Dagblad* 24 februari 1910, 3.

⁴¹¹ *Nieuwe Leidsche Courant* 21 juni 1920, 2.

⁴¹² *Leidsch Dagblad* 10 december 1921, 4.

⁴¹³ Zie de Leidse pers in deze periode.

⁴¹⁴ *Leidsch Dagblad* 28 juni 1934, 9.

⁴¹⁵ *Leidsch Dagblad* 2 oktober 1933, 11. Zie de foto in Nog niet uitgeblust 64 (Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatie 725-19-DG-222). Deze moet bij die of een dergelijke gelegenheid gemaakt zijn, in elk geval niet in 1946, zoals vergelijking met de foto op blz. 65 (in dit boek afb. 10.12) duidelijk maakt.

⁴¹⁶ Curieus is een tentoonstelling die niet is doorgegaan. In 1928 maakt de ‘tentoonstellingscommissie “Oud-Poelgeest”’, bestaande uit onder meer prof. P.J. Blok en de Oegstgeester wethouder Rübenkamp, bekend dat de aangekondigde tentoonstelling ‘Oud Oegstgeest’ (de Vereniging Oud Oegstgeest is pas in 1987 opgericht) is geannuleerd. Er kunnen daarvoor namelijk niet voldoende oudheden bij elkaar worden gebracht (*Leidsche Courant* 7 april 1928, 11).

⁴¹⁷ Oostenrijk 96.

een Boerhaaveherdenking een jaar later biedt zij het gezelschap in eigen persoon thee aan op Oud-Poelgeest.⁴¹⁸

Zoiets deed zij – vanzelfsprekend – met de assistentie van een meegebrachte dienstbode. Van de ‘gewone’ wereld was zij enigszins vervreemd geraakt, misschien wel altijd geweest. Als voorbeeld kan haar reactie dienen op een krantenartikel waarin de toen op het toppunt van zijn roem staande architect Hendrik Jesse iets had gezegd over het zinken dak van het kasteel,⁴¹⁹ het bijna platte bovenste deel van de dakconstructie dat van beneden af niet zichtbaar is. Daarover schreef zij aan een vriendin: ‘Die architect H.J. Jesse schijnt niet erg op de hoogte! Het is een leien dak, geen zink...’⁴²⁰ En hoe eenzaam een mens omringd door personeel kan zijn, blijkt uit een anekdote die in Bennebroek nog wordt verteld. De kinderen van de Willinkschool aldaar, die aanvankelijk geheel, later nog in belangrijke mate door de familie gefinancierd werd, zongen ‘de freule’ jaarlijks op 3 september toe om haar te feliciteren met haar verjaardag. Zij werden dan door het personeel in de oranjerie ontvangen met limonade en koek, waarna mevrouw Willink hen na het zingen, van achter haar in de verte gelegen raam, met een gehandschoende hand vriendelijk toewuifde.⁴²¹

[7.11 Tijdschriftfoto van Arnoldine Willink op ongeveer 40-jarige leeftijd.
Foto circa 2010, collectie Mag Oostenrijk.]

Na de oorlog is Arnoldine Willink niet meer op Oud-Poelgeest geweest. De laatste particuliere eigenaar van Oud-Poelgeest overleed op 19 maart 1950.

[7.12 De correspondentie tussen de familie Willink en de tuinbaas verloopt meestal per prentbriefkaart. Deze is in 1912 vanuit Nice verzonden door baronesse van Boetzelaer-Willink. ‘Ik ben blij dat ge beter zijt.’
Prentbriefkaart collectie Mag Oostenrijk.]

⁴¹⁸ *Leidsch Dagblad* 23 september 1938, 14.

⁴¹⁹ Dat begrijp ik althans uit de brief (zie volgende noot), die rept van een artikel in de *Oegstgeester Courant* van 15 maart 1940. De krant zelf heb ik niet kunnen raadplegen.

⁴²⁰ ELO, Brief 18 maart 1940 van Arnoldine Willink aan Catrien Bijleveld-de Kempnaer, in W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1.

⁴²¹ Verkaik 89.

8 Het kasteelpark

door Margreet Wesseling

[8.1 Sneeuwkllokjes achter het toegangshek.

Foto Margreet Wesseling 2014.]

Loop op een zonnige dag in het vroege voorjaar de inrijpoort van Oud-Poelgeest binnen en je wordt verrast door een wit tapijt van sneeuwkllokjes dat zich links en rechts van de oprijlaan uitstrekt: zacht wit, gemêleerd met grijsgroen van de blaadjes. Het duurt maar kort, binnen een paar weken zijn de sneeuwkllokjes uitgebloeid, maar dan komen de bosanemonen, misschien nog wel vrolijker met hun gele hartjes (afb. 8.2, 8.5). Ruim een eeuw geleden verbaasden wandelaars zich al over de ‘met anemonen bezaaide grond.’⁴²² Er groeien verschillende variëteiten: witte en roze (afb. 8.4). Bovendien kun je de zeldzame gele anemoon vinden (afb. 8.5). Het zijn er niet meer zo veel, je moet ze zoeken tussen de witte. Ze lijken op speenkruid maar het blad is typisch het blad van de bosanemoon. De bloemen van speenkruid lijken op sterretjes, acht tot tien smalle blaadjes; die van de gele anemoon zijn rond en het zijn er meestal maar vijf. Sneeuwkllokjes en bosanemonen behoren tot de stinsenplanten: planten met knollen, bollen of wortelstokken die op oude buitenplaatsen (stinsen, stenen huizen) als sierplanten uit verre landen werden geplant.⁴²³ Het geheim van stinsenplanten is dat zij bloeien als de bomen nog kaal zijn.

[8.2 Velden bosanemonen.

Foto Margreet Wesseling 2014.]

[8.3 Daslook.

Foto Margreet Wesseling 2013.]

[8.4 Roze bosanemoon.

Foto Margreet Wesseling 2014.]

[8.5 Gele anemoon tussen witte bosanemonen en lila voorjaarshelmbloemen.

Foto Margreet Wesseling 2014.]

Later komt het daslook, ook wit, de lichte uiengeur is goed waarneembaar (afb. 8.3). De velden worden ieder jaar groter en het is maar te hopen dat de bosanemoontjes niet verdrongen worden. In dezelfde tijd bloeien de wilde hyacinten: roze en blauwe. Duizenden bolletjes moeten er zijn geplant en die hebben zich goed vermenigvuldigd. Een burgerinitiatief na de Tweede Wereldoorlog – bloembolbeplantingen – heeft zeker bijgedragen aan deze overvloed.⁴²⁴

Het bospark ligt erbij alsof het altijd zo geweest is maar dat is natuurlijk niet zo. Het heeft een lange geschiedenis en een lange reeks van eigenaren.

Oude kaarten

Kunnen oude kaarten ons een indruk geven van de tuin in vroeger eeuwen? Een serie details, uitsneden uit grote kaarten laat een aardige ontwikkeling zien. Enkele kaartjes in afbeelding

⁴²² Craandijk 1882, 250.

⁴²³ Bakker/Boeve 9.

⁴²⁴ GaO, Archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv. nr. 1914.

8.6 en 8.7 staan ook in hoofdstuk 2. De rechthoek ten westen van het riviertje de Mare is snel te herkennen. Die rechthoek ligt een beetje ‘scheef’, ongeveer 45 graden ten opzichte van de noord-zuidlijn (hoofdstuk 4). Een mooie tuin op het zuiden is er eigenlijk niet, hoewel er ruimte genoeg is om er een aan te leggen.

[8.6 1615: Lege ‘tuin’, op een manuscriptkaart, getekend tussen 1610 en 1615. Het kasteel ligt in een ronde slotgracht. Iets later: rijen boompjes, in de kopergravure die ook in 1615 werd gemaakt op basis van het manuscript. 1633: De boompjes rondom het slot, dat hier omgeven wordt door een vierkante slotgracht, geven de suggestie van boomgaarden. 1615 manuscript: HHR, KDTT A-4186. 1615 kopergravure: HHR, KDTT A-4071. 1633: ELO, signatuur PV81700.]

Jacob Coensz. tekende in 1550 niet meer dan een door bomen omgeven kasteeltje in de rechter bovenhoek van zijn kaart *een deel lants ghelegen inden Ambacht van Oestgeest* (afb. 2.8). Op de twee kaartjes uit 1615 wordt het kasteel aangegeven met een rode vlek, omringd door water, gelegen in een stuk land dat door grachten is omgeven. Op het ene kaartje is de ‘tuin’ leeg,⁴²⁵ op het andere staan rijen bomen⁴²⁶ (afb. 8.6, 1615).

Een kaart van Jan Pietersz. Dou uit 1633 toont ons het ‘slot’ gelegen langs ‘De Maren’, omgeven door boompjes, temidden van uitgestrekte akkers en weilanden. Die boompjes, niet al te dicht op elkaar, geven vermoedelijk boomgaarden aan (afb. 8.6, 1633). Veertien jaar later staan de bomen in keurige rijen en vormen een rechthoek om het kasteel (afb. 8.7, 1647).⁴²⁷ Bij de herziening van deze kaart, in 1687, werd de vorm van het kasteelterrein drastisch veranderd en kwamen er wat rijen bomen bij (afb. 8.7, 1647). Deze weergave van ‘Thuis te Poelgeest’ bleef onveranderd tot 1746.

Het is duidelijk dat de kaartenmakers het voldoende vonden om aan te geven: hier staat een groot huis met veel bomen (afb. 8.7, 1625).⁴²⁸ Hoe de bomen gerangschikt waren was niet belangrijk. We kunnen er dus geen conclusie uit trekken voor de parkaanleg, er is te weinig bekend over de oudste ‘tuin’. Pas in 1810 komt er meer detail: op de brouillonkaart zien we een rechte oprijlaan en, in de zonnigste hoek van het terrein, twee boomgaarden en een moestuin; de rest is bos (afb. 4.7).⁴²⁹ Eeuwen geleden had men behoefte aan veel land om bomen te planten die als hakhout dienden. Een landeigenaar deed aan bosbouw. Daarnaast waren er boomgaarden en moestuinen, een kruidentuin, en soms een bloementuin.

[8.7 1647 (tussen 1642 en 1646 in kaart gebracht): De boompjes staan in een rechthoek om het kasteel dat omgeven wordt door een rechthoekige slotgracht. 1687: De rechthoek die het terrein van Thuis te Poelgeest aangeeft lijkt een kwartslag gedraaid. Er zijn enkele rijen bomen meer getekend. Er is geen slotgracht aangegeven. 1625: Een groot huis met veel bomen.

1647: HHR, KDTT A-4276. 1687: HHR, KDTT A-4321. 1625: NA toegang 4.VTH, inv.nr. P 78.]

⁴²⁵ HHR A-4186, manuscriptkaart in het *Caertboeck van Rynland*, getekend door Floris Balthasars en zijn zoon Balthasar Floriszoon van Berckenrode, tussen 1610 en 1615.

⁴²⁶ HHR A-4071, kopergravure op basis van het manuscript, vermeld in voorgaande noot.

⁴²⁷ HHR A-4276, kopergravure Jan Jansz. Dou en Steven Pietersz. van Brouckhuijzen, 1647 (tussen 1642 en 1646 in kaart gebracht).

⁴²⁸ NA toegang 4.VTH, inv.nr. P 78, kaartboek van de landen toebehoord hebbende aan de voormalige Abdij van Leeuwenhorst, getekend door Jan Pietersz. Dou en bekrachtigd op 20 augustus 1625.

⁴²⁹ In 1832 was er ‘bosch’: Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels der grond-eigenaren en der ongebouwde en gebouwde vaste eigendommen, benevens van derzelve inhouds-grootte, klassering en belastbaar inkomen, volgens het kadaster (1832), Oegstgeest Sectie C, blad 3.

Sohier en de formele tuin

Constantijn Sohier kocht in 1644 een kasteelruïne met een grote lap grond (hoofdstuk 4). Hoe de stukken grond waren ingericht is niet bekend. Uit de verkoopakte blijkt dat er ‘Ypen (iepen of olmen), Essen, Linden, Abeelen (een populierensoort) en Wilgen’ stonden – allemaal hakhoutsoorten – en een paar ‘Nootboommen’.⁴³⁰ Er waren vijvers en singels, en zeker boomgaarden met vruchtbomen. Sohier was een vermogend man die een mooi huis heeft laten bouwen, hij zal ook geld aan zijn tuin hebben uitgegeven.

Op een tekening van Vingboons uit 1648 is de – in die tijd gewenste – symmetrie duidelijk (afb. 4.4); het ontwerp lijkt erg op Poelgeest, maar zegt niets over de inrichting van de tuin. Een schilderij van kasteel Keukenhof, midden in de duinen bij Lisse, geeft een indruk hoe het er op Poelgeest kan hebben uitgezien. Hoewel de basis van Keukenhof bijna vierkant is, en niet rechthoekig zoals bij Vingboons die twee vierkanten tot een rechthoek maakt, is de formele opzet van allemaal rechthoekige perken goed te zien (afb. 4.6).

Een plattegrond van Hofstede Hartekamp (afb. 8.8), die in 1693 werd aangelegd langs de trekvaart bij Bennebroek, lijkt erg op Keukenhof maar geeft meer informatie omdat naast de plattegrond uitleg wordt gegeven in ‘Ondericht op het Plan’. Carolus Linnaeus was hier, op voorspraak van Boerhaave, tussen 1735 en 1738 opzichter van de tuinen die door George Clifford, bewindvoerder van de Oost Indische Compagnie, waren ingericht.⁴³¹ Het enige frivole in deze formele tuin zijn de *Blomparterres achter het Heerenhuys*: een dubbele parterre.

[8.8 Uitsnede uit een plattegrond van ‘De Hof-stede De Harte-camp’ die meerdere grote tuinen, een beroemde botanische tuin en boomkwekerijen omvatte. Onderaan, langs *De Heere Wegh* liggen links en rechts *moestuynen* met een stervormig padenplan. Daartussen ligt de oprijlaan verstoppt in *het Linde pleyn voor het Heerenhuys*. Achter het *Heerenhuys* liggen de *blomparterres* met links en rechts *Fruyt Bogaarden*. Boven de boomgaarden liggen nog meer moestuinen waar tussenin de *Ipe Begaart*. Er was ook een dierentuin, die Sohier zeker niet had.

Plattegrond van ‘De Hof-stede De Harte-camp’, opgemeten en getekend door Maurits Walraven, landmeter, 28 februari 1708 (Noord-Hollands Archief, identif.nr. A(492.629.014)001 A).]

Op het ontwerp van Vingboons staat ook een parterre:⁴³² een vlak stuk tuin, symmetrisch onderverdeeld in bloemperken in de meest fantasievolle ronde vormen, afgezet met lage haagjes. Je kon het zo mooi en zo duur maken als je zelf wilde. In *Den Nederlandsen Hovenier*,⁴³³ die voor het eerst uitkwam in 1669, kon men kiezen uit 200 modellen voor ‘hoven en thuynen’, uit ‘bloem-perken, parterres of loof-werken.’ Voor de beplanting stonden een kleine 300 soorten ‘Boomen, Bol-bloemen, Planten en Zaden’ in de catalogus. De ‘Konstige Modellen van Franse Parterris’ doen denken aan de parterre in het ontwerp van Vingboons en aan de ‘blomparterres’ van Hartecamp. Een Franse parterre werd ook broderie genoemd: een borduurwerk in buxus- of lavendelstruikjes. Een parterrestuk vergt veel

⁴³⁰ GaO, Archivalia 1, inv. nr. IV.

⁴³¹ Clifford bezat, naast een beroemde botanische tuin met vier warme kassen, een enorme collectie gedroogde planten Wulf 48. Ideaal voor Linnaeus om zijn nieuwe systeem voor het indelen van planten te testen. In 1737 voltooide hij zijn boek *Hortus Cliffortianus*.

⁴³² Chomel 2603.

⁴³³ Van der Groen 1699, bloemperken en parterres: p. 43-80.

onderhoud: hagen en haagjes moeten vakkundig gesnoeid en de beplanting van de verschillende perkjes moet, volgens de voorschriften van het *Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig- en konst-Woordenboek*,⁴³⁴ ‘in een goede en zindelijke order gehouden worden’: in de zomer moet er voortdurend gewied!

Hoe de tuin van Sohier er uitzag en wanneer Thuis te Poelgeest een parterre kreeg blijft onzeker. Men kon er wel indruk mee maken op bezoekers. Vanuit de grote zaal op de bel-etage, aan de achterkant van het huis, had je een mooi uitzicht op de parterre en kreeg je een betere indruk dan wanneer je er in wandelde.

Boerhaave

Toen Boerhaave de hofstede kocht in 1724 had het huis dertig jaar leeg gestaan, dus als Sohier een prachtige tuin had laten aanleggen was er niet veel meer van over. Boerhaave was vastbesloten er een paradijs van te maken. De befaamde dokter had vanzelfsprekend een grote kruidentuin vol geneeskrachtige planten; er waren moestuinen en boomgaarden, en veel kweekbedden en broeibakken vol uitheemse gewassen. De tuin kan er hebben uitgezien als de Leidse hortus (afb. 8.9). Bovendien ging hij in zijn tuin een bomenverzameling aanleggen.

[8.9 De Hortus Botanicus te Leiden in 1725. Keurige rechthoekige bedden, overvol met planten en bomen.
ELO, signatuur PV13518.]

Boerhaave was in de eerste plaats genezer, een goede dokter, een geliefde huisarts met een enorm talent om de juiste diagnose te stellen. Hoewel zijn praktijk niet meteen goed liep nadat hij zich – na zijn promotie – had gevestigd als huisarts, werd hij al snel ‘het orakel’ genoemd.⁴³⁵ In die eerste jaren had hij een goede bijverdienste aan privé-lessen wiskunde.⁴³⁶ Toen hij college ging geven bleek dat hij ook een goede leraar was. Al snel kwamen studenten uit heel Europa toegestroomd. Dat was, in een tijd waarin de enige vorm van communicatie bestond uit praten en brieven schrijven, wel bijzonder. De helft van zijn studenten kwam uit het buitenland.⁴³⁷ Bovendien gaf hij les ‘aan het ziekbed’ in het ziekenhuis, en dat was ook heel bijzonder. Lang na zijn emeritaat, tot enkele maanden voor zijn dood, gaf hij nog private hoorcolleges en klinische lessen. Meer dan honderd namen stonden op de intekenlijsten.⁴³⁸ Vijf maanden na zijn laatste les stierf ‘het orakel’, ‘de Bataafse Hippocrates’, ‘de leraar van heel Europa’.⁴³⁹

Boerhaave had een enorme werklust, hij kon goed organiseren en hij hield van experimenteren en ordenen. Aan de ene kant volgde hij oude ideeën wat recepten betreft: aftreksels of afkooksels van kruidenmengsels. In een recept dat volgens hem ‘altijd goed werkt bij jonge kinderen’ werden – naast heemst, venkel en pepermint – gemalen kreeftsoegen en poeder van parels verwerkt.⁴⁴⁰ Soms schreef hij voor dat een drankje of poedertje moest worden ingenomen ‘drie dagen voor volle maan.’ Bij een behandeling voor obstipatie kon dat

⁴³⁴ Chomel 2603.

⁴³⁵ Kornelis Love in de Voorreeden van zijn uitgave van Boerhaave 1741; Lindeboom 1963, plaat 20.

⁴³⁶ Lindeboom 2007, 18.

⁴³⁷ Lindeboom 1958, 39; Kesteloot 24, 25; Van Leersum 1916a, 1483

⁴³⁸ Roosenboom 11; Van Leersum 1919, 50-76.

⁴³⁹ Het orakel: zie noot 14; Hippocrates Batavus: Rouwgedicht van T. Hoog, in: *Epicedia*; Burton 1746, frontispice; Totius Europae Praeceptor: Haller 1774, 756-757; Lindeboom 2007, 3.

⁴⁴⁰ Lindeboom 1964, brief nr. 200, eerste brief aan Bassand, p. 110.

lastig zijn als je er net na volle maan last van kreeg. Toch schreef hij het erbij.⁴⁴¹ Ook oordruppels moesten, om de twee weken, drie dagen voor volle en drie dagen voor nieuwe maan worden gebruikt.⁴⁴²

Aan de andere kant was hij zijn tijd ver vooruit en beval hij patiënten en zieke vrienden altijd beweging in de buitenlucht aan. Met een dieet van zuivere melk en dagelijks paardrijden genas hij zichzelf van een borstziekte in 1727, schreef hij aan zijn oud-student en vriend Bassand, die hofarts in Wenen was geworden.⁴⁴³

Op basis van experimenten verklaarde hij dat de onbetaalbare ninziwortel kon worden vervangen door worteltjes van de zoete venkelknol, die werkten net zo goed.⁴⁴⁴ De ninziwortel (*Radix Nin-Zeng*) kostte 40 gulden per ons en de venkel groeide gewoon in de tuin. Ook voor andere geneesmiddelen, die volgens hem alleen maar een goede naam hadden omdat ze zo duur waren, had hij vervangers.⁴⁴⁵

[8.10 Geboortehuis van Herman Boerhaave. Pastorietuin en boomgaard bij predikantshuis en kerk in Voorhout. De kaart werd getekend om aan te geven: ‘De Grondt die de Kerck van Voorhout jegenwoordich Possideert’ en werd op 5 februari 1669 geaffirmeerd door ‘Johan Douw de jonge landtmeter.’ Baby Herman was net een maand oud. Collectie H.J. Coster van Voorhout, Ambachtsheer van Voorhout (catalogus Museum Boerhaave, tentoonstelling 1968.)]

In 1709 werd Boerhaave in Leiden tot hoogleraar geneeskunde en kruidkunde benoemd, dus werd hij tevens directeur van de Hortus Botanicus. Als kind moest hij zijn vader helpen in de grote pastorietuin in Voorhout (afb. 8.10),⁴⁴⁶ een ervaring waarvoor hij in zijn afscheidsrede zijn dankbaarheid uitsprak,⁴⁴⁷ en hij wist veel van geneeskrachtige planten maar voor het besturen van een academische tuin was meer nodig. Hij bekende in een brief aan Sherard, de Britse gezant in Smyrna die al veel planten aan de hortus had geschonken, dat hij de botanie had verwaarloosd omdat hij andere zaken (geneeskunde en scheikunde) belangrijker vond.⁴⁴⁸ Om te beginnen moest hij nu ook colleges plantkunde geven (afb. 8.10). Dat deed hij om zeven uur ’s ochtends in de hortus, vaak op de klompen⁴⁴⁹ die hij nog aanhad omdat hij daarvoor al de academietuin en zijn eigen tuin had geïnspecteerd. Bij het directoraat hoorde namelijk een ruime ambtswoning in de Nonnensteeg en daar was ook een tuin bij, met een zij-ingang naar de hortus (afb. 8.13).

[8.11 Boerhaave geeft college in de hortus (met nette schoenen) over ‘de Kragten der medicijnen.’

Jacob Folkema, ets, 1756, Rijksmuseum Amsterdam, obj. nr. RP-P-OB-52.103).]

[8.12. Bronzen standbeeld van Boerhaave,⁴⁵⁰ aan de Boerhaavelaan in Leiden. Het ‘orakel’

⁴⁴¹ Lindeboom 1964, brief nr. 265, aan Bassand, p. 294: uitgebreide aanwijzingen bij obstipatie: poeder A oplossen in siroop van viool, later drankje B.

⁴⁴² Lindeboom 1964, brief nr. 286, aan Bassand, p. 364.

⁴⁴³ Lindeboom 1964, brief nr. 247, aan Bassand, p. 250.

⁴⁴⁴ Lindeboom 1964, brief nr. 218, aan Bassand, p. 174. Over ninziwortel ook in andere brieven.

⁴⁴⁵ Lindeboom 1964, brief nr. 253, aan Bassand, p. 268.

⁴⁴⁶ Schultens 12.

⁴⁴⁷ Lindeboom 2007, 12.

⁴⁴⁸ Lindeboom 1962, brief nr. 23, aan Sherard, p. 52-53.

⁴⁴⁹ Romein/Romein-Verschoor 479.

⁴⁵⁰ Het beeld is opgericht op initiatief van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, ter gelegenheid van de tweehonderdste geboortedag van Boerhaave. J. Fr. Stracké

houdt een editie van de werken van Hippocrates in zijn hand.
Lindeboom 1963, plaat 24.]

[8.13 Detail uit een plattegrond van de hortus in 1718. Rechtsonder: T, de ambtswoning met de tuin die Boerhaave vol met bomen heeft gezet.
Cruquius, kopergravure 1718 (*Index alter* 1720).]

Vervolgens moest Boerhaave lijsten samenstellen van alle planten die in de hortus stonden. Die lijsten bestonden wel, maar de erfgenamen van zijn plotseling gestorven voorganger Hotton wilden zijn gegevens niet overdragen.⁴⁵¹ Al in 1710 verscheen de eerste catalogus,⁴⁵² het was haastwerk, niet alle beschrijvingen waren foutloos. Tien jaar later verscheen een verbeterde versie: de *Index alter* (de tweede catalogus).⁴⁵³ In die tien jaar was het aantal soorten in de hortus van 3700 tot 5846 toegenomen.⁴⁵⁴ Een goede catalogus was belangrijk want zo konden andere tuinen zien wat Leiden te bieden had. Onderdeel van het takenpakket van de directeur was namelijk ook het verzamelen en uitwisselen van zaden en planten met andere (academische) tuinen en privé-verzamelaars. Voor deze tijdrovende taak werd zijn salaris met driehonderd gulden verhoogd.⁴⁵⁵ Boerhaave moet tussen 1709 en zijn dood, in 1738, meer dan duizend 'bedelbrieven' hebben geschreven die de hele wereld overgingen. Zijn 'netwerk' bestond uit 81 personen.⁴⁵⁶

Hij vroeg niet alleen om zaden en planten, hij gaf ze ook weg; het was een ruilhandel. Het zat niet altijd mee, sommige zendingen waren maanden onderweg. Eikels van Italiaanse steeneikens, die Micheli (van de hortus in Florence) had opgestuurd, kwamen leeggegeten aan.⁴⁵⁷ Boerhaave had zo verlangd naar deze 'sieraden voor zijn tuin' en wachtte in spanning op een volgende zending. 'Zorg dat er geen insecten bij zitten',⁴⁵⁸ schreef hij; het is dan wel een jaar later. Micheli wilde van Boerhaave graag Hollandse mossen hebben. Boerhaave had ze zelf verzameld en uitgespreid op de plavuizen in een kamer, maar toen werd hij ziek. Hij moest in 1722 zes maanden het bed houden, door 'uitgezochte martelingen van jigt afgepijnd',⁴⁵⁹ en met verlamingsverschijnselen in benen en voeten. Toen hij weer op de been was bleek dat muizen de mossen hadden meegenomen om nesten van te maken.⁴⁶⁰ Alles was verdwenen. Boerhaave ging onmiddellijk nieuwe mossen zoeken.

Tuin gekocht

Als gevolg van de verzameldrift van Boerhaave was de hortus snel overvol. Al in 1710 vroeg hij toestemming aan 'Curatoren en Burgemeesteren' om bomen te planten langs de

voltooidde het beeld in 1872. Boerhaave vond dat al zijn studenten Hippocrates moesten bestuderen en werd ook de 'Bataafse Hippocrates' genoemd (Lindeboom 1963, plaat 24).

⁴⁵¹ Lindeboom 1962, brief nr. 23, aan Sherard, p. 52-53.

⁴⁵² *Index plantarum, quae in horto academico Lugduno Batavo reperiuntur*, 1710.

⁴⁵³ *Index alter plantarum, quae in horto academico Lugduno Batavo aluntur*, 1720. Voor een medische kijk op de wetenschappelijke waarde van deze twee werken: Van Leersum 1916b, 1560.

⁴⁵⁴ Karstens/Kleibrink 34. In 2014 zijn er meer dan 10.000 soorten.

⁴⁵⁵ Veendorp/Baas Becking 100.

⁴⁵⁶ Heniger 32.

⁴⁵⁷ Lindeboom 1964, brief nr. 177, aan Micheli, p. 72.

⁴⁵⁸ Lindeboom 1964, brief nr. 178, aan Micheli, p. 74.

⁴⁵⁹ Schultens 87 (citaat Boerhaave); Lindeboom 1962, brief nr. 56, aan Sherard, p. 113, (14-12-1722, 'dans mon lit'): Sinds juli in bed... 'douleurs cruelles, continuelles, & intolerables...'

⁴⁶⁰ Lindeboom 1964, brief nr. 159, aan Micheli, p. 42.

Maliebaan.⁴⁶¹ Dit was een meer dan 700 m. lange smalle baan waar het maliespel (een balspel) werd gespeeld, gelegen in een lange ‘groenstrook’ tussen de Trekvliet en de Witte Singel. Ruimte genoeg voor veel bomen. De curatoren beloofden wel de hortus te vergroten, maar het kwam er niet van. Hele huizenrijen moesten hiervoor worden afgebroken. Dat is pas gebeurd onder leiding van zijn opvolger Adriaan van Royen. Boerhaave kon niet wachten. In 1724 kocht hij zijn eigen tuin: Oud-Poelgeest, een half uurtje lopen buiten de stad. ‘J’ay acheté un jardin’ schreef hij aan zijn oude vriend Sherard, en er hoorde een landhuis met twintig kamers bij.⁴⁶² Hij was zo ingenomen met zijn aanwinst dat hij, maanden voor de koop officieel was, Sherard uitnodigde om te komen logeren. Hij schreef dat hij bezig was met ‘ordenen en planten’ maar: ‘uw kamer is reeds gereed, met een uitzicht, het mooiste dat we hebben in Holland. O was u maar vast hier, dan zouden we kunnen botaniseren in de duinen van Katwijk.’⁴⁶³

Als Sherard mocht slapen in een van de achterkamers op de verdieping, had hij zeker een prachtig uitzicht op de Haarlemmertrekvaart met een levendig verkeer van bootjes en schuiten, op de uitgestrekte weilanden van de Broekpolder en op de Zijl.

‘Het terrein is 24 keer groter dan de tuin van onze Academie’, schreef Boerhaave en ‘er moet van alles worden geplant.’ Als Sherard zou komen dan zou hij zich verbazen over de onderneming.

Boerhaave gaat aan de slag. De verwaarloosde geometrische tuin moet worden omgetoverd in een arboretum, een bomentuin vol exotische soorten. Van curatoren krijgt hij jaarlijks 200 gulden extra omdat Oud-Poelgeest als dependance van de hortus zal functioneren.⁴⁶⁴ Hij koopt voor *f* 300,-⁴⁶⁵ bomen bij Willem Koek, voor *f* 34,- bij Pieter Lipsig en nog eens voor *f* 10,- bij Juffrouw Mol. Helaas werden de soorten niet vermeld in het overzicht van *gedraagen kosten aan dese plaats*⁴⁶⁶ in 1724, dus we weten niet of de tulpenboom (de enige boom die nog over is) in dat jaar is geplant. Bovendien koopt hij voor *f* 41,- ‘thuyntuyg’. Vergeleken met de *f* 4165,- die hij uitgeeft aan marmersteen, metselwerk, timmerwerk en andere zaken voor het huis, is het maar een schijntje. Zijn tuin is voorlopig niet klaar, want in maart 1725 nodigt hij Sherard weer uit met deze woorden: ‘Venez, je Vous prie, venez ce printemps voir mon desert, ou mon paradis.’⁴⁶⁷ Zijn tuin is dus nog een woestenis maar hij ziet, zoals iedere tuinier, het paradijs dat het zal worden al voor zich.

En weer belooft Boerhaave dat zij wandelingen zullen maken die de eetlust van Sherard zullen opwekken (Sherard was niet goed gezond in die tijd, hij overleed in 1728). Boerhaave had een praam gekocht,⁴⁶⁸ een ruime zeilboot, iets anders dan de kleine ‘barque’ waarmee zij eerder naar Katwijk voeren (afb. 8.14). Met een beetje goede wind kon je via de trekvaart (*de Maren*) en de (Rijnsburgse) *Vliet* snel naar *Reynsburch* en *Catwijck op Rhijn* varen (afb. 8.15). Dan was je zo in de duinen om planten te verzamelen. Op de terugweg aten ze roggebrood met Edammer kaas, waar Sherard dol op was.⁴⁶⁹

⁴⁶¹ Boerhaave vroeg op 24 maart 1710 om ‘... het gebruyck van de Gront ofte Weye aen den Maliebaen, om aldaar te plaatsen alderley boomen en heesters, die deze Lugt verdragen kunnen dewyle den Academischen Kruythoff te kleyn is...’ (Karstens/Kleibrink 33).

⁴⁶² Lindeboom 1962, brief nr. 68, aan Sherard, p. 127.

⁴⁶³ Lindeboom 1962, brief nr. 66, aan Sherard, p. 125. Vertaling uit oud Frans: Eliane van Waveren-Hoof.

⁴⁶⁴ Karstens/Kleibrink 33.

⁴⁶⁵ *f* staat voor florijn, de oude Hollandse gulden.

⁴⁶⁶ Kroon 564.

⁴⁶⁷ Lindeboom 1962, brief nr. 74, aan Sherard, p. 136.

⁴⁶⁸ Kroon 564.

⁴⁶⁹ Lindeboom 1962, brief nr. 66, aan Sherard, p. 125.

[8.14 Welk type praam Boerhaave kocht staat niet in zijn kasboek. Dit is een Friese praam, een platbodem met twee zijzwaarden; handig in ondiep water. ‘Geteekend en in koper gebragt’ door G. Groenewegen in 1789.]

[8.15 Zeiltocht van *t’Huijs te Poelgeest nu Alckemade* naar *Catwijck op Rhijn*. Floris Balthasars en Balthasar Florisz van Berckenrode, kopergravure, 1615 (HHR, KDTT A-4070 en A-4071).]

Ondertussen gaat Boerhaave door met bedelen om bomen. Alle bomen en heesters ‘die onze lucht en grond kunnen verdragen’ wil hij hebben.⁴⁷⁰ Alle soorten eiken, ‘de eersten onder de bomen’: steeneiken, moseiken, kurkeiken.⁴⁷¹ Alle soorten esdoorns: met ronde, minder puntige bladeren, en andere met smalle, puntige bladlobben. Alle dennen, ceders en cipressen wil hij. Micheli vraagt hij om Italiaanse soorten. En als de jonge boompjes in een strenge winter bijna allemaal zijn doodgegaan, begint hij gewoon weer opnieuw.⁴⁷² Daarnaast wil hij ook allerlei uitheemse planten. Als Bassand op reis gaat vraagt Boerhaave of hij ook zaden in Hongarije wil verzamelen.⁴⁷³ Schermbloemigen zoals de Hongaarse berenklaauw wil hij graag hebben en de Hongaarse rosmarijn, vreemde bolgewassen en nog veel meer. De zeer donkerrode beuk die ‘in zwartheid wedijvert met inkt’ is meer dan welkom.⁴⁷⁴ En ach, als hij toch ooit de Boheemse linde met het zeer grote blad, en die andere linde met het kapvormige blad zou ontvangen, dan zou hem bijna niets meer te wensen overblijven.⁴⁷⁵

Hij belooft zijn weldoeners dat aan de takken van de bomen in zijn tuin bordjes zullen hangen met hun namen, zodat alle bezoekers kunnen zien wie allemaal hebben bijgedragen aan zijn collectie bomen: ‘Uw faam zal groeien, samen met hun groei in mijn bomentuin.’⁴⁷⁶

[8.16 Alpenroos, *Rhododendron ferrugineum*. Er bestaan meerdere soorten alpenrozen, ze groeien op 1300-2500 m. hoogte. Ludwig Schröter, eind negentiende eeuw, *Alpine Flora*, Tafel 1.]

Noten bij kader ‘Alpenroos’ inzake de dood van de alpenroos,⁴⁷⁷ de gentianen en edelweiss⁴⁷⁸ en het planten in verschillende jaargetijden.⁴⁷⁹

[8.17 *Boerhaavia plumbaginea*. Herbariumvel met gedroogd exemplaar van een plant die naar Boerhaave is genoemd, uit het herbarium van Adriaan van Royen. Op het vergrote etiket staat een aantekening in het handschrift van Van Royen: ‘met blad spinazieachtig stekelig, bloempje rood.’

Naturalis Biodiversity Center, sectie botanie, L 0223102 (Foto Folkert van Straten 2014).]

[8.18 *Ajuga iva*. Herbariumvel uit het herbarium van Adriaan van Royen met een plant die door Boerhaave werd verzameld. Boerhaave noemde de plant *Chamaeptytis*, die naam staat (in

⁴⁷⁰ Lindeboom 1964, brief nr. 161, aan Micheli, p. 46.

⁴⁷¹ Lindeboom 1964, brief nr. 172, aan Micheli, p. 62.

⁴⁷² Lindeboom 1964, brief nr. 172, aan Micheli, p. 60, 62.

⁴⁷³ Lindeboom 1964, brief nr. 225, aan Bassand, p. 190.

⁴⁷⁴ Lindeboom 1964, brief nr. 255, aan Bassand, p. 272.

⁴⁷⁵ Lindeboom 1964, brief nr. 278, aan Bassand, p. 336.

⁴⁷⁶ Lindeboom 1964, brief nr. 161, aan Micheli, p. 46. En in andere brieven.

⁴⁷⁷ Lindeboom 1964, brief nr. 249, aan Bassand, p. 258. Vertaling uit Latijn: Folkert van Straten.

⁴⁷⁸ *Alpine Flora*, Tafel 12.

⁴⁷⁹ Lindeboom 1964, brief nr. 172, aan Micheli, p. 62.

zijn handschrift) op het etiket, met de kenmerken: gezaagde blaadjes; muskusgeurig. Linnaeus noemde hem *Teucrium iva* L.
Naturalis Biodiversity Center, sectie botanie, L 0142016 (Foto Folkert van Straten 2014).]

In 1728 vraagt Boerhaave rijpe en goede zaden van cipressen, vooral van die met de brede takken, want hij wil een heel grote, altijd groene tuin maken.⁴⁸⁰ Zes jaar later is het al zover: ‘Mijn tuin prijkt met monumenten, door U opgericht’ schrijft hij aan Bassand, ‘U zou zich verbazen als U ze zou zien, welgevormde groenende hagen van geschoren, altijd groene bomen: pijnen, dennen, cipressen, zevenbomen [een soort jeneverbes], hulst, brem en taxussen, waarvan niet een ontbreekt.’⁴⁸¹ De haag rond de achtertuin (de oude parterre) is daar een voorbeeld van. De haag zal bedoeld zijn geweest als bescherming tegen de wind voor de planten in de tuin, maar zeker ook als scherm tegen inkijk vanaf de trekvaart waar het altijd druk was. Grappig is wel dat er een uitsparing in de heg was gemaakt, zodat voorbijgangers konden meegenieten van de grote tuinvaas die daar stond (afb. 5.3).

In de herfst van 1736 krijgen jaren van hard werken resultaat. De bescheiden Boerhaave, die als motto had: *simplex veri sigillum* (het eenvoudige [is] van het ware het kenmerk), scheidt zelfs een beetje op over zijn tuin. Hij schrijft aan Micheli: ‘Ik heb alle bomen, heesters en half-heesters die onze grond kunnen verdragen. Belangrijke botanici uit Duitsland, Hongarije, Frankrijk, Spanje, Portugal en Italië hebben bijgedragen. Nergens in de wereld kan iemand zoveel verschillende soorten bij elkaar beschouwen als in mijn eigen bomentuin, ‘in meo proprio arbusto’.⁴⁸²

Willink heeft plezier in het landleven

Aan de tuin hoefde Gerrit Willink niet veel te doen toen hij in 1854 op Oud-Poelgeest ging wonen. De Thoms, die getrouwd was met de dochter van Boerhaave, liet de honderden exotische bomen nog zorgvuldig onderhouden,⁴⁸³ maar Van Rhemen had de inrichting drastisch veranderd en rond 1817 veel bomen geplant.⁴⁸⁴ Luzac had van hem een ‘wel aangelegde en beplante Hofstad’ gekocht en deze in 1837 laten opmeten en tekenen (hoofdstuk 6 en 7). Op afb. 6.5 zien we weinig restanten van de formele tuin, wel veel bochtige paden. Van de bomenverzameling van Boerhaave rest nog een tulpenboom. In de tuin stonden een Oranjerie en twee gemetselde broeikassen die Willink goed kon gebruiken.

Dankzij een *Kasboek van de Hofstede Oud-Poelgeest* dat in het gemeentearchief wordt bewaard,⁴⁸⁵ kunnen we ons een beeld vormen van het leven op de buitenplaats in de tweede helft van de negentiende eeuw. In dit boek werd tot op de halve cent nauwkeurig opgetekend welke uitgaven de rentmeester deed en werden ook enkele inkomsten vermeld. De basis hiervoor was het *Boek van de Werk Lieden* dat door de ‘Tuinbaas’ werd bijgehouden.⁴⁸⁶ Dit is in een andere hand en een iets minder geschoolde taal geschreven. De post van 11 Augustus 1860 is hier een voorbeeld van: ‘Ge tillen graafeerd na schravenhagen’; het kostte 50 cent. De

⁴⁸⁰ Lindeboom 1964, brief nr. 254, aan Bassand, p. 270.

⁴⁸¹ Lindeboom 1964, brief nr. 276, aan Bassand, p. 332. (Letterlijk uit Latijn vertaald.)

⁴⁸² Lindeboom 1964, brief nr. 177, aan Micheli, p. 72, 74.

⁴⁸³ Kooijmans 2014, 118.

⁴⁸⁴ Archief BOR, kaart 04-12-1959, 08-09-1964, herzien 01-03-1977, REG. No. C 408 A. In verschillende vakken is ‘± 1817’ toegevoegd.

⁴⁸⁵ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv. nr. LXIV. Kasboek van juli 1857 tot september 1865.

⁴⁸⁶ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv. nr. LXV.

‘faizanten’ uit het kasboek worden als ‘vizanten’ genoteerd. In het boek van de werklieden staat – jammer genoeg – alleen hoeveel geld zij uitgaven, niet welk werk zij deden. ‘Drie man 3 Dagen Bos gemaaid, f 2,25’ is een uitzondering.

In de zomer van 1857 werden iedere maand (tot en met december) een tuinknecht en twee arbeiders ingehuurd naast de tuinknecht die er al was, dus toen moet er veel werk zijn verzet. Wat die mannen deden is niet bekend.

Het ziet ernaar uit dat Willink genoot van het landleven. Er werden fazanten gehouden en er werd gejaagd (afb. 8.17). Een jachtakte kostte f 21,21, een visakte f 7,07, een jong jachthondje f 4,-. Er waren paarden. Er werden schapen gehouden, en korte tijd zelfs twee ezels. In 1860 werden door een knecht, met het spoor, twee witte zwanen opgehaald. Er werden druiven gekweekt, appels en peren, perziken en kersen.

[8.19 Vizant - faizant - fazant.

Lina Morgenstern, *Nieuw geïllustreerd Kookboek*, 1930.]

De grootste ontvangsten kwamen uit ‘hout’. Iedere twee jaar werd in december een houtverkoop gehouden. Kennelijk was er in 1857 flink gekapt: opbrengst f 954,97; 1863 was ook een topjaar: f 913,63.

Er waren ook inkomsten uit het laten weiden van koeien op Oud-Poelgeest. In juli 1861 kwam één koe vijf dagen in een wei staan, opbrengst: één gulden. Later in de zomer bracht het laten grazen van vijf koeien f 150,- op, en in de volgende zomer graasden zes koeien voor 180 gulden gras. Daar staat tegenover dat twee ezellen, die een poosje werden gehouden, ergens anders gingen weiden. In 1858 moest daarvoor f 70,- worden betaald (‘23 weken à f 1,50 per stuk’). Ezels kun je niet tussen de koeien zetten en eenzame ezels kwijnen weg of gaan dood. Ze zullen zijn weggedaan, hoewel ze niet onder een post ‘verkocht’ staan. Het ‘gras van het ezelweijtje’ werd wel verkocht en bracht in de zomer enkele guldens op.

Voor de kinderen van Willink moest af en toe ook iets worden gekocht. De Jonge Heer kreeg drie hengels met simmen (dobbers, lijn) en vishaakjes. Hij kreeg een kanarie en later drie vinkenkooien; de ‘vinken’ ving men zelf met vinkennetten. Ze mochten wel ‘Oosters zaad’ eten. Toen ‘het wagentje van de jonge Juf vrouw’ kapot was werden er eerst nieuwe wieltjes aangeschaft, maar een paar weken later kreeg ze een nieuw wagentje (f 1,10).

Voor Mijn Heer werd af en toe een potje inkt en een pijpje lak gekocht. Voor Mevrouw waren er uitgaven aan dejeunerers en de bloemist.

Aan de tuin werd weinig uitgegeven. De grootste post was in december 1857 voor veertien broeiramen: f 70,-. Gerrit Willink ging druiven kweken in kassen. Hoe duur de wijnstokken waren werd niet vermeld.

Er werd jaarlijks meer geld besteed aan koemest en broeimest dan aan bomen en planten. Broeimest was vermoedelijk paardenmest, die broeit goed. Boerhaave verzond zijn zaden soms met de mededeling: ‘Je weet toch dat je ze aan de aarde moet toevertrouwen met de warmte van paardenmest.’⁴⁸⁷ Een vracht koemest kostte f 40,- en hiervan waren er minstens twee nodig in het voorjaar. Een ‘voer’ of een ‘vracht’ is zoveel op een kar, als door één paard kan worden getrokken. Twee karren vol, daar was de tuinknecht wel even mee bezig. Gezien de ligging van Oud-Poelgeest zal de mest over water zijn aangevoerd. Er werd ook veel run gebruikt. Run is een afvalproduct van leerlooierijen: snippers eikenschors die met een klein zonnetje al gaan broeien en een broeibak wel zes maanden warm kunnen houden. De run ging

⁴⁸⁷ Lindeboom 1964, brief nr. 166, aan Micheli, p. 52.

per ‘wagen’ en kostte bijna niets.

In 1859 kwamen drie vrachten graszoden ‘van Bennebroek herwaarts’, dus toen zullen grote gazons zijn aangelegd. En er kwamen ‘granaatboomen’ uit Bonn, met de stoomboot. Granaatappelboompjes hebben mooie rode bloemen en vruchten; echt iets bijzonders. Het jaar daarna werden 14 zilversparren, een paar eiken en een gouden regen aangeschaft, bovendien drie stamrozen en vijftig struikrozen (samen *f* 54,67 en een halve cent). Dat is een aardig rozenperk, maar één gouden regen en een paar sparren en eiken is niet veel in een tuin van negen hectaren.

Voor bloemen was niet veel aandacht maar in 1863 werden voor *f* 40,40 bloemzaden aangeschaft; de perken moeten dat jaar stikvol hebben gestaan. Een enkele keer werden zaden uit Parijs opgestuurd.

In januari 1865 werden 50 wilde rozenstammen gekocht voor *f* 4,- en ging men vermoedelijk zelf rozen enten; ‘was om te enten’ stond af en toe bij de uitgaven.

Weer een jaar later stortte Willink zich op het kweken van aardbeien: tweehonderd aardbezieplanten voor twee gulden (een cent per stuk). De voeren broeimest die in de bakken moest, waren vele malen duurder: *f* 8,- per voer. Hoeveel de aardbeien opbrachten werd niet vermeld.

Voor de kersenboomgaard waren netten nodig om de kersen te beschermen tegen de spreuwen; hiervoor moest een knecht tweemaal naar Katwijk. De kersen etende vogels werden ook op andere manieren bestreden, namelijk met strikken; voor *f* 2,50 had je 100 ‘lijsterboogen’: 100 spreuwen minder.

Om de paar jaar werd ‘Zeildoek voor den Ouden tulp’ aangeschaft. De ‘wechmolmende’⁴⁸⁸ tulpenboom, door Boerhaave geplant, was ongeveer 130 jaar oud en werd kennelijk gekoesterd. In 1857 werd hij door Leendert Springer getekend (afb. 8.20)⁴⁸⁹. Er staan nu nog jonge loten in het park.⁴⁹⁰

[8.20 *De Tulpen-Boom van Boerhave, op Poelgeest, onder Oegstgeest*. Van het zeildoek is niets te zien. Leendert Springer 1857.

Leendert Springer, tekening 1857 (ELO signatuur PV81715).]

Noten bij kader ‘Landbouwtentoonstelling’ inzake de landbouwtentoonstelling,⁴⁹¹ de betekenis van boeiplantsoen,⁴⁹² het inleveren van zes verschillende boomsoorten⁴⁹³ en de advertentie.⁴⁹⁴

Gemeentebezit

In 1940 kocht de gemeente Oegstgeest het landgoed Oud-Poelgeest, net voor het begin van de

⁴⁸⁸ Lutgers, aantekeningen van Hofdijk.

⁴⁸⁹ ELO, signatuur PV81715.

⁴⁹⁰ Erfgoed Leiden en Omstreken bezit een aantal foto’s van de tuinen van Gerrit Willink rond 1900 die wegens ruimtegebrek niet in het boek konden worden opgenomen: o.m. signatuur GN004971; PV81740; PV81755.1; PV81755.4; PV81758.1.

⁴⁹¹ *Rotterdamse Courant* 23 september 1864.

⁴⁹² Definitie ‘boeiplantsoen’: gededuceerd uit verschillende bronnen en handboeken, o.a. Wientjes. Als de boompjes wat ouder zijn en zijtakjes hebben, worden ze ‘veren’ genoemd.

⁴⁹³ *Mededeelingen en berigten van het Hoofdbestuur en van de Afdelingen der Hollandsche Maatschappij van Landbouw*, 1864, 133 (vriendelijke mededeling Dicky van Donselaar, Wageningen UR Library, Speciale Collecties, 2014).

⁴⁹⁴ *Opregte Haarlemsche Courant* 25 november 1868, 3.

Tweede Wereldoorlog. Het kasteel had sinds 1907 leeg gestaan (hoofdstuk 7). De weduwe van de tuinbaas hield toezicht tot 1937, maar het park zal er verwaarloosd hebben bijgelegen. Een boomgaard en een moestuin waren nog aanwezig, en veel grasvelden. Verder leek het helemaal niet meer op een mooi aangelegde tuin. Het stond propvol met bomen: veel vakken met hakhout van essen en esdoorns, vakken met lijsterbes en berk, en veel eiken en beuken. Allemaal soorten die gebruikelijk zijn voor een bos op een oude strandwal dat voor een groot gedeelte werd gebruikt voor houtproductie.⁴⁹⁵

Het is bijna niet voor te stellen dat al die bomen in het laatste jaar van de oorlog zijn omgezaagd en meegenomen, maar uit de begrotingen en kostenramingen die na de oorlog werden ingediend krijgt men die indruk. Gemeentewerken wilde f 11.000,- uitgeven aan 'plantsoen' (jonge boompjes) voor herstel van het bos. Daar kwamen de 'spit- en plantwerkzaamheden' nog bij.⁴⁹⁶ Een firma uit Aalten maakte een herbeplantingsplan 'in goede harmonie met het waardige kasteel' met honderden 'laanboomen' en duizenden heesters; totaal 18.588 stuks voor de som van f 9053,-. Alleen al '600 Azalia's in soorten' kostten f 900,-.⁴⁹⁷

Jarenlang werden steeds weer nieuwe begrotingen en beplantingsplannen ingediend. Waar moest het benodigde geld vandaan komen? Schadeformulieren werden ingevuld en opgestuurd aan het Bureau Financiering Wederopbouw Publiekrechtelijke Lichamen (Ministerie van Financiën). Schade aangebracht door Nederlandse en geallieerde militairen moest ergens anders worden aangegeven dan schade door de bezetter. Ook burgers hadden hout uit het bos gehaald. Wie kon weten welke boom door wie was omgezaagd?

De kostenraming werd ieder jaar hoger (f 28.479,37 in 1948). Staatsbosbeheer was bereid subsidie te verlenen maar die verviel op een bepaald moment omdat de herbeplanting niet op tijd was uitgevoerd. In november 1949 schreef de gemeentesecretaris aan Burgemeester en Wethouders: 'Er zal dus toch eens aan moeten worden begonnen.'

Vijf jaar na de bevrijding werd, met dramatische overdrijving, nog steeds geschreven dat 'het bos in de oorlog vrijwel geheel [was] gesloopt, zowel door de bezetter, de bevrijder als de bevolking' en was er nog niets gebeurd. Intussen groeide het bos vanzelf wel dicht. Hoeveel azalea's er uiteindelijk zijn geplant is niet bekend.

Voor het onderhoud van Oud-Poelgeest en het Bos van Wijckerslooth (dat in 1948 werd verworven) vroeg de gemeente advies aan Staatsbosbeheer. Jaarlijks werden 'uit te voeren werkzaamheden' geschreven voor beide bossen. Niet alle instructies werden altijd uitgevoerd, en in sommige gevallen was dat maar goed ook.

In 1952 werden door Staatsbosbeheer achttien soorten als ongewenste vreemde gewassen aangemerkt die in de komende jaren zouden moeten worden geveld.⁴⁹⁸ De populier en zelfs de beuk stonden op het lijstje, en alle soorten dennen en sparren waar Boerhaave zo blij mee was als hij zaden van deze bomen uit verre landen ontving. De tulpenboom – door hem geplant – moest ook geveld. De lege vakken wilde de houtvester aanvullen met 'inlandse eik', 1000 stuks in totaal. Acht jaar later adviseerde Staatsbosbeheer het planten van populieren! Aan de noordzijde, als windscherm.

Liriodendron tulipifera

⁴⁹⁵ GaO, Archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv. nr. 1914.

⁴⁹⁶ Ibidem.

⁴⁹⁷ Ibidem.

⁴⁹⁸ GaO, Archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv. nr. 1914.

In 2014 zijn er gelukkig nog jonge loten van de oude tulpenboom op de oude plek (afb. 8.21).

[8.21 Drie jonge loten van de tulpenboom in 2014, ze staan een beetje scheef.
Foto Margreet Wesseling 2014.]

De ‘tulp’ van Boerhaave stond jarenlang op een eilandje; de vijver er omheen werd in 1781 gedempt (hoofdstuk 6) en zo kwam de boom op een soort heuveltje terecht. Dit kunnen we opmaken uit de tekst op een houten bord dat in 1857 nog aan de boom hing toen hij door Leendert Springer werd getekend (afb. 8.20). Het volledige gedicht paste niet op de tekening, maar het bord is bewaard gebleven (afb. 8.22).⁴⁹⁹ De tekst luidt:

*Dit Pronkstuk der Natuur, dees wydvermaarde Tulp
is door Boerhavens Telg dees Heuvel toegewezen,
door konst en zorg behoed, zints meer dan dertig jaar
word zyne schoonheid steeds door 't Nageslagt gepreezen.
Zyn fiere kruin en vlugt, weleer nog onbeperkt
kon ondanks woeste Orkanen een Eeuw nu byna tieren.
Hy zal hoe zeer verzwakt zo lang zyn stam nog leeft,
Boerhavens naam ter eer dit Landverblyf verciereren.
den 1 Mey 1817.*

[8.22 Het bord dat in 1817 aan de tulpenboom werd gehangen. In 2014 bestaan er twee borden. Het bord op de foto hangt in een kantoor in het koetshuis. Een ander bord, vermoedelijk een kopie, is in het bezit van de Vereniging Oud Oegstgeest.
Foto Margreet Wesseling 2014.]

‘Boerhavens Telg’ was zijn kleindochter Sibilla. In dat jaar 1817 werden door Van Rhemen, die met haar nicht Sophia was getrouwd, veel eiken en beuken geplant. Misschien werd dit bordje opgehangen ter gelegenheid van de feestelijke voltooiing van werkzaamheden. Boerhaave hing ook bordjes aan zijn bomen. Hij kocht Oud-Poelgeest in 1724, en als hij meteen in dat jaar een tulpenboom heeft geplant was deze inderdaad bijna honderd jaar oud in 1817. Springer tekende een mooie dikke boom met een brede kroon, op een heel laag heuveltje. Maar de boom was niet echt gezond. Uit het kasboek van die tijd blijkt dat het nodig was de boom met zeildoek in te pakken en eerder werden gaten in de stam met lood afgedekt.⁵⁰⁰ Op de tekening is te zien dat de drie hoofdstammen met kabels bij elkaar worden gehouden.

Jan Wolkers spreekt in een jeugdherinnering over het ‘majestueuze groeisel’. Hij zag ‘tussen de bekende vormen en kleuren van bladeren van eiken, beuken en olmen een wonderlijk lichtgevend lover in de kleur van gepatineerd brons.’⁵⁰¹ Dat moet rond 1935 zijn geweest. Het is niet uitgesloten dat de boom in slechte staat verkeerde toen Staatsbosbeheer hem in 1952 wilde rooien en later is hij helemaal omgegaan, maar uit de stronk zijn nieuwe loten gegroeid. De ‘tulp’ bestaat nu uit drie kale, hoog opgaande stammen (minstens 10 m.) met bovenin een kleine kroon van de bijzonder gevormde bladeren. De meeste wandelaars zullen er gedachteloos langs lopen. Jammer, want in mei bloeit hij met goudgele bloemen, die helemaal niet op een tulp lijken, maar je moet een verre kijker bij je hebben om ze te zoeken (afb. 8.23 en 8.24).

⁴⁹⁹ Bij bestudering van de foto’s in het Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, nr. G00822 (1942) en nr. G03042 (1961), lijkt het bord op de latere foto een kopie.

⁵⁰⁰ Craandijk, 251.

⁵⁰¹ Wolkers 2007, 49-50.

[8.23 Blad van een tulpenboom. Jan Wolkers beschrijft de bladeren in *De schuimspaan van de tijd* en verwondert zich over de vorm.⁵⁰²
Foto Dick Ypey.]

[8.24 Bloem van een tulpenboom.
Foto Dick Ypey.]

Oude paden, nieuwe lanen

Hoeveel bomen er werden geplant na 1949, toen er ‘toch eens zou moeten worden begonnen’, is niet meer na te gaan. Of die duizend eiken er in 1952 zijn gekomen is ook niet duidelijk. Wel is met enige zekerheid vast te stellen dat de beuken langs de oprijlaan in 1957 zijn neergezet. Gerrit Willink, die rond 1865 de bochtige oprijlaan weer recht maakte, liet langs de laan beuken planten. Toen in 1939 sleuven werden gegraven langs de oprijlaan maakte een bezorgde burger zich druk over ‘de eeuwenoude prachtbeuken’.⁵⁰³ De bomen waren toen ruim zeventig jaar oud, dus hij overdreef een beetje. Tien jaar na de oorlog vond Staatsbosbeheer de tijd rijp om het restant van de laan van Willink: ‘acht zware beuken en twee eiken’ te vellen. Hierna zou ‘ter weerszijden van de laan een tweerijige beplanting met beukenheesters’ worden aangebracht.⁵⁰⁴ ‘Beukenheester’ is een vakterm voor een jong boompje van ongeveer zeven jaar. Aanvankelijk wilde de gemeente de oude bomen behouden, maar in maart 1957 werd besloten de bomen langs de oprijlaan ‘alsnog te rooien.’⁵⁰⁵ Dat zal in de herfst gebeurd zijn.

Iedereen die over de oprijlaan naar het kasteel loopt, kan links twaalf en rechts elf beuken van dezelfde leeftijd tellen. Die beuken zijn nu ongeveer 65 jaar;⁵⁰⁶ nog lang niet ‘eeuwenoud’ maar wel indrukwekkend.⁵⁰⁷

[8.25 Padenplan Oud-Poelgeest, 1959. Bovenkant is zuidoost. Ingekleurde vakken geven vindplaatsen aan van bijzondere planten. Bijvoorbeeld twee gele vakken met nr. 1: gele anemoon. In 2014 nog slechts te vinden langs het tweede zijpaadje naar rechts. Voor de duidelijkheid zijn de nummers 1, 9, 12, 13 en 14 met grotere cijfers aangegeven.
BOR, kaart 04-12-1959, REG. No. C 127 (Foto Folkert van Straten 2014).]

De kaarsrechte ‘beukenlaan’ langs de noordoostelijke gracht werd in 1817 aangelegd (nr. 9 op afb. 8.25). Tussen negen oude eiken (!) en veel jonge beuken staan tien dikke beuken die misschien nog uit die tijd stammen. Langs het rechte pad in zuidwest (bij vak 12 op afb. 8.25) staan enkele zeer dikke eiken die ook twee eeuwen oud kunnen zijn. Op de kaart uit 1837 is te zien dat de meeste lanen mooi slingeren (afb. 6.5). Hierna is bijna niets meer gewijzigd aan

⁵⁰² Jan Wolkers, *De schuimspaan van de tijd, verzamelde essays*, tweede, uitgebreide druk, de Bezige Bij, Amsterdam 2007, 49-50.

⁵⁰³ Brief 26 augustus 1939 van W.J.J.C. Bijleveld aan directeur Rijksbureau voor de Monumentenzorg, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954).

⁵⁰⁴ Archief BOR (bruine doos: Bos van Wijckerslooth, Oud-Poelgeest).

⁵⁰⁵ GaO, Archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv. nr. 2581.

⁵⁰⁶ De laan is (bijna zeker) in de herfst van 1957 geplant. Als de boompjes toen 7 jaar oud waren, zijn de bomen in 2014 dus 64 jaar oud.

⁵⁰⁷ Voor vergelijking met de beukenlaan in Bos van Wijckerslooth: Wesseling 2014. Meer over oude bomen: Moens 2010.

het padenplan; de kaart uit 1959 past er precies op.⁵⁰⁸ Slechts enkele paden zijn verdwenen of verlegd.

Langs het paadje naar het jagershuis (helemaal bovenaan op de kaart) staat een rijtje scheve linden. De uitlopers aan de voet, de waterloten, hebben grote bladeren maar de blaadjes aan hogere takken hebben een normale maat. Het zijn gewone Hollandse linden, niet ‘de Boheemse met het zeer grote blad’ waar Boerhaave zo naar verlangde.

[8.26 Jonge naaldjes van de moerascipres aan de rand van het grasveld achter het kasteel. Foto Margreet Wesseling 2013.]

[8.27 Jonge eikels van de moseik, met borstels op de napjes. Op de kaart staat ‘moeraseik’, dat is een vergissing. Foto Margreet Wesseling 2014.]

De statige moerascipres die Staatsbosbeheer in 1952 – als ongewenste vreemdeling – wilde vellen staat er nog. Het is een bladverliezende naaldboom en hij maakt dus ieder voorjaar frisse lichtgroene naalden (afb. 8.26). Hij komt mooi uit op het grasveld achter het kasteel. Naast hem staat een bijzondere eik: een moseik, te herkennen aan de borstelige napjes om de eikels (afb. 8.27). Bezoekers die het informatiebord bij de ingang hebben gelezen kunnen lang zoeken naar de ginkgo, de Japanse notenboom die uit China komt.⁵⁰⁹ Een boom met opvallende bladeren met waaiervormige nervatuur, maar hij staat er niet meer. In de zuidhoek (rechtsboven) staat een merkwaardige boom, het is een gewone esdoorn, maar zijn vorm en hoge leeftijd maken hem bijzonder (afb. 8.28). Hij bestaat uit vijf hoge, dikke stammen die om een holte staan. Bovenin worden de stammen door kabels bij elkaar gehouden, die alweer gedeeltelijk zijn overgroeid. Deze esdoorn is een typisch voorbeeld van een ‘hakhoutboom’: om de paar jaar werden de stammen bij de voet afgezaagd, het hout werd ‘geogst’ en de stronk liep weer uit. Op een bepaald moment (zo’n 50 jaar geleden) is men opgehouden met oogsten, de boom werd met rust gelaten en is uitgegroeid tot een bijzonder exemplaar. Esdoorns hebben een gladde grijze stam. De roodachtige, schilferige bast van deze is een aanwijzing voor zijn hoge leeftijd.⁵¹⁰ Rondom ligt de grond bezaaid met ‘neusjes’, de bekende gevleugelde zaadjes van de esdoorn. Met een beetje fantasie kun je je voorstellen dat deze boom, via steeds weer nieuwe zaden van steeds weer nieuwe bomen, een nazaat is van een van de esdoorns die door Boerhaave – bijna drie eeuwen terug – werden gekoesterd. Van de vele uitheemse soorten pijnbomen, ceders, linden, eiken en esdoorns die hij fanatiek verzamelde is niets meer terug te vinden. Alleen de tulpenboom heeft op wonderbaarlijke wijze ingrijpende veranderingen in het park overleefd.

[8.28 Bijzondere gewone esdoorn in de zuidhoek langs het pad tussen de vakken 13 en 14 op de kaart uit 1959, afb. 8.25. Foto Margreet Wesseling 2014.]

In *De schuimspaan van de tijd* vertelt Jan Wolkers dat zijn levensweg boomtakken heeft als mijlpalen. Uit zijn puberteit herinnert hij zich ‘... de eeuwenoude eik met zijn vijf knoestige takken – vier als vingers omhoog, een als duim opzij – op het dijkje aan de rand van de polder die in de winter, onder water gezet, als ijsbaan dienst deed ...’. Ook deze eik was zeker niet

⁵⁰⁸ Archief BOR, kaart 04-12-1959, REG. No. C 127.

⁵⁰⁹ Press/Hosking 86.

⁵¹⁰ Harding/Tomblin 125.

‘eeuwenoud’ in 1945, maar hij heeft nog steeds een imposant silhouet (afb. 8.29).⁵¹¹

[**8.29** Model voor Wolkers. Deze oude eik staat net buiten Oud-Poelgeest, aan de overkant van de gracht naast de ezelswei. De duim is afgebroken. In het Teylers Museum in Haarlem liggen enkele tekeningen van deze boom van Wolkers uit 1945, zie afbeelding 11.4. Foto Margreet Wesseling 2014.]

Tussen al die oude bomen zijn veel soorten paddenstoelen te vinden, zoals in alle landgoederen in Oegstgeest. Je moet zoeken op omgewaaide bomen en afgezaagde boomstronken (afb. 8.30). Er is één soort die alleen in Oud-Poelgeest voorkomt: de anemonebekerzwam, die parasiteert op wortels van bosanemoon (afb. 8.31).⁵¹²

[**8.30** Witte bultzwammen op beuk.⁵¹³
Foto Margreet Wesseling 2012.]

[**8.31** Anemonebekerzwam.
Foto Joop Vlieg.]

Van alle bosvogels die je in het park kunt horen en zien is de boomklever opvallend omdat hij vroeg in het voorjaar luid zit te zingen. Later in het jaar, als de bomen in blad zitten, moet je echt geluk hebben om hem met zijn schutkleuren te ontdekken. Op zoek naar insecten kruipt hij langs de stam, zowel omhoog als naar beneden. Er zitten ook puttertjes in Oud-Poelgeest (afb. 8.33) en het hele jaar door kun je de roodborst horen (afb. 8.32). De winterkoning is blij met de houtrillen (wallen van snoeihout) die de laatste tijd overal worden gestapeld, want daar zoekt hij graag voedsel.

Hier en daar staan nog enkele iepen of olmen. Deze bomen kun je het makkelijkst vinden door in maart naar de grond te kijken, dan kun je de typische gevleugelde vruchtjes zien liggen: een flinterdun, hartvormig ‘vleugeltje’ met middenin het zaadje. Het zou mooi zijn als je dan, omhoog kijkend, een uil op een tak zag zitten. Die kans is tegenwoordig heel klein. Er zijn helaas geen uilen in de olmen van Oud-Poelgeest (hoofdstuk 11). Van de bosuil zijn al jaren geen nesten meer waargenomen, maar ’s avonds hoor je er nog wel eens een roepen. Op een mooie zomeravond kun je boven de vijver watervleermuizen zien jagen. Zij vangen insecten boven het water. Dwergvleermuizen vangen mugjes hoog in de lucht; je kunt ze boven de bomen zien rondcirkelen. Een bijzondere vondst in 2013 was een kraamkolonie van de rosse vleermuis.⁵¹⁴ In een kraamkolonie wonen de vrouwtjes met hun jongen, de mannetjes wonen ergens anders. Vleermuizen gaan aan het begin van de avond op jacht, de jongen blijven achter in de kraamkamer. Deskundigen telden 56 dieren die in de richting van de Veerpolder vlogen om te foerageren.

[**8.32** Roodborst.
Foto Herman Berkhoudt.]

[**8.33** Putter.
Foto Herman Berkhoudt.]

⁵¹¹ Jan Wolkers, *De schuimspaan van de tijd, verzamelde essays*, tweede, uitgebreide druk, de Bezige Bij, Amsterdam 2007, 45. Een tekening van de boom van zijn hand uit 1945 bevindt zich in het Teylers Museum, Haarlem.

⁵¹² Vriendelijke mededeling Joop Vlieg, 2014.

⁵¹³ Ibidem.

⁵¹⁴ Vriendelijke mededeling Kees Mostert 2014, uit Mostert i.v.

Bijzondere flora

Het parkbos is rijk aan stinsenplanten, daar begon dit hoofdstuk mee, maar er bloeien nog meer bijzondere planten. De heldergele voorjaarszonnebloem is een vrij zeldzame plant van vochtige loofbossen en buitenplaatsen. Hij bloeit in mei en juni in grote velden in de oostelijke hoek van Oud-Poelgeest en komt ook voor in Rhijngeest (afb. 8.34). Iets later bloeit het klein heksenkruid met heel tere witte bloempjes. De paden in zuidwest zijn er mee omzoomd.

Voor het nietige muskuskruid moet je op de knieën, maar dan word je beloond door een bijzondere bloeiwijze. Vier lichtgeel-groene bloempjes, rondom het einde van het lage stengeltje, worden bekroond door een vijfde bloempje dat er als een dakje bovenop ligt (afb. 8.35).

[8.34 Voorjaarszonnebloemen tussen jong fluitenkruid.
Foto Margreet Wesseling 2014.]

[8.35 Bloeiwijze van gevlekte aronskelk: donkergekleurde bloeiaar omgeven door groenwit schutblad.
Foto Margreet Wesseling 2014.]

De gevlekte aronskelk bloeit vroeg in april (afb. 8.36). Hij valt op door zijn witte, bijna doorzichtige bloemen die geen bloemen zijn maar schutbladen. De werkelijke bloemen zitten verborgen in dit schutblad. De plant lokt met zijn geur kleine vliegjes, die langs het schutblad naar beneden glijden en niet meer terug kunnen. Haartjes aan de binnenkant werken als tralies. De volgende dag verslappen de tralieharen en de vliegjes ontsnappen terwijl zij stuifmeel met zich meenemen.⁵¹⁵ Hiermee zullen zij de volgende bloem bevruchten, want de geur blijft onweerstaanbaar in het voorjaar.

[8.36 Muskuskruid. Op de tekening is goed te zien dat de zijbloempjes vijf kroonblaadjes hebben; het topbloempje heeft er maar vier.
Thomé's *Flora von Deutschland*, IV, 1905.]

⁵¹⁵ Heimans/Thijsse 59-70; eigen waarneming.

9 Negentiende-eeuws buiten

[9.1 Gerrit Willink op zijn visitekaartje.

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Afbeeldingsr. IB01011285.]

Gerrit Willink

Gerrit Willink (1814-1876) wordt in 1814 in Amsterdam geboren in een invloedrijke en welgestelde doopsgezinde familie.⁵¹⁶ Zijn vader is Arnoud David Willink en zijn moeder Johanna Maria Nutges. Zij is vrouwe van Bennebroek, het vrouwelijke equivalent van heer van Bennebroek. Heerlijkheden stelden inhoudelijk weinig meer voor sinds zij in 1798 afgeschaft en enige tijd later als titel weer geïntroduceerd waren. Het belangrijkste overblijvende recht, zo ook in Bennebroek, was het recht een predikant in de plaatselijke hervormde kerk te benoemen.

Willink studeert rechten in Leiden; hij woont op kamers aan de Vismarkt.⁵¹⁷ Een van de studiegenoten bij wie hij over de vloer komt is Nicolaas Beets. De ouderlijke families kennen elkaar uit Haarlem; de familie Willink woont dan op 'Bosch en Vaart' in Heemstede.⁵¹⁸ In de weekends treffen zij elkaar soms op de trekschuit.⁵¹⁹ In het dagboek van Beets zijn verschillende passages te vinden over zijn contacten met Willink: Willink probeert Beets de nodige algebra voor een tentamen bij te brengen, zij repeteren voor een ander tentamen, lezen samen Byron.⁵²⁰

In 1843 trouwt Willink in La Tour de Peilz, aan het Meer van Genève, met zijn volle nicht Elisabeth Aleyda Nutges. Haar ouders wonen daar.⁵²¹ In hun huis aan de Amsterdamse Lauriergracht wordt in 1844 zoon David Arnoud geboren, een jaar later gevolgd door dochter Elisabeth Aleyda, die echter maar één jaar wordt.⁵²² Zij is in de kerk in Heemstede gedoopt door ds. Nicolaas Beets.⁵²³ Als in 1848 ook dochter Johanna Georgina Maria ter wereld komt, wordt zij niet in de kerk gedoopt maar bij de familie thuis, in tegenwoordigheid van een groot aantal personen die zich van die kerk hebben afgescheiden. Willink is namelijk in Genève in contact gekomen met de 'Vergadering van Gelovigen', een groep mensen die zich onder invloed van de Britse ex-anglicaanse predikant John Nelson Darby hebben aaneengesloten zonder kerkgenootschap te willen zijn.⁵²⁴ Zij hebben dan ook geen voorganger of predikant. Godsdienstoefeningen worden geleid door degene over wie ter plaatse de geest vaardig wordt. Willink ontvangt Darby diverse keren thuis, later op Oud-Poelgeest in elk geval in 1856 en 1857.⁵²⁵ Hij stimuleert met zijn vrouw het ontstaan van de 'Vergadering van Gelovigen' in Nederland. Zij doen dat in eerste instantie vanuit hun nieuwe huis aan de Keizersgracht en hun buiten in Haarlem, Spruitenbos.⁵²⁶ Voor zijn zelfopgelegde missie vertaalt Willink brochures uit het Frans (afb. 9.2). Later begint hij de periodiek *Getuigenis van discipelen des*

⁵¹⁶ Ouweneel 2006, 343.

⁵¹⁷ Op nummer 20; het pand bestaat niet meer (Beets/Van Zonneveld 45).

⁵¹⁸ Het desbetreffende deel van Heemstede hoort tegenwoordig bij Haarlem.

⁵¹⁹ 'Zondagavond per schuit van zessen uit Haarlem vertrokken. Bij Bosch en Vaart komt G. Willink, Jur. Stud., mede een lotgenoot, bij ons aan boord' (Beets/Van Zonneveld 20).

⁵²⁰ Beets/Van Zonneveld 44, 51, 39, 34.

⁵²¹ Verkaik 65.

⁵²² Verkaik 75. In 1853 wordt nog een dochter geboren, Gouda Margaretha, die twee en een half jaar oud wordt.

⁵²³ Ouweneel 1985, 47.

⁵²⁴ Hoekstra/Ipenburg 478-479.

⁵²⁵ 3 September 1856, 4 augustus 1857 (Ouweneel 1985, 120, 123).

⁵²⁶ De 'overplaats' van het buiten 'Bosch en Vaart' van zijn ouders (Verkaik 65).

Woords. Langzamerhand ontstaan er mede door zijn toedoen – in de christelijke literatuur wordt hij zelfs ‘evangelist’ genoemd – ook in Nederland verschillende ‘vergaderingen’.⁵²⁷ Een daarvan is de Vergadering van Gelovigen te Leiden.⁵²⁸

Noten bij kader ‘Willink week in cel’: bij rechtszaak,⁵²⁹ beroep,⁵³⁰ beroep in cassatie.⁵³¹
[9.2 Titelpagina van een in 1850 door Gerrit Willink vertaalde brochure van John Darby. Willink maakte de vertaling in Pau (in het zuidwesten van Frankrijk) en stuurde het manuscript per diligence naar de uitgever in Amsterdam.⁵³²
G. Willink, *De Kerk naar het Woord*, Hoogkamer & Comp^s, Amsterdam 1850, 3.]

Gerrit Willink kent Oud-Poelgeest nog van toen hij er in zijn Leidse tijd regelmatig met de trekschuit voorbij kwam. Hij ziet het leeg staan. Hij overweegt het te betrekken als buitenverblijf. Daar zal hij zich kunnen wijden aan een andere interesse: de druiventeelt. Deze vorm van fruitteelt is nog maar net in Nederland geïntroduceerd; Willink zal zich er als een van de eersten op storten. Misschien is zijn enthousiasme ervoor gewekt in Hyères, aan de Côte d’Azur, vanwaar hij uitvoerig schrijft over druiven ‘waarvan wij ons in Holland geen denkbeeld [kunnen] vormen’.⁵³³ Hij zal een ‘broeierij’ op het landgoed laten bouwen en prijzen met zijn druiven winnen. Daarnaast zal hij er zijn belangstelling voor kunst kunnen botvieren. Bekend zijn nog twee kunstwerken die op het kasteel hebben gestaan of gehangen. Uit ongeveer 1886 dateert een bokaal van de ‘Rheinische Glashütten-Actien Gesellschaft’ in Keulen met een gegraveerde afbeelding van het kasteel (afb. 9.3). Uit de gouden eeuw stamt een schilderij dat op Oud-Poelgeest hing tot Willinks schoonzoon het in 1902 aan het Rijksmuseum in Amsterdam schonk (afb. 9.4).⁵³⁴ Op dit grote doek, ongeveer twee bij twee meter, heeft Abraham van den Tempel het Amsterdamse koopmansgezin van David Leeuw en Cornelia Hooft vereeuwigd. Daarnaast blijkt Willinks belangstelling voor geschiedenis en continuïteit uit de voorstudie voor het grafmonument van zijn voorganger Herman Boerhaave die hij in huis had (afb. 5.5). Willinks dochter schonk het levensgrote ontwerp in 1912 aan Museum de Lakenhal in Leiden.

[9.3 Gerrit Willink richtte Oud-Poelgeest kostbaar in. Deze speciaal geslepen bokaal uit ongeveer 1886, ruim 33 cm hoog, heeft op het kasteel gestaan. Op de foto ernaast is het gegraveerde kasteel beter te zien.

Rheinische Glashütten-Actien Gesellschaft, *Bokaal met deksel met een gezicht op het huis Oud-Poelgeest*, circa 1886, Museum De Lakenhal Leiden, inventarisnr. 5447.]

[9.4 Dit zeventiende-eeuwse schilderij van Abraham van den Tempel, *David Leeuw met zijn gezin*, is een ander voorbeeld van de rijke inrichting van Oud-Poelgeest.

⁵²⁷ Ouweneel 2006, 344.

⁵²⁸ Tegenwoordig de Christelijke Gemeente Langebrug. Willinks kleindochter Arnoldine Leonie Willink, die dezelfde geloofsovertuiging was toegedaan, heeft het door middel van een legaat mogelijk gemaakt het huidige pand van deze geloofsgemeenschap te verbouwen (Historie pand Langebrug 63, http://www.langebruggemeente.nl/ons_pand/169/index.html, geraadpleegd februari 2014).

⁵²⁹ *Leydse Courant* 23 maart 1860, 1.

⁵³⁰ *Leidsch Dagblad* 4 april 1860, 1-2.

⁵³¹ *Leidsch Dagblad* 11 april 1860, 1.

⁵³² Ouweneel 1985, 54.

⁵³³ Brief van 9 oktober 1848 (Ouweneel 1985, 50).

⁵³⁴ Als dank daarvoor werd hij door koningin Wilhelmina vereerd met een eremedaille in zilver (*Leidsch Dagblad* 25 juni 1902, 3).

Abraham van den Tempel, *Het gezin van David Leeuw en Cornelia Hooft*, Amsterdam 1671, Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. SK-A-1972.]

In 1854 besluit Willink Oud-Poelgeest te huren. Eigenaar is dan jhr. mr. D.Th. Gevers van Endegeest.

In 1856 verandert de situatie. Gerrit Willinks oudere broer, Johan, overlijdt plotseling. Deze zou Huis te Bennebroek van zijn moeder erven, evenals de titel heer van Bennebroek. Zowel het een als het ander zal nu Gerrit Willink ten deel vallen. Hij zal in Bennebroek gaan wonen, maar voordien zal het huis daar grondig verbouwd moeten worden. In feite wordt om de bestaande kern een heel nieuw huis gebouwd.⁵³⁵ Totdat hij daar kan intrekken zal Oud-Poelgeest zijn residentie zijn. Hij koopt het huis voor 51.500 gulden.⁵³⁶ Daar tekent hij de aannemingsovereenkomst voor de verbouwing van Huis te Bennebroek.⁵³⁷ In deze periode informeert hij bij de archivaris van het Leidse gemeentearchief naar de mogelijkheid zich nu Willink van Poelgeest te noemen. Dit blijkt mogelijk te zijn indien de koning daartoe toestemming verleent; de kans dat deze in een verzoek daartoe bewilligt, acht de archivaris evenwel klein.⁵³⁸ Als Willink kort daarna heer van Bennebroek wordt door het overlijden van zijn moeder, en hij zich dus Willink van Bennebroek kan noemen, ziet hij van verdere pogingen af.

Gerrit Willink is de voogd van de zoon van zijn jong overleden broer; in hoofdstuk 7 staat een stamboom van de familie. Deze zoon, Jacob Hendrik Willink, in 1856 dertien jaar, verblijft veelvuldig bij zijn oom en tante. Johanna Georgina Maria Willink, Willinks dochter, is dan acht. De kinderen groeien min of meer samen op. Tien jaar later trouwen zij. Besloten is dan al lang dat Gerrit Willink op het gereed gekomen Huis te Bennebroek zal gaan wonen en na hem zijn zoon David Arnoud, die dan heer van Bennebroek zal zijn. Oud-Poelgeest is dan voor neef en nicht Jacob Hendrik Willink en Johanna Georgina Maria Willink. ‘Oud-Poelgeest’ is overigens slechts de formele naam; binnen de familie spreekt men eenvoudig van ‘Poelgeest’.⁵³⁹ Voorlopig wordt het bewoond door vader Gerrit Willink en zijn gezin.

Hiervóór bleek al dat Willink niet alleen op zijn kasteel woonde maar zich ook in sociaal opzicht in de omgeving liet kennen. Hij maakte deel uit van een Leids godsdienstig gezelschap dat kerkte in de kapel op Oud-Poelgeest. Daarnaast treffen wij in een van zijn kasboeken een uitgave van 10 gulden aan voor zijn bank in de kerk, ongetwijfeld het Groene Kerkje in Oegstgeest.⁵⁴⁰ Over zijn verdere relatie met de Oegstgeester bevolking is weliswaar niets bekend, maar te oordelen naar de latere actieve inbreng van de bevolking bij het huwelijk van een kleindochter van Willink laat deze niet te wensen over. Zijn betrokkenheid bij de Leidse gemeenschap blijkt als hij bij een collecte na een enorme brand in een katoenfabriek – de collecte bracht ruim 5000 gulden op – een bedrag van 100 gulden geeft, een forse som voor die tijd.⁵⁴¹ Aan de archivaris van Leiden, die in behoeftige omstandigheden verkeert, schenkt hij zelfs een bedrag van 300 gulden, een half jaarsalaris.⁵⁴² Opvallend is verder zijn deelname aan een tentoonstelling van de ‘Hollandsche Maatschappij

⁵³⁵ Verkaik 67.

⁵³⁶ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2, inv.nr. VI.

⁵³⁷ Verkaik 67.

⁵³⁸ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXVI.

⁵³⁹ Zie de correspondentie in Oostenrijk 73-136. Overigens deden eerdere eigenaren dat ook, zoals binnen de familie Luzac (ELO archief familie (Siegenbeek) Van Heukelom, inv.nr. 512).

⁵⁴⁰ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXV.

⁵⁴¹ *Leidsch Dagblad* 17 december 1861, 2.

⁵⁴² Briefwisseling jhr. Willem Iman Cornelis Rammelman Elsevier en Gerrit Willink, GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXVI.

van Landbouw' op het terrein van de Ruïne in Leiden, waar nu het Van der Werffpark is. Hij valt daar zelfs in de prijzen, onder meer met zijn druiven; blijkbaar heeft hij plezier in het landleven. Zie hierover hoofdstuk 8, waarin ook wordt geciteerd uit de kasboeken die Willink door het personeel laat bijhouden ter zake van de activiteiten op Oud-Poelgeest. Aan het kweken van druiven en andere tuinbouwproducten maakt Willink echter niet zelf zijn handen vuil, dat doen zijn tuinbaas en diens knechten. In hoofdstuk 7 bleek al dat Willinks schoonzoon de landbouwprijzen wel door zijn tuinbaas op eigen naam laat winnen. Verder valt Willinks benoeming tot directeur van de 'Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen' te noemen.⁵⁴³ Deze inmiddels koninklijke organisatie is het oudste nog bestaande genootschap van geleerden in Nederland.

Noot bij kader 'Bewaarschool Oud-Poelgeest'.⁵⁴⁴

In 1864 is de verbouwing van Huis te Bennebroek gereed.⁵⁴⁵ In dat jaar of al iets eerder begint de verbouwing van Oud-Poelgeest; de werkzaamheden vinden in hoofdzaak aan de buitenzijde van het gebouw plaats. De verbouwing is gereed in 1865. In dat jaar laat Willink zijn bezit op en bij Oud-Poelgeest registreren: een kleine 60 hectare grond; het huis met stalling, koetshuis, tuinmanswoning, koetsierswoning, oranjerie met schuur; boerderij met zomerhuis, schuur en twee hooibergen; drie arbeiderswoningen met schuren en tuinen; boerderij Overvliet.⁵⁴⁶ Het geheel, met een getaxeerde waarde van 106.800 gulden, vormt het huwelijkscadeau aan het jonge paar Willink-Willink. Echter met uitzondering van de kapel, ik ga daar nog op in. De afzonderlijk genoemde tuinmanswoning en koetsierswoning moeten de bruine blokjes naast de twee bijgebouwen op de kaart van 1837 zijn (afb. 6.5). Verder maakt de nevenschikkende vorm van de opsomming, gevoegd bij de aanwezigheid van een aparte koetsierswoning, duidelijk dat het huidige koetshuis nog niet gebouwd is.⁵⁴⁷ Het laatste kasboek van Willink op Oud-Poelgeest eindigt in 1865;⁵⁴⁸ in dat jaar moet hij naar Bennebroek zijn verhuisd. Hij laat de overdracht van het huwelijkscadeau dan ook in Haarlem registreren. In 1866 trouwt zijn dochter, waarna het jonge paar het fris opgepoetste Oud-Poelgeest betreft.

Gerrit Willink brengt niet zo heel veel tijd door op Oud-Poelgeest. Zijn vrouw en hij maken veel lange reizen naar Zwitserland en de Franse Riviera. Willinks schoonouders wonen in Zwitserland en zijn vrouw wordt geacht een zwakke gezondheid te hebben, zodat het beter is de wintermaanden niet in het koude Holland door te brengen. In 1876, tijdens een verblijf in Nice, overlijdt Gerrit Willink. Zijn vrouw zal hem 23 jaar overleven.⁵⁴⁹ Overigens is het voor andere gefortuneerde families evenmin ongewoon de wintermaanden in Zuid-Europa door te brengen.

Van buitenhuis tot romantisch kasteel

⁵⁴³ *Leydse Courant* 21 mei 1869, 1.

⁵⁴⁴ Spieksma 17.

⁵⁴⁵ Huis te Bennebroek is ingrijpend verbouwd tussen 1860 en 1864 (Nederlands Architectuurinstituut, Collectie Informatie Systeem, Huis te Bennebroek).

⁵⁴⁶ Aldus de registratie te Haarlem op 17 februari 1866, deel 61, folio 171 (Rink-Ensink 2000, 75).

⁵⁴⁷ Zo ook reeds Rink-Ensink 2002, 81.

⁵⁴⁸ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXV.

⁵⁴⁹ Verkaik 71, 76.

Een van de eerste dingen die Willink doet na het verwerven van de buitenplaats, is het vervangen van het vervallen prieeltje aan de Haarlemmertrekvaart door een kapel in neogotische stijl. Op de ‘eerste steen’ is te lezen dat deze in 1857 is gelegd door Willinks zoon David Arnoud. Zoals dat hoort bij een kapel ligt hij vrijwel oost-west. In het hoekige oostelijke uiteind,⁵⁵⁰ een soort toren, kan de altaartafel staan. Anders dan nu zijn er aan die kant geen vensters (afb. 9.5);⁵⁵¹ van boven komt licht door ramen in de wand die boven de rest van het gebouw uitsteekt. Aangenomen wordt dat de kapel een ontwerp van J.D. Zocher jr. is.⁵⁵² Het gebouwtje is van begin af aan de plaats van samenkomst van de Vergadering van Gelovigen te Leiden; Willink zelf treedt vaak op als voorganger.⁵⁵³ Na de dienst wordt er ongetwijfeld koffie geserveerd op het huis, en wellicht nog iets sterkers. Toen Willink Oud-Poelgeest aan zijn dochter schonk, behield hij de kapel voor zichzelf. Dit had ongetwijfeld te maken met het gebruik daarvan door de Vergadering van Gelovigen. Bij zijn overlijden kwam de kapel echter alsnog aan de volgende generatie.

[9.5 De kapel van Oud-Poelgeest rond 1888, op een ingekleurde prentbriefkaart. Er zitten dan nog geen vensters in het oosteind van het gebouwtje. Rechts de Kwaakbrug. In het midden is de eerdere ‘opslaande plank’ vervangen door een vast bruggetje.

Uitsnede Prentbriefkaart, ingekleurd, Nauta, Velsen circa 1890, ELO, Signatuur PBK0379.]

Tegelijk met het bouwen van de kapel laat Willink de stal vergroten.⁵⁵⁴ De stal is, gezien vanuit het huis, het linker bijgebouw. Hij maakt ook werk van de druiventeelt. Hij laat daarvoor een voorloper van een moderne kas bouwen, een muur op het zuiden waartegen broeiramen worden geplaatst waardoor een soort halve broeikas ontstaat (afb. 9.6). Daarvoor schaft hij 14 broeiramen aan voor 70 gulden.⁵⁵⁵ Er komt een schuur bij waarvoor de dakpannen 45 gulden en 31 cent kosten. Voor de druiventeelt zelf is in het kasboek een uitgave voor ‘zwavel voor de druiven’ genoteerd, voor de schimmelbestrijding dus. De broeierij stond naast de oranjerie die op de kaart van 1837 is aangegeven (afb. 6.5),

⁵⁵⁰ In feite een drievlakkige apsis.

⁵⁵¹ Op een andere foto, niet ingekleurd, is dat nog beter te zien (ELO, Signatuur PBK4002). Toch is er twijfel, ingegeven door het onwaarschijnlijke van de afwezigheid van vensters in dit deel van de kapel en door de zorgvuldige detaillering van de vensters die later in het kader van de verbouwing tot woonhuis zouden moeten zijn aangebracht. Dit met inbegrip van dubbele luiken die zo te zien binnen de kozijnen van de spitsboogvensters hebben moeten vallen (foto 9.19). Restauratiearchitect Flip Robers acht het mogelijk (e-mail mei 2014), gelet ook op de relatieve onscherpte van de foto’s, dat bij het maken daarvan de luiken gesloten waren en zo in het vlak van de muur lagen. Hierdoor zou het onmogelijk zijn geworden op de foto’s nog verschil te zien tussen muren en luiken.

⁵⁵² Het Nederlands Architectuurinstituut neemt dit aan omdat deze Zocher graag gebouwen ontwierp in neogotische stijl, terwijl de Firma J.D. en L.P. Zocher (vader en zoon) van Willink opdracht had gekregen een ontwerp te maken voor de tuin van de buitenplaats (Nederlands Architectuurinstituut, Collectie Informatie Systeem, Buitenplaats ‘Oud Poelgeest’).

⁵⁵³ Verkaik 71 stelt dat Willink daarnaast in en om het huis bijeenkomsten organiseert van soms honderden mensen uit binnen- en buitenland. Ook hierbij zou hij zelf een van de voorgangers zijn. Schrijver beroept zich hiervoor (in 1992) op ‘oudere bewoners van Oegstgeest [die] hierover, uit overlevering, nog wel [weten te] vertellen.’ Aangezien andere bronnen ontbreken, denk ik dat hier verwarring is ontstaan met de diverse zendingsdagen die in de eerste helft van de twintigste eeuw op het terrein van Oud-Poelgeest zijn georganiseerd. Zie bijvoorbeeld de dagbladen, o.a. Leidsch Dagblad 12 mei 1915, 8, en het zendingsblad *Alle Volken* 1 juli 1936; 1 augustus 1938; 1 juli 1941. In het laatste geval schijnen er ongeveer duizend deelnemers te zijn geweest; in het geval van Leidsch Dagblad 22 mei 1914, blz. 1, werd het aantal deelnemers op tweeduizend geschat.

⁵⁵⁴ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXIV.

⁵⁵⁵ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXV.

evenwijdig aan de Kwaaklaan.⁵⁵⁶ Helemaal risicoloos is de druiventeelt overigens niet: later lezen wij dat tuinknecht ‘De J.’ op Oud-Poelgeest een ernstige kwetsuur aan zijn hand heeft opgelopen bij het openen van dekramen van de broeikas.⁵⁵⁷ Verder is er ook meteen al sprake van een fazantenhok ten behoeve van de jacht door de heer des huizes en zijn gasten.

[9.6 De broeierij ofwel de druivenkas op Oud-Poelgeest. Ervoor staat de latere tuinbaas Berend Hoff.
Foto circa 1890, collectie Mag Oostenrijk.]

In 1858 verzoekt Willink aan de gemeente Leiden, eigenaar van de Haarlemmertrekvaart, hem het recht van vrij uitzicht te geven over de strook grond langs de Haarlemmertrekvaart van de Kwaakbrug tot de Kwaaklaan. Dit houdt in dat daar geen bomen of struiken mogen worden geplant. Dit verzoek wordt ingewilligd, op voorwaarde dat Willink de waarde van de zich dan op de strook bevindende bomen vergoedt. Dat kost hem 28,30 gulden. Bovendien moet hij voor het recht 8,50 per jaar betalen.⁵⁵⁸ Hij maakt onmiddellijk gebruik van het verkregen recht door 17 populieren langs de trekvaart te rooien. Vanaf dat moment heeft hij vrij uitzicht op Leiden. Een wandelaar uit die tijd schrijft dat ‘het statige geboomte ... rondom wordt omgeven door de heerlijkste graslanden van Rijnland, welke van het aanzienlijke huis uit schoone vergezichten op Leiden aanbieden.’⁵⁵⁹ Tevens krijgt Willink vergunning om naast de kapel een plank te hebben zoals zijn voorganger die ook had.⁵⁶⁰ Van dat recht maakt hij (of maakt zijn opvolger) vrijmoedig gebruik: op foto 9.5 is te zien dat de ‘opslaande plank’ is vervangen door een voetbrug.

De volgende stap, in 1862, is dat Willink de firma Zocher voor een bedrag van 600 gulden opdracht geeft een ontwerp te maken voor het park.⁵⁶¹ Dit resulteert in een aanpassing van het park van de baronnen waarvan het resultaat in grote lijnen nu nog zichtbaar is, zij het dat er destijds veel meer gecultiveerd groen in de vorm van al dan niet geschoren struiken, borders en bloemen was. Zie hiervoor hoofdstuk 8. Een belangrijke wijziging was dat de oprijlaan naar de oorspronkelijke plaats werd teruggebracht. Aan de Poelgeesterweg werd weer een imposant inrijhek geplaatst, in neorenaissancestijl, net als de kapel (afb. 9.7). Het hek is samengesteld uit elementen van drie hekken die door een hekkenleverancier per catalogus werden aangeboden.⁵⁶² De natuurstenen pijlers met daarop de naam Oud-Poelgeest worden bekroond door zandstenen vazen, versierd met grotesken (fantastische figuren uit blad-, dieren- en mensmotieven) en festoenen (slingers van allerlei aard). De pijlers dragen een dubbel draaihek dat met krullen is afgesloten. Deze komen aan de buitenzijden van de pijlers terug in de zijstukken.⁵⁶³

[9.7 Een toerist poseert omstreeks 1900 voor het inrijhek van Oud-Poelgeest.
Foto Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatienr. 11-EX-09.]

[9.8 De bijgebouwen bleven waar ze waren. Hier het koetshuis nadat het is verbouwd tot de tegenwoordige tuinmanswoning. Het pand is in de negentiende eeuw helemaal in het groen komen te liggen. Deze opname is gemaakt in 1935.

⁵⁵⁶ Vriendelijke mededeling Aad Treur 27 februari 2014; Vegetatiekaart 1944.

⁵⁵⁷ *Leidsch Dagblad* 10 februari 1913, 3.

⁵⁵⁸ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LXIV.

⁵⁵⁹ Blink 182.

⁵⁶⁰ *Leydse Courant* 22 maart 1858, 5.

⁵⁶¹ Verkaik 70.

⁵⁶² De Glopper november 2013, 18.

⁵⁶³ Laméris 139.

Foto mw. dr. A. Timmermans 1935 (Beeldbank Historische Vereniging Oud Leiden, code dr0019t).]

Het kasteel zelf ondergaat uitwendig een ware metamorfose. Van het strakke buitenhuis wordt een romantisch kasteel met torens gemaakt. Het is de mode van de dag: met kasteel Keukenhof bijvoorbeeld gebeurde hetzelfde en het bekendste voorbeeld is kasteel Ter Haar in Haarzuilens, dat toen vrijwel helemaal nieuw in die stijl is gebouwd. De architect van de verbouwing van Oud-Poelgeest is Elie Saraber, een destijds bekende bouwmeester die onder meer de koninklijke manege in Den Haag heeft verbouwd tot de Willemskerk. Dat hij de architect was is nergens vastgelegd maar blijkt uit het feit dat Huis te Bennebroek door hem is verbouwd⁵⁶⁴ en het feit dat hij ook de torens en dergelijke aan kasteel Keukenhof heeft toegevoegd,⁵⁶⁵ terwijl hij op het dak van Keukenhof precies dezelfde charmante dakkapellen met hoge gehoekte schilddaken heeft geplaatst als zijn te vinden op Oud-Poelgeest. Saraber heeft voor de verbouwing een aantal ontwerpen gemaakt, zowel tekeningen als een houten model. Het model is nog in het kasteel te zien; de tekeningen worden bewaard in het gemeentearchief van Oegstgeest. Een daarvan is hier afgebeeld (afb. 9.9).

[9.9 Ontwerp van de verbouwing van Oud-Poelgeest. De achterkant is in beeld. Niet alles van dit ontwerp is gerealiseerd.

GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. XXXI]

Op de tekening valt de gigantische uiachtige toren midden op het dak het meest in het oog. Dat deze verfraaiing niet is doorgegaan is te danken aan de voorzienigheid: het dak zou het niet hebben gehouden. Het idee ervoor moet zijn ontleend aan een boek over ‘Merkwaardige Kasteelen’ waarin een afbeelding voorkwam van het toen net afgebroken kasteel Ewsum in Middelstum, Groningen.⁵⁶⁶ Daarop stond net zo’n ui, inclusief dakkapellen. Dergelijke versieringen, maar dan van bescheidener formaat, zijn wel geplaatst op twee torenachtige, neogotische verhogingen van het middelste bouwblok van het kasteel. Om deze verhogingen met het hoofdgebouw te verbinden zijn daarop de kroonlijst en de zandstenen architraaflijst (geprofileerde sierlijst) van het hoofdgebouw voortgezet, echter uitgevoerd in een aantal lagen gele IJsselsteen. Midden op het voordak, achter de zandstenen dakkapel, is in een klokkenstoel een brandklok gehangen.

Het achterste bouwblok is een meter verhoogd en heeft een nieuwe dakpartij gekregen. Het is een aan de onderkant gewelfde, steil opgaande kap met drie dakkapellen van het zelfde ontwerp als de dakkapellen op de uien. Als bekroning staat er een crête op, een soort balustrade van gietijzeren ornamenten die van beneden af de indruk van kantwerk wekt. De werkzaamheden worden zoals gebruikelijk afgerond door een schilderbeurt van de hele buitenkant. Schilder H. van Duijken neemt het werk op zich voor de somma van 269 gulden.⁵⁶⁷

De voorgevel is eveneens veranderd. De oorspronkelijke zandstenen versiering rond de voordeur is te zien op afbeelding 4.10. Nu is er een iets uitbundiger versiering aangebracht in de vorm van een zogeheten middenrisaliet in neoclassicistische stijl die doorloopt tot boven de daklijst, ook weer van zandsteen. Daarin is boven de voordeur het oude wapen van Poelgeest aangebracht terwijl boven het venster op de verdieping de twee wapens van het echtpaar Willink-Willink prijken, de dochter en schoonzoon/neef van Gerrit Willink. Het

⁵⁶⁴ Nederlands Architectuurinstituut, Collectie Informatie Systeem, Huis te Bennebroek.

⁵⁶⁵ Stöver 85.

⁵⁶⁶ Dit is verondersteld door Rink-Ensink 2002, 77. Het woord ‘merkwaardig’ had toen overigens een meer letterlijke betekenis dan nu.

⁵⁶⁷ GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1, inv.nr. LVII.

wapen hangt ook in het kasteel: het is een ontbladerde eikentak met drie eikels in goud op een blauw veld. Buiten op de muur bevinden zich dus twee dezelfde wapens. Wel heeft de beeldhouwer onderscheid gemaakt tussen een mannelijk en een vrouwelijk wapen: het mannelijke wapen heeft evenwijdige zijden, het vrouwelijke is ovaal. De wapens zijn bekroond met een gevleugelde helm; daarboven zet de risaliet zich voort in een zandstenen dakkapel met uurwerk.⁵⁶⁸

Het ligt voor de hand dat tegelijk met het aanbrengen van de zandstenen versieringen de oude dubbele voordeur is vervangen door de huidige enkele ‘glazen’ deur. Deze kan van binnen worden beveiligd door een ijzeren stang die vernuftig in de deurpost is opgenomen.

In het venster op de verdieping is een typisch negentiende-eeuwse versiering aangebracht: een venstervullend gebrandschilderd raam met afbeelding van een middeleeuws toernooi (afb. 1.1; 9.15; 10.12). Aan het wapen op het zadelkleed van de linker ridder herkennen wij een van de heren van Poelgeest. Het onderste deel van het raam laat nog diverse harnasonderdelen zien. Het raam hangt nu in het trappenhuis van het congreshotel.

[9.10 Rond 1870, net na de verbouwing, maakte een Leidse fotograaf de oudstbekende opname van Oud-Poelgeest. De foto is afgedrukt in ‘de met roem bekende Photographische Kunstinrichting van den Heer B. Bruining’.

Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatienr. G50057.]

Gerrit Willink past ook het interieur aan aan de eisen van de tijd. In de bovenhal dateert de omlijsting van de trapopening uit zijn periode. Je zou het een Victoriaanse ‘driepasboog’ kunnen noemen, zie foto 9.11, in de neogotische stijl die ook is toegepast bij de kapel en de uientorentjes. Het ontwerp zal van Elie Saraber zijn.

[9.11 De trapopening in de bovenhal van Oud-Poelgeest met zijn Victoriaanse omlijsting. Op deze opname uit 1955 is de moderne trap naar de zolderverdieping nog niet aanwezig.

Uitsnede prentbriefkaart van het trappenhuis van ontmoetingscentrum ‘Oud-Poelgeest’, Fodru, Gouda 1955 (Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatienr. G00081).]

Voor de bel-etage schaft Willink een prachtige collectie marmeren schoorsteenmantels aan. Een bijna zuiver witte voor de grote zaal, een uitzonderlijk groot en fraai zwart exemplaar voor de achterkamer (afb. 9.12) en in de voorkamer staat een groenige schoorsteenmantel met jachtmotieven. Een roodmarmeren schoorsteen is een van de bijzondere elementen in de Drakenzaal.

[9.12 De engel van de zwarte schoorsteen in de ochtendzou.

Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatienr. G00054, circa 1990.]

De Drakenzaal

In de hoofdstukken 4 en 6 bleek dat de Drakenzaal, zoals deze ruimte nu heet, naar alle waarschijnlijkheid pas tussen 1814 en 1820 is ontstaan. Toen moet baron Van Rhemen de twee kamers aan de linker kant van de hal hebben samengevoegd en het plafond ervan hebben verhoogd. Het gestucte plafond dateert vermoedelijk in zijn oorspronkelijke vorm uit die tijd

⁵⁶⁸ Het uurwerk is intussen (inwendig) vervangen door een elektrisch klokje. Het originele uurwerk bleek bij inspectie in 1947 niet meer aanwezig te zijn (Brief 10 januari 1948 Rijksc Commissie voor de Monumentenzorg aan Minister van O, K en W, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954)).

en wellicht is ook de lambrisering toen geheel of gedeeltelijk aangebracht. In elk geval moet de tweede toegangsdeur naar het vertrek, in de muur die grenst aan het pleintje waar zich de bordestrap bevindt, al rond 1820 zijn aangebracht door baron Van Rhemen. Dit is vanzelfsprekend geen echte deur maar een blinde, zie de plattegrond in afb. 6.7, bedoeld om het interieur zo symmetrisch mogelijk te laten zijn.

Het huidige eclectische aanzien van de zaal is door Gerrit Willink tot stand gebracht. Deskundigen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hebben vastgesteld dat het een der fraaiste negentiende-eeuwse zalen van ons land is.⁵⁶⁹ Beelden daarvan bieden een foto uit het eind van de negentiende eeuw (afb. 9.13) en de dia's die van het goede deel van het plafond zijn gemaakt nadat een ander deel was ingestort (afb. 9.14). Daarnaast heeft kunsthistorica Brigitte Rink-Ensink aannemelijk gemaakt dat het complete interieur van de Drakenzaal als één geheel is besteld bij een Engels of Frans interieurbedrijf.⁵⁷⁰

[9.13 Drakenzaal rond 1900. Zie de gevleugelde draak op de tafelpoot. De armen van de kroonluchter lopen uit in drakenkoppen en langs de draagstang klimmen draakjes omhoog. Photo Van der Stok, ELO, Signatuur PV81735.]

[9.14 Links een hoek van het beschilderde plafond. De twee vliegende draken zijn duidelijk zichtbaar. In het midden het centrale deel van het plafond. Hier geen draken maar bloemen en in het midden twee 'mascarons'. Rechts het middendeel tegenover de schoorsteen met opnieuw twee draken.

Dia's RCE, objectnr's. 412.261, 412.260, 412.259.]

De aandacht wordt onmiddellijk getrokken door het veelkleurige plafond, waarbij de draken in de hoeken eruit springen. Als gevolg van misplaatste zuinigheid zijn de op de foto zichtbare kleuren bij het afsluiten van dit manuscript nog aan het oog onttrokken door een laag witte verf die er overheen is gesmeerd. Dit zal bij de komende restauratie worden hersteld. De drakenversiering lijkt typisch voor het midden van de negentiende eeuw en kan dus in opdracht van Gerrit Willink zijn aangebracht. In dat geval valt aan te nemen dat hij deze nieuwe versieringen heeft laten aanbrengen op het bestaande, reeds gedecoreerde plafond. Dit zou betekenen dat alleen de cassettevormige plint rondom alsmede de centrale decoratie van het plafond nog uit de tijd van baron Van Rhemen dateren.⁵⁷¹ Dat hij die al moet hebben aangebracht, blijkt ook uit de lompe manier waarop de door Willink geplaatste schoorsteenmantel op het stukwerk aansluit. Dat zou nooit zo gedaan zijn als schoorsteen en stucwerk in samenhang waren gecreëerd. Maar ook moet de mogelijkheid worden opgehouden dat reeds Van Rhemen de hele plafonddecoratie heeft laten aanbrengen. De draken zijn namelijk niet of niet alleen volbloed draken, sommige lijken meer op griffioenen of nog andere fabeldieren, ik kom daar in een kader op terug. Kijken wij dan naar de wapenschilden in de bijlage achter in dit boek, dan zien we dat de schildhouders van De Thoms griffioenen zijn, die van Van Leyden een soort gevleugelde slangen en dat Van Rhemen weer wordt bijgestaan door griffioenen. Het wapen van de heren van Poelgeest had ook al een griffioen als schildhouder. Ligt het dan niet voor de hand dat reeds baron van Rhemen, die de Drakenzaal en het plafond ervan creëerde, deze beesten op zijn plafond heeft

⁵⁶⁹ Aldus dr. E.F. Koldewij van de Rijksdienst, die een vergelijking trekt met de werkkamer op kasteel De Haar in Haarzuilens (vriendelijke mededeling H.J.M. Völker-Dieben per e-mail mei 2013).

⁵⁷⁰ Rink-Ensink 2000, 77; Rink-Ensink 2002, 79-80; Brigitte Rink-Ensink, lezing op Oud-Poelgeest 11 september 2010.

⁵⁷¹ F.H. Robers, vriendelijke mededeling per e-mail april 2014.

laten aanbrengen? Overigens kunnen die wapendieren natuurlijk ook Willink hebben geïnspireerd in plaats van Van Rhemen.

Behalve door het plafond wordt het interieur van de zaal beheerst door de grote schouw van rood marmer, 'griotte rouge'. Het blad wordt gedragen door twee leeuwachtige figuren. Centraal daarboven bevindt zich in het marmer een klok die wordt geflankeerd door twee sfinxen. Dit zijn de 'tillenbeesten' waarop ik nog terug zal komen. De schouwpartij met klok en sfinxen is voor Nederland uniek. Boven de klok zit een 'witje' in een ovale lijst met aan de onderkant twee gevleugelde draken en aan de bovenkant een mascaroon of maskerkop, zie hierna. Het schilderij is, net als de twee witjes boven de deuren, gesigneerd J. (Jacob) de Wit 1753. Twee vierkante gecanneleerde zuilen met kandelaars erop vormen de hoeken van de schoorsteenboezem. Rink-Ensink heeft vastgesteld dat een vrijwel gelijke schoorsteen voorkomt in de *Gazette des Beaux Arts* van 1863. Dit nummer van de *courier Européen* is gewijd aan de wereldtentoonstelling van 1862 in Londen. Daar werden onder meer compleet ingerichte kamers en zalen aangeboden. In dezelfde *Gazette* zag Rink-Ensink een lamp met ook weer gevleugelde draken. Omdat dit een gaslamp was, was deze voor Oud-Poelgeest niet geschikt. In plaats daarvan werd er een kroonluchter gehangen waarvan de kaarsendragers uitlopen in drakenkoppen (afb. 9.13). Op een vergroting van de foto is te zien dat aan de stang onder de draagketting drie gevleugelde draken zijn bevestigd, zodat ook deze kroon een 'drakenlamp' kan worden genoemd. Al met al, Willink begon de verbouwing in 1864, kan worden vastgesteld dat de zaal hetzij in zijn geheel bij een producent in Londen, Parijs of ergens anders is besteld, of uit afzonderlijke elementen op basis van de *Gazette des Beaux Arts* of een dergelijke uitgave is samengesteld. Mogelijk ook is Willink zelf op de wereldtentoonstelling geweest. In elk geval heeft hij inspiratie gevonden in draken, en in mascarons.

Een mascaroon of maskerkop is het gezicht van een mens of een monster. Oorspronkelijk was het een element aan de buitenkant van het huis en was het bedoeld om slechte geesten af te wenden; uiteindelijk werd het motief zuiver decoratief in het interieur gebruikt. Het plafond telt diverse mascarons. Deze komen, anders dan de draken, terug in de jacquard-geweven gordijnen en wandbespanning. Daarnaast zijn er andere motieven in te vinden, waaronder Kariatidenkoppen. De lijsten van de wandbespanningen waren voorzien van een goudkleurige decoratie met een bladmotief; bij een twintigste-eeuwse schilderbeurt zijn deze decoraties weggekwaast. Draken zijn weer wel toegepast in de lijsten van de witjes boven de deuren en de spiegel. Zelfs op de forse poten van de tafel op foto 9.13 komen de draken terug, en hoe.

Hoe het plafond er oorspronkelijk uitzag is op de foto's te zien. Helaas is de zuidoostelijke hoek in 1958 ingestort. Het pleisterwerk is vervolgens weliswaar door de gemeente Oegstgeest (de toenmalige eigenaar) gerestaureerd, onder meer door naar beneden gevallen delen weer terug te plaatsen, maar vervolgens zonder enige discussie wit geverfd.⁵⁷² Bij het afsluiten van dit manuscript zag het er naar uit dat het op korte termijn zal worden gerestaureerd.

[9.15 Een kwart eeuw na de verbouwing. Een kleindochter van Gerrit Willink trouwt. De bruidegom is huzaar, vandaar de paarden en de militaire kapel. Boven de voordeur zit het gebrandschilderde raam.

Bruiloft van Mej. Willink en Baron van Boetzelaer, glasnegatief 1890, ELO, Signatuur GN005005.]

⁵⁷² GaO, Archief van het gemeentebestuur 1930-1989, inv.nr. 1910.

De volgende generatie

Sinds hun huwelijk in 1866 wonen dus neef en nicht Jacob Hendrik en Johanna Georgina Maria Willink op het kasteel. Zij woonden er tot in 1899 haar moeder overleed en zij naar Bennebroek verhuisden. In 1901 kwam er een huurder in Oud-Poelgeest, zodat de verhuizing omstreeks dat jaar moet hebben plaatsgevonden. Zie voor de tweede generatie Willink hoofdstuk 7. In de 33 of 34 jaar dat zij er woonden hebben ze verschillende veranderingen op het terrein bewerkstelligd. Ze bouwden het koetshuis en de boogbrug en diverse gebouwtjes, verbouwden de kapel tot jagershuis en het overblijvende bijgebouw tot tuinmanswoning, en richtten de tuin verder in naar de smaak van de tijd.

Het zeventiende-eeuwse koetshuis is in 1898 omgebouwd tot tuinmanswoning, blijkt uit het in een kelderbalk gekerfde jaartal.⁵⁷³ Toen zal dus ook de ernaast staande oude tuinmanswoning zijn afgebroken. Voor die tijd moet dus het nieuwe koetshuis zijn gebouwd, op de plaats van het andere zeventiende-eeuwse bijgebouw. Maar waarschijnlijk is het al veel eerder tot stand gekomen. Als je de middelen hebt is zoiets immers niet iets dat je uitstelt tot vlak voor het moment dat je naar menselijke berekening naar de woning van je schoonmoeder zult verhuizen: deze was 83 toen ze overleed. Bovendien werd van Jacob Hendrik Willink gezegd dat hij tegen het eind van zijn leven maar liefst veertien rijtuigen bezat.⁵⁷⁴ Ook als dit overdreven is, zal het toch een flink aantal geweest zijn; een auto bezat hij niet. Voor een groeiend aantal rijtuigen is veel ruimte nodig, en die had hij niet. Daarom ligt het voor de hand dat hij vrij snel na 1866 opdracht voor de bouw van het nieuwe koetshuis heeft gegeven. Een laatste aanwijzing is de aantekening die iemand⁵⁷⁵ achterop de oudste foto van Oud-Poelgeest (afb. 9.10) heeft geschreven: ‘De Hofstad Oud-Poelgeest, aldus verbouwd en verfraaid in den jare 1866 en 1867 door J.H. Willink’. Aangezien het kasteel door zijn vader van de uientorens enzovoort is voorzien, kan deze aantekening eigenlijk alleen maar betrekking hebben op de tuin en op de bouw van het huidige koetshuis.

Het koetshuis is een groot, hypermodern gebouw in Waterstaatsstijl geworden met een welwaterleiding, een regenwaterleiding en een rioleringsstelsel (afb. 9.16). Het heeft aan de voorkant veel koetsruimte en in het achterdeel stallingruimte voor acht of tien paarden alsmede de woning van de koetsier. Boven is de hooizolder en zijn slaappleaatsen voor een of meer knechten. Het dak is gedekt met de toen bekende Oegstgeester dakpan.⁵⁷⁶ Op het dak staat een elegant duifhuis; de muren zijn versierd met paardenhoofden boven de staldeuren.

[9.16 De originele plattegrond van het koetshuis. Aan de voorkant (onder) is de koetsruimte; er kunnen zes koetsen worden geplaatst. Tegen de achterwand staan grote tuigenkasten. Links is de grote stal met zes paardenboxen; rechts nog een kleine stal met vier boxen. Daar is ook de woning van de koetsier: een woonkamer met bedstee en een keuken. Van daaruit kom je ook in de kelder. In het midden van het gebouw bevindt zich een regenbak ten behoeve van drinkwater voor de paarden. Hierin wordt het regenwater van het dak opgevangen via twee regenpijpen aan de voorkant die met ondergrondse leidingen met de regenbak verbonden zijn. Drinkwater wordt eveneens met ondergrondse leidingen aangevoerd uit een wel aan de voorkant. Verder is er een rioleringsstelsel.

Onderdeel van de bouwtekeningen van het koetshuis van Oud-Poelgeest, Gemeentearchief Oegstgeest.]

⁵⁷³ *Oegstgeester Courant* 11 mei 1988.

⁵⁷⁴ Verkaik 79.

⁵⁷⁵ Vermoedelijk de maker van de foto, de destijds bekende Leidse fotograaf B. Bruining met zijn ‘met roem bekende Photographische Kunstinrichting’, die vaker aantekeningen op zijn foto’s plaatste.

⁵⁷⁶ Zie voor de Oegstgeester dakpan De Glopper 1996.

Daarnaast is nog een aantal andere gebouwtjes op het terrein geplaatst (afb. 9.17). De kroon spant een rechthoekig theehuis met een waranda waarvan het dak rust op vier forse zuilen; op het platte dak van het gebouw staat een bijpassende balustrade met grote vazen. Het staat aan een groot gazon aan de vijver achter het kasteel, op een paar meter afstand van en evenwijdig aan de achtergracht.⁵⁷⁷ Midden op het gazon staat het beeld van Ceres dat vermoedelijk al honderdvijftig jaar eerder door Van Rhemen naar Oud-Poelgeest is gebracht. Elders op het terrein vinden we nog een eenvoudig rond houten prieeltje terwijl daarnaast, speciaal voor de kinderen, het Zwitserse speelhuisje ‘Alpenfreude’ is gebouwd. Dit stond, afgemeten op de oudere kaart 6.5, in de rechthoek van paden recht boven het koetshuis, bijna ter hoogte van de voorkant van het kasteel.⁵⁷⁸ Het houten prieeltje zal in de westelijke hoek van de tuin hebben gestaan, op kaart 6.5 in de rechter onderhoek, op de plaats waar in 1837 nog een rechthoekig bouwwerk stond.⁵⁷⁹

[9.17 In de negentiende eeuw is er het nodige gebouwd in het park van Oud-Poelgeest. **1.** Theehuis met waranda met zware pilaren. **2.** Speelhuis met de zusters Elisabeth (links) en Arnoldine Willink (rechts). **3.** Prieel met nogmaals Arnoldine Willink, nu met een hondje op tafel. **4.** Het al in 1837 bestaande botenhuis aan de noordelijke gracht. Foto's: 1. Uitsnede ELO, Signatuur PV81755.4. 2. ELO, signatuur GN006430. 3. ELO, signatuur GN005152. 4. Uitsnede ELO, signatuur PV81758.1.]

Naast de genoemde gebouwtjes is er nog enige tijd een ijskelder op het terrein geweest, een uitpandige kelder waarin in de winter ijs uit de vijver zorgvuldig afgedekt werd opgeslagen om 's zomers ijs te hebben om voedsel en drank te koelen. In die tijd hadden praktisch alle landhuizen zo'n kelder; op Endegeest in Oegstgeest bijvoorbeeld is nog een dergelijk gebouwtje te zien. De kelder voorzag echter niet in een grote behoefte; hij is althans in 1887 afgebroken.⁵⁸⁰ In het jaar daarop gaf Willink de gemeente toestemming om op grond buiten het kasteelterrein een spuithuis te bouwen voor de gemeentelijke brandweer.⁵⁸¹ Intrigerend, ik zei het al, is het boogbruggetje dat nog altijd achter het kasteel ligt (afb. 9.18). Het is bij het verschijnen van dit boek net gerestaureerd (afb. 12.1); niets te vroeg voor wie weet dat er in 1947 al een restauratieplan voor is gemaakt. Het is een vroeg voorbeeld van een bouwwerk in gewapend beton.⁵⁸² Het dateert vermoedelijk uit omstreeks 1900, de periode waarin voor het eerst gewapend-betonconstructies werden toegepast. Jacob Hendrik Willink moet de brug hebben laten bouwen. Hij overspant ongeveer 10 meter. Hij is elegant van vorm, niet alleen omdat het brugdek een boog vormt maar ook omdat, van bovenaf gezien, het brugdek een lichte diabolovorm heeft (afb. 9.18 onderaan). Daardoor staan de leuning naar elkaar toegebogen, het meest in het midden. De smeedijzeren balusters van de brugleuning zijn bij de constructie van de brug in het nog natte beton van het zeer dunne brugdek gestoken. Hierdoor wordt de draagkracht van het brugdek mede bepaald door de ijzeren leuning, ook al door hun gebogen vorm. Het geheel kan daarmee een vroeg experiment zijn om te bepalen hoe dun bij een bepaalde constructie een betonnen brugdek kan zijn om een gegeven lengte te overspannen. Experiment omdat vorm, lengte en constructie niet het

⁵⁷⁷ Vegetatiekaart 1944; Nieuwe Leidsche Courant 30 juli 1921, 6.

⁵⁷⁸ Vriendelijke mededeling M. van Til-Oostenrijk 16 juni 2014.

⁵⁷⁹ De twee gebouwtjes kunnen niet achtereenvolgens op dezelfde plek hebben gestaan. Op beide foto's heeft Arnoldine Willink hetzelfde uiterlijk en is zij hetzelfde gekleed; beide foto's zijn gemaakt van een groot glasnegatief. Zij zijn dus naar alle waarschijnlijkheid op dezelfde dag gemaakt.

⁵⁸⁰ GaO, Archief van het gemeentebestuur 1813-1930, inv.nr. 1347.

⁵⁸¹ Aan de Abtspoelweg. Het spuithuis is in 1935 afgebroken (Nog niet uitgeblust 42).

⁵⁸² Robers 2, 12, 14.

resultaat kunnen zijn van berekeningen vooraf; daartoe was men in 1900 nog niet in staat. Opzij van de brug hangt aan weerszijden een houten schort dat, door vormgeving en beschildering, de indruk wekt dat de brug van natuursteen is gebouwd. Dat is echter maar een deel van het verhaal. De balusters zijn aan het ondereind uitgesmeed en voorzien van een gat. Dit doet vermoeden dat ze in een eerdere fase met een klinknagelverbinding verbonden zijn geweest met een ijzeren constructie, of eventueel gespijkerd aan een houten constructie. Dit zou betekenen dat de leuning ouder zijn dan de brug.⁵⁸³ Dat is ook om een andere reden waarschijnlijk. Afbeelding 6.6, een litho uit ongeveer 1855, laat namelijk op deze plaats een brug in precies dezelfde vorm zien; voor andere afbeeldingen geldt hetzelfde.⁵⁸⁴ Kaart 6.5 uit 1837 toont deze brug van boven; hij heeft ook daar een lichte diabolovorm. Toch kan dat onmogelijk de huidige betonnen brug zijn. Dus ligt het voor de hand dat er eertijds een natuurstenen brug is gebouwd in een vorm die voor de huidige brug is geïmiteerd.⁵⁸⁵ Zou die gemaakt zijn van elementen van de aan de voorkant weggebroken brug?⁵⁸⁶

[9.18 Boven de boogbrug zoals die was omstreeks 1910. Daaronder de restauratietekening uit 2013. De fraaie smeedijzeren krullen aan het eind van de leuning zijn niet getekend maar wel uitgevoerd. De onderste tekening laat de lichte diabolovorm van de brug zien. Uitsnede foto 1905 à 1915, Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatie 715-VOO-252; bijlagen bij Robers 2013.]

De kapel is door Jacob Hendrik Willink verbouwd tot woning. Hij had jachtgebied in de duinen bij Noordwijkerhout⁵⁸⁷ en het jachtrecht op wateren ten noorden van Leiden.⁵⁸⁸ Om daar toezicht te houden en om te zorgen voor een geregelde aanvoer van wild in zijn keuken had hij een jager aangesteld. Diens toezicht wierp vruchten af: een betrapte drogist uit Leiden die, naar hij zei, met vergunning op boerenland liep te jagen maar van daaruit een eend had geschoten die wellicht boven het bos van de heer Willink vloog, werd voor de rechter geleid.⁵⁸⁹ Uit een krantenbericht uit 1888 waarin wordt bericht dat de jager bij Noordwijkerhout een geheel zwart wild konijn had geschoten, weten wij dat de jager A. van Ewijk heette.⁵⁹⁰ De jager werd in de kapel ondergebracht, misschien dus al voor 1888. Of de kapel toen al leeg stond, bijvoorbeeld omdat de kapel een toegenomen aantal gelovigen niet meer kon huisvesten, of dat de ‘Vergadering van Gelovigen’ vriendelijk werd verzocht elders ruimte voor de samenkomsten te vinden, is niet duidelijk. In het neogotische bouwsel werden bijpassende vensters aangebracht op de plaats van een aantal reeds aanwezige blinde vensters. Binnen werd de ruimte verticaal in twee delen

⁵⁸³ Vriendelijke mededeling monumentenarchitect Flip Robers per e-mail juni 2014.

⁵⁸⁴ Litho's van Lutgers en Springer (ELO, Signatuur PV81710; PV81711).

⁵⁸⁵ Gelet op de uitgesmede ondereinden van de balusters met gat is het denkbaar dat de eerdere brug een houten of zelfs een ijzeren brug is geweest. De afbeeldingen op de litho's maken dat echter zeer onwaarschijnlijk.

⁵⁸⁶ Deze gedachte sluit aan bij het feit dat er op kaartje 6.5 twee diabolovormige bruggen zijn getekend. Misschien waren deze niet of slecht gefundeerd, zodat zij in de veengrond ter plaatse als snel verzakten.

⁵⁸⁷ Wellicht houdt hiermee zijn royale gift verband voor de armen in Noordwijkerhout, waarvan de burgemeester in het openbaar kennis gaf (*Leidsch Dagblad* 19 september 1898, 2).

⁵⁸⁸ De ‘Vroonwateren’, een groot aantal wateren tussen Leiden en Haarlem die de stad Leiden in 1433 van de grafelijkheid in erfpacht had gekregen; zie ELO, archieven van de Stadsheerlijkheden en Vroonwateren (o.m. *Leidsch Dagblad* 18 juni 1873, 3).

⁵⁸⁹ *Leidsch Dagblad* 9 september 1907, 3.

⁵⁹⁰ *Leidsch Dagblad* 22 oktober 1888, 14.

gesplitst zodat er boven slaapruijnte ontstond. Sindsdien wordt het gebouw 'het jagershuis' genoemd (afb. 9.19).

[9.19 Jagershuis en Kwaakbrug omstreeks 1900. Er zitten nu ramen met luiken in het gebouw waar eerder blinde vensters waren. De mensen voor het huis zijn vermoedelijk jager A. van Ewijk met vrouw en dochter.

Foto Digitaal fotoarchief Oegstgeest, identificatie G00072.]

10 Oorlog

[8 Mei 1945: Oud-Poelgeest wordt door vrijwilligers schoongemaakt en in de bloemen gezet, want de volgende dag komen de Canadezen. Rechts, in het zwart, mevrouw Sara Jacoba Talboo. Haar man Theo Talboo, leider van een verzetsgroep, was precies twee maanden eerder door de Duitsers doodgeschoten; waar zijn lichaam was begraven, werd pas maanden later bekend.⁵⁹¹

Foto A. van Vliet 1945 (Beeldbank Historische Vereniging Oud Leiden, code dr0019).]

Bij de mobilisatie voor de in 1939 aanstaande Tweede Wereldoorlog was Oud-Poelgeest een groot leegstaand complex: kasteel, groot koetshuis, oranjerie, terrein. Het was dan ook onvermijdelijk dat het kasteel inkwartiering kreeg. Eerst van de Nederlanders, daarna van de Duitsers en tenslotte van de Canadezen, de enigen die met gejuich werden begroet. En er waren in die tijd ook steeds dorpsgenoten die iets met Oud-Poelgeest van doen hadden. Over deze groepen gaat dit hoofdstuk.

Eerder al, van 1914 tot 1918, had de Eerste Wereldoorlog gewoed. Nederland bleef daarin neutraal maar het leger mobiliseerde ook toen. Van legering van troepen op Oud-Poelgeest was in die periode echter geen sprake.⁵⁹² In Oegstgeest werden slechts militairen gelegerd in de scholen.⁵⁹³ Op het kasteel gingen de massale zendingsbijeenkomsten uit het eerste decennium van de twintigste eeuw in 1914-1918 gewoon door, wel met voor militairen half geld.⁵⁹⁴ Openbare verkopeningen van op het landgoed gehakt hout hadden ook hun gebruikelijke loop, ondanks dat het kasteel leeg stond.⁵⁹⁵ Militaire oefeningen waren er echter wel. Daarvan getuigt foto 10.2 van een mitrailleurpeloton op de Kwaakbrug.

[10.2 In 1914 laat een mitrailleurpeloton zich fotograferen op de Kwaakbrug achter het kasteel.⁵⁹⁶

ELO, Signatuur DIG20110076]

De Nederlanders

In augustus 1939 wordt het Nederlandse leger gemobiliseerd, wat wil zeggen dat een groot aantal lichten dienstplichtig militairen onder de wapenen wordt geroepen met de opdracht zich naar hun mobilisatiebestemming te begeven. Voor 2000 van hen is dat Oegstgeest, een niet gering aantal op een bevolkingsomvang van rond 10.000 burgers. De legering hier houdt verband met het nabijgelegen vliegveld Valkenburg. Het is voornamelijk artillerie die in Oegstgeest wordt gestationeerd. De militairen en hun materieel worden in diverse openbare gebouwen ondergebracht, voornamelijk scholen, en in het leegstaande kasteel Oud-Poelgeest. Voor Oegstgeest begint op 10 mei 1940 de oorlog met een Duitse luchtaanval op vliegveld Valkenburg. Aan het eind van de dag is Oud-Poelgeest de commandopost van het Depot

⁵⁹¹ Van Dort/Driessen 50, 53-54, 89, 118, 157-160, 176; Jansen 18-19.

⁵⁹² Evenmin als van verblijf van Belgische vluchtelingen (Oostenrijk 104).

⁵⁹³ De Glopper mei 2014, 29.

⁵⁹⁴ Zie o.m. *Leidsch Dagblad* 12 mei 1915, 8.

⁵⁹⁵ Zie o.m. *Leidsch Dagblad* 18 december 1915, 7.

⁵⁹⁶ De commandant rechts is de 22-jarige Cornelis Andries de Bruijn. Hij was onder meer leraar lichamelijke opvoeding en in de Tweede Wereldoorlog commandant bij de Binnenlandse Strijdkrachten.

Rijdende Artillerie, het 6^e Regiment Artillerie en het 1^e Regiment Infanterie.⁵⁹⁷ De laatste twee regimenten bestaan weliswaar uit dienstplichtigen maar zijn toch geoefend te noemen. Het Depot Rijdende Artillerie,⁵⁹⁸ het enige onderdeel dat ook gelegd is op Oud-Poelgeest, bestaat echter uit rekruten met slechts drie of zes weken oefening achter de rug. Zij oefenen met hun persoonlijk wapen en met enige mitrailleurs, en in de eerste plaats met twee kanonnen waarvan de sluitstukken ontbreken zodat er niet echt mee geschoten kan worden⁵⁹⁹ en met de bijbehorende munitiewagens en andere voertuigen. Sinds 1936 is het korps gemotoriseerd (afb. 10.3); de veldartillerie trekt de kanonnen meestal nog met paarden.⁶⁰⁰ Na de basisopleiding zullen de tot kanonnier bevorderde rekruten over de parate eenheden van de Rijdende Artillerie worden verdeeld om daar in de praktijk hun verdere oefening te krijgen. Het is dus te begrijpen dat Oud-Poelgeest met zijn grote koetshuis en ook nog de stal en wei van boerderij Melkersrust de vestigingsplaats van het depot is geworden. Overigens stond Arnoldine Leonie Willink het kasteel niet vrijwillig af; het werd door het leger gevorderd. En thuis kon ze ook al niet meer terecht. In een brief schreef zij ‘je weet dat mijn huis te Bennebroek nog steeds in beslag is genomen door de militaire staf en nu blijf ik maar in hotels wonen, ben nu al twee maanden in Den Haag na 5 m[aanden] in Arnhem te zijn geweest’.⁶⁰¹

[10.3 Defilé van het Depot Rijdende Artillerie in Oegstgeest op 21 februari 1940 ter viering van de oprichtingsdag van het korps, 147 jaar geleden. De militair met helm vooraan is kapitein Von Hemert; de man met de hoge hoed is wethouder Van Egmond van Oegstgeest. Plaats van handeling is de Terweeweg vóór De Beukenhof; we kijken in de richting van de Geversstraat.

Foto Van Vliet, Leidsch Dagblad 21 februari 1940, 1.]

Het depot komt in augustus 1939 naar het landgoed onder commando van reservekapitein, later majoor, ir. W.W.E. von Hemert. Deze had in eerste instantie het kasteel ongeschikt bevonden als winterverblijf⁶⁰² maar nadat waterleiding, elektriciteit en telefoon waren aangelegd kon het ermee door. In eerste instantie komt er 350 man⁶⁰³ die deels in legertenten rond het kasteel worden ondergebracht.⁶⁰⁴ Dit aantal wordt na enige maanden teruggebracht tot 150.⁶⁰⁵ De manschappen krijgen onderdak in het kasteel, hoofdzakelijk op zolder; de officieren en onderofficieren worden in het dorp ingekwartierd. Warm eten doen de soldaten in een houten noodgebouw naast de Willibrordschool, de onderofficieren in ‘Huize Wijnstok’, een etablissement op de hoek van de Warmonderweg en de De Kempenaerstraat, en de officieren in ‘De Beukenhof’.⁶⁰⁶ Onderscheid moet er zijn. In november is het koper poetsen

⁵⁹⁷ Harff 114, 197, 305.

⁵⁹⁸ Organisatorisch een afdeling (formeel: depot-afdeling) van het IVe Depot Bereden Artillerie.

⁵⁹⁹ Van Dort/Driessen 16.

⁶⁰⁰ Het Korps Rijdende Artillerie, beter bekend als de Gele Ridders, is een bijzondere eenheid: opgericht in de Napoleontische periode waren tot 1936 alle manschappen bereden, in tegenstelling tot de gewone bereden artillerie, waar de manschappen op de munitiewagens (de ‘voorwagens’) zaten. Ook de vierspans paarden die de kanonnen trokken werden vanaf het paard gemend.

⁶⁰¹ ELO, Brief 18 maart 1940 van Arnoldine Willink aan Catrien Bijleveld-de Kempenaer, in W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1.

⁶⁰² Brief 1 september 1939 van directeur Rijksbureau voor de Monumentenzorg aan W.J.J.C.

Bijleveld, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954).

⁶⁰³ *Leidsch Dagblad* 21 februari 1940, 1.

⁶⁰⁴ *Oegstgeester Courant* 11 mei 1988.

⁶⁰⁵ ELO, Brief 18 maart 1940 van Arnoldine Willink aan Catrien Bijleveld-de Kempenaer, in W.J.J.C. Bijleveld, *Aantekeningen betreffende Oud-Poelgeest*, signatuur LB 86392-1.

⁶⁰⁶ Van Dort/Driessen 13.

geblazen: prins Bernhard komt op inspectie.⁶⁰⁷ En in de kantine van het kasteel zwaait Jan Hendrik Wolkers de scepter. Voor enkele centen verkoopt hij gevulde koeken en koffie van een veel betere kwaliteit dan de gamellen lichtbruin vocht die de overheid verstrekt. Als curiositeit kan nog worden vermeld dat de commandant van de 2^e batterij (het equivalent van de compagnie bij de infanterie), de kapitein G.H.L. baron van Boetzelaer, naaste familie is van de man die vijftig jaar eerder op Oud-Poelgeest in het huwelijk trad.⁶⁰⁸

[10.4 De onderofficieren van het Depot Rijdende Artillerie poseren achter het kasteel.
Foto: Van Dort/Driessen 14.]

Hierna zal ik ingaan op de wederwaardigheden van de militairen in en om Oud-Poelgeest gedurende de eerste oorlogsdagen. Om te voorkomen dat hierdoor een scheef beeld ontstaat van de gevechten rond vliegveld Valkenburg geef ik in een kader een kort algemeen overzicht van de strijd rond Valkenburg.⁶⁰⁹ Dat geldt in het bijzonder het 1^e Regiment Infanterie waarover hier verder niet gesproken wordt omdat hun commandopost pas op Oud-Poelgeest werd gevestigd toen voor hen de strijd voorbij was, nadat het regiment bij Valkenburg zwaar gedecimeerd was.

De mannen van het Depot Rijdende Artillerie zijn dus in feite rekruten; hun commandant maakt dan ook geen deel uit van de operationele bevelstructuur. Daaraan heeft majoor Von Hemert echter geen boodschap. Als hij om tien voor vijf 's morgens – na een feestavond in het parochiehuus naast de r.-k. Willibrordkerk – te horen krijgt dat de Duitse luchtlanding is begonnen, neemt hij onmiddellijk maatregelen. Hij begint met het alarmeren van de in het dorp ondergebrachte officieren en onderofficieren. Vervolgens geeft hij de 1^e Batterij bevel de westelijke oever van de Haarlemmertrekvaart van de brug in de weg naar Warmond tot de Kwaakbrug te bezetten om de eventuele doortocht van Duitse parachutisten te belemmeren. De 2^e Batterij krijgt dezelfde opdracht voor de Endegeesterstraatweg en de Rijnzichtweg in Oegstgeest. De mannen moeten de Duitsers voorlopig wel met de blote hand tegenhouden: hun kanonnen zijn slechts oefenkanonnen die niet echt kunnen schieten en die ze dus thuis laten, en omdat op acute oorlog niet was gerekend hebben ze, geheel volgens de voorschriften, geen munitie voor de geweren en mitrailleurs die ze wel bij zich dragen. Von Hemert belooft munitie na te zenden, wat enige uren later ook gebeurt. Om kwart over acht commandeert hij ook de 1^e Batterij naar de Rijnzichtweg om het viaduct in de A44 te bezetten. Met de aangekomen munitie slagen zij erin twee laag overvliegende vliegtuigen met mitrailleurs neer te halen.⁶¹⁰

Zodra de reguliere legeronderdelen in actie zijn gekomen trekken Von Hemert en zijn mannen zich terug. Als vervolgens de opperbevelhebber bevel geeft alle aanwezige NSB'ers en Duitse burgers te interneren, neemt voor Oegstgeest Von Hemert deze taak met enkele van zijn soldaten op zich.⁶¹¹ Er worden op Oud-Poelgeest 60 à 80 NSB'ers vastgezet; hierna zal blijken dat er toen al eentje zat. Daarnaast blijft Von Hemert zich ook met de strijd bemoeien. Wij zien hem in actie op 14 mei, de dag dat Nederland zich overgeeft. Er was al een staakt het vuren overeengekomen. De Duitsers in Valkenburg hebben dat echter niet gehoord of niet begrepen. Daarom begeeft Von Hemert zich in de zijspan van een motorfiets met een witte

⁶⁰⁷ *Nieuwe Leidsche Courant* 20 november 1939, 6.

⁶⁰⁸ De grootvader van Godfried Hendrik Leonard van Boetzelaar was een volle neef van Louis Guillame van Boetzelaar.

⁶⁰⁹ Zie in het algemeen Harff en voor Oegstgeest in het bijzonder Van Dort/Driessen. De tekst in het kader is in grote lijnen eerder gepubliceerd in Lugt 2005, 7.

⁶¹⁰ Van Dort/Driessen 16.

⁶¹¹ Van Gerrevink 146.

vlag naar de Duitsers. De gewonde Duitse commandant verzoekt hem daarop zwaar gewonde Duitse en Nederlandse soldaten in veiligheid te brengen, wat hij toezegt. Korte tijd later komt het bericht dat Nederland onder druk van het bombardement op Rotterdam heeft gecapituleerd.⁶¹²

Twee afdelingen van het 6^e Regiment Artillerie, dat eigenlijk in Leiden thuishoort, zijn gedurende de mobilisatie gelegerd in Lisse en Sassenheim. Zij staan onder commando van majoor mr. R.N. de Ruyter van Steveninck.⁶¹³ De afdelingen keren op 10 mei haastig terug, richting Oud-Poelgeest. Die route wordt tegelijkertijd ook genomen door een regiment infanterie, in gevorderde autobussen. Bij de Postbrug, op de grens van Sassenheim, wordt een van de bussen gebombardeerd door een Duits vliegtuig, met desastreuze gevolgen. Drieëntwintig soldaten en de burgerchauffeur komen in de vlammen om. De artilleriepaarden raken in paniek, een bespanning gaat er in galop vandoor. Een 21-jarige wachtmeester⁶¹⁴ probeert ze tegen te houden, wordt meegesleurd, komt ten val en wordt door de ‘voorwagen’ overreden. Hij wordt twee dagen later bij het Groene Kerkje begraven. De rest van de artilleristen rijdt door naar Oud-Poelgeest. De stukken worden opgesteld in de kop van de Leidse Hout, aan de Warmonderweg. De commandopost wordt in het kasteel gevestigd. Vanuit die positie geven de batterijen vuursteun aan de eenheden die bij Valkenburg tegen de Duitsers vechten.

Op de avond van de 11^e mei heeft de I^e afdeling meer dan 500 granaten verschoten. De eenheid zal worden vervangen door een batterij van het 15^e Regiment Artillerie.⁶¹⁵ In de vroege ochtend van 14 mei moet ook de IIIe afdeling zich verplaatsen en wel naar Maaldrift bij Wassenaar. De afdeling komt echter in het bos bij Oud-Poelgeest vast te zitten. Er moeten bomen worden gekapt en ze komen pas aan het eind van de middag aan in Maaldrift. Dan is het echter niet meer nodig: de capitulatie heeft hen ingehaald.

In de ochtend van 10 mei wordt ook een elite-batterij⁶¹⁶ van het 15^e Regiment Artillerie, dat is gelegerd in Leusden, naar Leiden gecommandeerd. Commandant is kapitein N.G.J. Huigen, die persoonlijk verslag doet.⁶¹⁷ In Leiden krijgt hij op 11 mei in alle vroegte opdracht zich met zijn moderne, gemotoriseerde,⁶¹⁸ 5,5 ton zware houwitser te verplaatsen naar Oud-Poelgeest. Daar besluit Huigen zich op te stellen tussen de Leidse Hout en het kasteel, ongeveer op de plek van het huidige openluchttheater. Daar krijgt hij opdracht een ‘uitwerkingsvuur’ van drie minuten te geven op vliegveld Valkenburg. De essentie van een uitwerkingsvuur is dat het doel niet zichtbaar is zodat de kanonnen moeten worden gericht, zowel in hoogte als in breedte, op basis van een gecompliceerde berekening. Elementen in deze berekening zijn de afstand tot en het hoogteverschil met het doel, de windrichting en -snelheid en vanzelfsprekend de nauwkeurige positie van het kanon en het doel op de kaart. Aan de hand van deze gegevens kan horizontaal worden gericht, terwijl met behulp van de schootstafel⁶¹⁹ van het kanon de elevatie van de loop (de richthoek) kan worden vastgesteld. Probleem is dat de kaart waarover Huigen beschikt uit 1924 dateert, zodat het vliegveld er niet op is aangegeven. Nu komt echter het toeval te hulp: er komt bericht dat de Duitsers het vliegveld

⁶¹² Van Dort/Driessen 29.

⁶¹³ Harff 194-196.

⁶¹⁴ Wachtmeester Christiaan Leonard van den Broek uit Dordrecht (Lugt 2005, 10).

⁶¹⁵ Harff 197.

⁶¹⁶ De 1^e Batterij, IIIe Afdeling.

⁶¹⁷ Harff 295-303.

⁶¹⁸ *Leidse Courant* 5 mei 1990, 24.

⁶¹⁹ De schootstafel is een vuurmondspecifiek boekwerk waarin voor iedere granaatlading tabellen staan met daarin afstanden en de bijbehorende richthoek.

hebben verlaten en zich hebben verschanst in de kerk van Valkenburg. Die staat natuurlijk wel op de kaart; er wordt opnieuw gemeten en gerekend en de kanonnen worden gericht. Zodra dat klaar is geeft de hele batterij een salvo van drie minuten. In de wat onwezenlijke stilte daarna kunnen ze de granaten in Valkenburg horen inslaan.

De waarnemer van de batterij is de reserve-eerste luitenant mr. O.P.F.M. Cremers. In een volgend leven zal hij burgemeester van Haarlem zijn. Nu klimt hij op de toren van de Willibrordkerk in Oegstgeest, vanwaar hij goed zicht heeft op Valkenburg. Als hij terugkomt kan hij verheugd melden dat reeds het eerste schot raak was (afb. 10.5). De granaat is door het dak in de kerk ingeslagen. Het dak vloog meteen in brand en het vuur verspreidde zich snel. Wat toen nog niemand wist was dat het bericht over de verplaatsing van de Duitsers onjuist was: in de kerk waren de krijgsgevangen gemaakte Nederlandse militairen opgesloten...

[10.5 De kerk in Valkenburg na 11 mei 1940. De inzet toont de huls van een 80 mm-granaat, afkomstig uit de Haarlemmertrekvaart bij Oud-Poelgeest.

Foto kerk: Hoek/Wolthaus; huls: Dick Breedijk.]

Voor de mannen van kapitein Huigen is er even tijd een berichtje naar huis te schrijven. De motorordonnans brengt de brieven naar het postkantoor in het Wilhelminapark in Oegstgeest. Op de terugweg vliegen hem plotseling de kogels om de oren: vanuit een huis aan de Warmonderweg wordt op hem geschoten.⁶²⁰ Huigen stuurt onmiddellijk een patrouille die in het huis portretten van Hitler, Mussert en andere dergelijke figuren aantreft, alsmede, na enig zoeken, de NSB'er die blijkbaar geschoten heeft. Ze sluiten hem op in de provisiekamer van Oud-Poelgeest.

De volgende ochtend, het is nu 12 mei, krijgt de batterij bevel terug te keren naar Leusden. Een eenzame NSB'er blijft op de deur bonkend achter op Oud-Poelgeest. Voor zover de mannen weten, zit hij er nog.

Op 14 mei is het gebeurd. Nederland capituleert. De jongens van het Depot Rijdende Artillerie kunnen naar huis. De vreugde daarover is groter dan de droefenis over het verlies van de strijd, waarvan niemand nog de gevolgen kan overzien. Jan Hendrik Wolkers sluit de kantine en gaat met hen mee. De mannen laden zijn boeltje op een wagen, hijzelf klimt naast de wachtmeester op de bok, en zo begeleiden ze hem zingend door de oprijlaan tot aan de uitgang.⁶²¹

[10.6 De Canadezen hebben hun kamp opgeslagen.

Foto: H. Kleibrink 1945, ELO, signatuur PV38160R.13]

De Duitsers

‘Mijn vader sloot de kantine bij de soldaten in Poelgeest. De Duitsers hadden hem nog gevraagd te blijven maar dat wilde hij niet. “Geen stuiver wil ik aan ze verdienen”, zei hij, “want het is bloedgeld, er kleeft bloed van onze kinderen aan.”’⁶²² Door dit citaat uit Wolkers’

⁶²⁰ Van Dort/Driessen 26.

⁶²¹ Jan Wolkers, *Terug naar Oegstgeest*, hoofdstuk *Schildersverdriet of hoe-langer-hoe-liever*.

⁶²² Niettemin heeft Jan Hendrik Wolkers, blijkens het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, van 1941 tot 1943 voor de Duitsers gewerkt, aangezien hij van de gemeente geen steun kreeg ter zake van zijn werkloosheid en hij geen ander werk kon vinden. De rapporteur voor de Bijzondere Rechtspleging concludeerde dat er geen reden bestond voor vervolging (Dütting 51-52).

*Terug naar Oegstgeest*⁶²³ is de indruk ontstaan dat het Duitse leger na het vertrek van het Nederlandse zijn intrek had genomen op Oud-Poelgeest. Deze indruk is nog versterkt door Wolkers' verhalen over Duitse latrines waarin sfinxen zouden zijn gevallen, waarop ik nog terugkom. Het citaat komt echter uit de rijke fantasie van de schrijver. Op Oud-Poelgeest zijn geen Duitse militairen geweest, behalve in het koetshuis dat natuurlijk zeer geschikt was voor het stallen van Duitse paarden; ook de Duitsers benutten nog volop de paardentractie. Wel werd het kasteel herhaaldelijk door de bezetter gevorderd,⁶²⁴ maar van Duitse legereenheden op het terrein was geen sprake.⁶²⁵

Het heeft maar een haar gescheeld of het was wel zover gekomen. De Duitsers waren op de onzalige gedachte gekomen het kasteel zijn middeleeuwse functie terug te geven. Het terrein zou worden omgevormd tot de 'Festung Poelgeest'. Zo zouden bij Katwijk of Noordwijk gelande geallieerden kunnen worden verhinderd naar Leiden en verder naar het oosten op te trekken. In de zomer van 1944 was een aannemer al begonnen met het maken van geschutsofstellingen. Er werden kuilen gegraven waarvan de wanden met paaltjes werden gestut. In de hongerwinter zouden die paaltjes om en om gestolen worden, zodat er brandhout was zonder dat de wanden instortten. Ook was dwars over het terrein al een speciale telefoonleiding aangelegd.⁶²⁶ Nu zouden de huizen in de omgeving moeten worden geamoveerd, zoals dat heette, ten behoeve van een vrij schootsveld. Tweeëndertig woningen aan de Laan van Oud-Poelgeest waren al ontruimd. Uiteindelijk gingen de plannen niet door en konden de bewoners zes dagen later weer naar huis. Alleen deze ontruiming al, meldt een gemeentelijk rapport, heeft 4152 gulden gekost.⁶²⁷

⁶²³ Voorafgaand aan het vorige citaat.

⁶²⁴ Brief 10 mei 1946 van B&W Oegstgeest aan Minister van O, K en W, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954).

⁶²⁵ Uit de bestaande literatuur en archiefstukken blijkt niets van gebruik door het Duitse leger. Van intocht of vertrek van troepen wordt niet gerept (Van Dort/Driessen 79: 'de Duitsers gebruiken regelmatig het bos en het kasteel van Oud-Poelgeest'; Verslag 1939-1945, 2: 'reeds spoedig door den bezetter gevorderd, is [Oud-Poelgeest] praktisch niet vrij geweest tot aan de capitulatie in Mei 1945'; Brief 10 mei 1946 van B&W Oegstgeest aan Minister van O, K en W, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954): 'Wel werden, omdat de Nederlandse militairen het kasteel verlaten hadden, onderhandelingen gevoerd omtrent verhuur, doch door de oorlogsomstandigheden zonder succes.'). In 1940 wordt een vraag in de gemeenteraad van Oegstgeest of Oud-Poelgeest nog door militairen is bezet, ontkennend beantwoord (*Leidsch Dagblad* 22 augustus 1940, 8). Deskundigen hebben geen aanwijzingen welke eenheden op het kasteel gezeten zouden kunnen hebben (vriendelijke mededelingen F. Oorschot per e-mail oktober 2013; D. Breedijk per e-mail februari 2014). De buurjongen van toen kan zich niets van Duitse troepen herinneren (vriendelijke mededeling Aad Treur mei 2013). Daarentegen gaan in 1940 en 1941 op het terrein allerlei burgeractiviteiten gewoon door, zoals elders in dit hoofdstuk wordt beschreven; laat in 1942 de burgemeester er zijn koper begraven; en wordt het terrein op 27 en 29 april 1944 opgenomen voor de samenstelling van de Vegetatiekaart 1944 (GaO, archief gemeentebestuur 1930-1989, inv. nr. 1914). In een later interview weet Jan Wolkers dat er op gezette tijden eenheden Duitsers op Oud-Poelgeest kwamen uitrusten, als het ware vakantie houden (*Leidse Courant* 6 december 1986, 19). Of dit juist is, is evenmin bekend. Het spoort wel met de gemeentelijke mededeling dat het kasteel herhaaldelijk door de bezetter is gevorderd. Mogelijk is er een relatie tussen dit gegeven en de romanpassage met de opmerking van Wolkers dat zijn zuster, die aan de 'wellustziekte' leed, op het kasteel van hand tot hand ging (Jan Wolkers, *Het tillenbeest*, in *Serpentina's petticoat*, Meulenhoff, Amsterdam 1961). Janna, de nymfomane zuster van Jan Wolkers, was echter in 1944 nog maar dertien jaar oud zodat ook hier de fantasie van de schrijver een rol moet hebben gespeeld (vriendelijke mededeling O.P. (Onno) Blom per e-mail maart 2014).

⁶²⁶ Kaart van de 'verdedigingswerken van Leiden', bijgewerkt tot 29 september 1944, bijlage bij Siebelt.

⁶²⁷ Verslag 1939-1945, 48.

Ook de gruwelijkheden van de Duitse bezetting gaan aan Oud-Poelgeest niet voorbij. Midden in de hongerwinter komt een jonge jongen de Kwaaklaan uit. Volgens zijn vervalste persoonsbewijs is hij zeventien jaar oud, in werkelijkheid is hij negentien. Duitsers achtervolgen hem, schieten op hem. Hij vlucht over het land langs de vijver bij de Laan van Alkemade, maar dat mag hem niet baten: hij wordt dodelijk getroffen op de plaats waar nu een doel van hockeyveld 1 staat. Een onderduiker, die eerder zelf de nodige angstige uren heeft beleefd toen hij door de Feldgendarmerie was gesnapt maar nog net kon ontvluchten,⁶²⁸ zit in zijn schuilplaats op de zolder van boerderij Melkersrust. De twee Duitsers hebben hun fiets bij de boerderij laten staan en de onderduiker kan ze na terugkomst bespieden via het zolderluik. ‘Das war ein prima Schuss’ hoort hij de een tegen de ander zeggen. Theo van den Oord, zo heet de jongen, had alleen maar geprobeerd aan de Arbeidsdienst te ontsnappen. Misschien had hij ook een karweitje gedaan voor het verzet, iets naar Warmond gebracht of iets dergelijks. Precies is het nu niet meer bekend. Omdat er geen hout voor een kist meer te krijgen is, wordt hij in een laken gewikkeld en begraven.⁶²⁹

Gelukkig is er ook een verhaal met goede afloop. In 1942 woont in de tuinmanswoning het echtpaar Den Hollander.⁶³⁰ Herman den Hollander, rietdekker van beroep, is een steile, rechtschapen man. Hij weet precies hoe het hoort en handelt daar ook naar. In zijn omgeving wordt hij ‘de baas’ genoemd. De zoon van de boer van Melkersrust brengt hen regelmatig zuivel en groenten uit de moestuin en dergelijke. Het valt hem volstrekt niet op dat het eigenlijk wel veel is wat hij naar deze twee mensen moet brengen.⁶³¹ De verklaring voor de grote hoeveelheid is dat toen de Den Hollanders gevraagd werd onderduikers op te nemen, zij geen moment hebben gearzeld. Herman maakte een vernuftige schuilplaats in de kelder, waar de joodse broers Dagobert en Robert Levie⁶³² tot het eind van de oorlog verbleven (afb. 10.7). Dat gebeurde onder het oog van de Duitse bezetter: in het koetshuis zaten steeds Duitsers en volgens mevrouw Den Hollander zat er ooit eentje een sigaret te roken op hun vensterbank terwijl de onderduikers aan de andere kant van het glas zaten.⁶³³ Het gebeurde ook onder de grootst mogelijke geheimhouding: brieven die Dagobert aan zijn vriendin schreef, werden niet verstuurd maar in de kachel verbrand.⁶³⁴ ‘We deden niet meer dan onze christenplicht’, zou mevrouw later zeggen.⁶³⁵ De heer en mevrouw Den Hollander ontvingen na de oorlog een hoge Israëliëse onderscheiding.⁶³⁶

[10.7 De Canadezen zijn er, de gebroeders Levie zijn vrij. Tweede van links Dagobert Levie, naast hem mevrouw Den Hollander, naast haar de heer Levie sr. die ergens anders was ondergedoken, helemaal rechts Robert Levie en naast hem Herman den Hollander. Foto: Van Dort/Driessen 67.]

⁶²⁸ Piet Montagne (Lugt 2008, 12).

⁶²⁹ Lugt 2005, 27.

⁶³⁰ Zij hebben dat in 1937 betrokken.

⁶³¹ Lugt 2008, 12-13.

⁶³² De familie Levie dreef een manufacturenzaak aan de Haarlemmerstraat in Leiden (van Grevenstein 15).

⁶³³ *Oegstgeester Courant* 28 april 2010.

⁶³⁴ Van Grevenstein 17.

⁶³⁵ *Oegstgeester Courant* 11 mei 1988.

⁶³⁶ Op 22 juni 1971 ontvingen de heer en mevrouw Den Hollander uit handen van de ambassadeur van Israël, op voordracht van de gebroeders Levie, de Yad Vashem-onderscheiding (*Oegstgeester Courant* 28 april 2010). Daarbij werden zij benoemd tot ‘Rechtvaardige onder de Volkeren’ en hun namen werden aangebracht op de ‘Berg der Herinnering’ in Jeruzalem.

Van heel andere aard was de houtroof door de Duitse bezetter. Natuurlijk stalen in de hongerwinter ook de Oegstgeestenaren hout. Iedere oudere dorpeling kan vertellen dat, hoewel het was verboden, mensen in het bos van Oud-Poelgeest hout gingen kappen om het thuis nog een beetje warm te kunnen stoken en het weinige eten te koken op de noedkachel. Af en toe werd er eentje betrapt en veroordeeld tot drie gulden boete of een dag hechtenis.⁶³⁷ Maar het meeste werd geroofd door de Duitse bezetter. In een kader citeer ik een na de oorlog opgemaakt rapport.⁶³⁸ Het was toen zo kaal dat een Canadese officier die na veertig jaar Oud-Poelgeest nog eens bezocht, verbaasd uitriep: ‘where do all those trees come from?’⁶³⁹ Dat neemt niet weg dat er ook de nodige bomen zijn blijven staan. Luchtfoto’s uit de desbetreffende periode en foto’s van Canadezen laten dat zien.

Toen op 5 mei 1945 de vrede was getekend, ontstond in Oegstgeest een onduidelijke situatie. Op Oud-Poelgeest manifesteerde zich dat in het koetshuis. Daar waren de hele oorlog door Duitse paarden gestald die werden verzorgd door een Feldweibel met een paar soldaten, boerenjongens in feite. Voor een paar maanden werd ook de koeienstal van Melkersrust gevorderd⁶⁴⁰ en eenmaal stonden er tijdelijk tachtig Duitse paarden in de wei van Melkersrust die in een oogwenk zonder vergoeding was kaalgevreten.⁶⁴¹ Het waren overigens niet echt Duitse paarden; de dieren waren door de Wehrmacht in Nederland gevorderd. De soldaten in het koetshuis waren sinds 5 mei afgesloten van hun meerderen en wisten niet beter te doen dan te blijven zitten waar ze zaten. Misschien wilden ze ook de paarden niet in de steek laten. En zo kon het gebeuren dat op 9 mei geen risico nemende Canadezen met de stengun in de aanslag de trap beklommen terwijl boven opgeluchte Duitsers met hun handen omhoog op hen stonden te wachten.

De Canadezen

Volgens de planning zouden de Canadezen ook de regio Oegstgeest komen bevrijden.⁶⁴² Maar op 4 mei 1945 geven de Duitsers zich over en is er in geen velden of wegen een Canadees te zien. De Duitsers blijven gewoon gewapend op hun post. In de westelijke provincies zijn er in totaal zo’n 120.000 waarvan nog een flink aantal in Oegstgeest, voornamelijk oudere maar ook nog enkele SS’ers. De tot Binnenlandse Stijdkrachten (BS) omgevormde ondergrondse mag daar niet tegen optreden, is op 5 mei in Wageningen overeengekomen. De NSB-burgemeester van Oegstgeest is nog op vrije voeten maar de in 1942 ontslagen burgemeester Van Gerrevink is opnieuw benoemd en weer op zijn post. Het zijn merkwaardige tijden. De bevolking trekt zich daar niet veel van aan en viert feest, hoewel vaak de vreugde wordt getemperd door verdriet over omgekomen familie en vrienden of de onzekerheid over het lot van dierbaren, en door de nog steeds knagende honger. Men organiseert buurtfeesten en huisconcerten, spoort NSB’ers op en blijft bezig met de distributie van het uiterst schaars

⁶³⁷ *Dagblad voor Leiden en omstreken* 17 januari 1945, 2.

⁶³⁸ Verslag 1939-1945, 2.

⁶³⁹ Captain Robert Ryder (*Leidse Courant* 6 mei 1985, 8).

⁶⁴⁰ Paarden zijn langer dan koeien, zodat de afvoergeul in de stal met planken moest worden dichtgemaakt. Er was toen dus geen afvoer voor de drijfmest, waardoor het een vieze troep werd (interview met Aad Treur september 2006).

⁶⁴¹ Aad Treur, vriendelijke mededeling 16 mei 2013. Mogelijk was dit in het najaar van 1941. Arnoldine Willink schrijft op 23 november van dat jaar: ‘Ik denk nog dikwijls ... aan Poelgeest van vroeger, wat is er veel veranderd. Onlangs was ik er even, er waren veel paarden op stal en op de boerderij’ (Oostenrijk 133).

⁶⁴² Deze paragraaf is in grote lijnen eerder gepubliceerd in Lugt 2005, 21.

geworden voedsel; voedseldroppings helpen daarbij. Sommigen proberen ‘moffenmeiden’ kaal te knippen en anderen maken daar weer een eind aan, soms met de dreiging van de stengun van een BS’er. En in het algemeen wacht men op de Canadezen. Op 9 mei zullen ze komen, via Leiden.

Op die dag rijdt een lange colonne vanaf de Rijnsburgerweg rechtsaf de Warmonderweg op. Voorop gaat een luidsprekerwagen met een BS’er erop. ‘De weg vrijlaten!’ roept hij door de luidspreker. Dan komt de eerste jeep; de Oegstgeestenaren hebben nog nooit zo’n ding gezien. Naast zijn chauffeur zit Captain Robert Ryder, de eerste Canadees in Oegstgeest. In zijn verslag zal hij later schrijven: ‘men and women, old and young, were singing the Wilhelmus with tears running down their faces’. Grote, weldoorvoede, door de Italiaanse zon gebruikte kerels zijn het, in relaxte uniformen. Heel wat anders dan het grauw van de Duitsers – en de iele, bleke Nederlandse mannen. Vanaf de hoek van de De Kempenaerstraat kunnen ze slechts langzaam verder. Het zijn bijzondere beelden: een paar Canadezen per voertuig waarop het verder krioelt van de erop geklommen jongens en meisjes. De weg wordt duidelijk niet vrijgelaten. Volwassenen proberen meelopen een hand te geven en reiken bloemen aan. Canadezen delen sigaretten uit en dikke repen pure chocola. Ze rijden langzaam naar kasteel Oud-Poelgeest (afb. 10.8) waar het 1st Anti-Tank Regiment zijn tenten opslaat en veldkeukens neerzet met voor de Oegstgeestenaren onwezenlijk rijke voedselvoorraden (afb. 10.9).

[10.8 De Canadezen arriveren bij het toegangshek van Oud-Poelgeest, omstuwd door Oegstgeestenaren.

Foto collectie auteur.]

[10.9 Canadezen smeren een boterham en bieden daarmee de bevolking een ongekende aanblik. Links schemert het kasteel door de bomen.

Foto A. Siebelt 1945, ELO, signatuur onbekend.]

Noten bij kader ‘Ooggetuigen’ inzake eerste⁶⁴³ en tweede⁶⁴⁴ citaat.

In Oegstgeest gaat aan deze intocht een hele organisatie vooraf.⁶⁴⁵ Onder meer verzoekt de burgemeester de tuintjes langs de route zo veel mogelijk op orde te brengen; hierop hebben de laatste woorden van het citaat van Jan Wolkers betrekking. Van Gerrevink heeft iets met Oud-Poelgeest, zullen wij dadelijk zien. Hij heeft er ook, toen hij nog burgemeester was, zijn aanzienlijke voorraad koperen voorwerpen laten begraven, in plaats van ze in te leveren, zoals iedereen verplicht was.⁶⁴⁶ Nu hij weer burgemeester is vraagt hij vrijwilligers om het kasteel een goede beurt te geven. Dat is geen overbodige luxe. Aad Treur, de zoon van de boer op Melkersrust, vertelt later dat hij het grofvuil in een kruiwagen naar de achterdeur kruide om het daar in de gracht te kiepen.⁶⁴⁷ Ook de nodige Oegstgeester vrouwen gaan enthousiast aan de slag. Met emmers en bezems zijn zij vereeuwigd op foto 10.1.

Natuurlijk bereidt de bevolking ook een formele dankbetuiging voor. De gezamenlijke kerken kinderkoren en wie nog meer wil meedoen studeren een uitgebreid programma in. Ook de zusters van het Diaconessenhuis, dat tijdelijk in Oegstgeest gevestigd is, in het Zendingshuis, doen mee; zij hebben net als de andere Oegstgeestse meisjes een hartelijke verstandhouding met de Canadezen. De zanghulde wordt op 18 mei ten gehore gebracht op het terrein van

⁶⁴³ Ans van der Heide-Kort, *Zij komen...*

⁶⁴⁴ Jan Wolkers, *Zwarte Bevrijding*.

⁶⁴⁵ Van Dort/Driessen 197-198.

⁶⁴⁶ Van Gerrevink 158.

⁶⁴⁷ Lugt 2008, 13.

Oud-Poelgeest (afb. 10.10).⁶⁴⁸ De volksliederen van Canada, Engeland, Amerika en Nederland staan op het programma. De dirigent is er in zo korte tijd niet in geslaagd ook het Russische volkslied op te sporen en in te studeren; in plaats daarvan neemt het koor twee minuten stilte in acht. Daarna worden nog andere Engelstalige liederen gezongen. Helaas zijn er volgens een van de zangers, als gevolg van een communicatiestoornis (of om andere redenen; gefluisterd wordt dat de Canadezen schoon genoeg hebben van dergelijke dankbetuigingen), slechts 23 Canadezen aanwezig om de zanghulde in ontvangst te nemen.

[10.10 Een groot deel van de Oegstgeestse bevolking brengt onder leiding van Henri Welbooren een zanghulde aan de Canadezen.
Programma Gemeentearchief Oegstgeest; foto collectie auteur.]

[10.11 Beuk bij de middeleeuwse put.
Foto Frits Spieksma 2006.]

Noot bij het citaat in kader ‘Ooggetuige’.⁶⁴⁹

Om de paar dagen landt er een postvliegtuigje, een Piper ‘Grasshopper’, op het hockeyveld aan de overkant van de weg naar Warmond. Het verzorgt de post van de mannen van en naar het thuisfront.⁶⁵⁰ En hoewel de oorlog voorbij is vallen er onder de Poelgeester Canadezen toch nog slachtoffers. Gunners Bruce James Tedcastle en William Hayward Mahaney komen binnen enkele dagen bij ongelukken om het leven.⁶⁵¹ Drankgebruik en niet kunnen zwemmen spelen daarbij een rol. Ze zijn bij de andere geallieerden bij het Groene Kerkje begraven.

De dorpsgenoten

Mevrouw Willink had vlak voor de oorlog haar bezit aan de gemeente Oegstgeest verkocht.⁶⁵² Toen haar ouders in 1901 naar Huis te Bennebroek verhuisden,⁶⁵³ verhuisde zij mee; toen in 1927 haar moeder overleed werd zij vrouwe van Bennebroek. Oud-Poelgeest was tot 1907 verhuurd en stond sindsdien leeg.⁶⁵⁴ Aanvankelijk bood zij weerstand aan de pogingen van burgemeester Van Gerrevink het landgoed te verwerven. Hij wilde voorkomen dat de gemeente Leiden er een gesticht van zou maken of dat het een katholieke begraafplaats zou worden.⁶⁵⁵ Toen echter haar tuinvrouw overleed, die voor haar toezicht hield, en daarna het leger het kasteel feitelijk in bezit nam, legde zij het hoofd in de schoot. Sinds 27 maart 1940 is kasteel Oud-Poelgeest en het landgoed er omheen publiek eigendom. Dit had meteen al een positief gevolg: een gemeenteambtenaar was zo bijdehand om de wandbespanningen in de Drakenzaal van de muur te nemen, op te rollen en te bewaren in de kelder van het gemeentehuis.⁶⁵⁶ Anderen namen de schilderijen, waaronder de witjes in de Drakenzaal, en de

⁶⁴⁸ Van Dort/Driessen 201-202.

⁶⁴⁹ Jan Wolkers, *De schuimspaan van de tijd*, Bezige Bij 2002, 55.

⁶⁵⁰ Lugt 2010b, 11.

⁶⁵¹ Lugt 2005, 21.

⁶⁵² Voor een bedrag van 110.000 gulden.

⁶⁵³ *Leidsch Dagblad* 25 april 1901, 1.

⁶⁵⁴ Korte geschiedenis O-P 4.

⁶⁵⁵ Van Gerrevink 88.

⁶⁵⁶ Schwencke 1990, 17-18.

wapenborden van de muur en borgen deze veilig op.⁶⁵⁷ Zo hebben deze tenminste de oorlog ongeschonden overleefd.

De in het verleden veelvuldig op Oud-Poelgeest georganiseerde zendingsdagen werden in 1941 hervat, met een zucht van verlichting dat men niet meer, zoals in 1940, naar elders hoefde uit te wijken.⁶⁵⁸ Contact met de zendingsgebieden was echter toen al niet meer mogelijk, wat een van de redenen zal zijn geweest dat de bijeenkomsten in de jaren daarna niet meer werden herhaald. Een andere tijdelijke gebruiker was automobielbedrijf Kamsteeg. Deze had zijn garage aan de bezetter moeten afstaan en stalde gedurende een aantal maanden zijn auto's in het koetshuis van Oud-Poelgeest. Op 1 maart 1941 gaf hij dit op; vermoedelijk was de omvang van zijn bedrijfsvoering door de oorlogsomstandigheden dermate afgenomen dat stalling aldaar niet meer nodig was.⁶⁵⁹ Pogingen het kasteel te verhuren leidden tot niets.⁶⁶⁰

Noot bij kader 'De opbouwdienst'.⁶⁶¹

Ondanks het wegvallen van de werkzaamheden van de Opbouwdienst vond de gemeente het park in 1941 presentabel genoeg om aan belangstellenden wandelkaarten voor de buitenplaats te gaan uitgeven.⁶⁶² In hetzelfde jaar werd gerapporteerd dat de Ezelswei achter het kasteel was geëgaliseerd, zodat het terrein geschikt werd voor de aanleg van een ijsbaan.⁶⁶³ Bedoeld moet zijn 'beter geschikt', want een jaar eerder was in de krant al een aankondiging te vinden van Nationale Wedstrijden in Schoonrijden voor Paren op de ijsbaan Poelgeest.⁶⁶⁴ Uit de romans van Jan Wolkers weten we hoe hij op alle mogelijke manieren inspiratie en ontspanning zocht in het park. Hij zal vast niet de enige zijn geweest: zoveel andere mogelijkheden voor verpozing waren er niet. En Jan Treur, de boer van Melkersrust, verkocht zonder distributiebonnen te vragen melk aan het halve dorp, ook aan de NSB-burgemeester van Oegstgeest.⁶⁶⁵

Binnen in het kasteel was de toestand niet beter dan in de kaalslag buiten. Ik citeer opnieuw een na de oorlog opgemaakt ambtelijk rapport.⁶⁶⁶ 'Dit schone bezit is door de oorlog zwaar gehavend. Reeds spoedig door den bezetter gevorderd, is het praktisch niet vrij geweest tot aan de capitulatie in Mei 1945. Het gebouw is zwaar gehavend, vloeren werden uitgebroken, deuren vernield, houten vertrekken in kasteel en koetshuis in de winter 1944 als stookmateriaal verbruikt.' Hieraan waren natuurlijk in de eerste plaats de achtereenvolgende bezettingen door legeronderdelen debet. De Oegstgeester jeugd heeft echter ook zijn steentje

⁶⁵⁷ Rapport november 1947 van restauratiearchitect Ysbrand Kok, Amsterdam, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954). Dit rapport spreekt weliswaar niet expliciet van de wapenborden maar van de schilderstukken van Jacob de Wit 'met de niet oude schilderstukken', maar het is ondenkbaar dat de wapenborden anders de oorlog zonder schade zouden zijn doorgekomen. Ze kunnen ook elders opgeborgen zijn geweest.

⁶⁵⁸ O.m. *Leidsch Dagblad* 23 mei 1941, 7.

⁶⁵⁹ *Leidsch Dagblad* 4 maart 1941, 8.

⁶⁶⁰ Brief 10 mei 1946 van B&W Oegstgeest aan Minister van O, K en W, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954).

⁶⁶¹ *Leidsch Dagblad* 10 oktober 1940, 6.

⁶⁶² *Leidsche Courant* 8 mei 1941, 7.

⁶⁶³ Verslag 1939-1945, 40.

⁶⁶⁴ *Leidsch Dagblad* 24 december 1940, 4. De ijsbaan is dus al minstens een jaar langer in gebruik dan is gedacht in Blauw/Zandvliet 49. Zie ook *Leidsch Dagblad* 27 november 1940, 10; 23 december 1940, 3.

⁶⁶⁵ Lugt 2008, 12.

⁶⁶⁶ Verslag 1939-1945, 2.

bijgedragen. De namen van twee jeugdige vandalen zijn bekend gebleven: Jan de Heer en zijn metgezel Jan Wolkers. Samen speelden zij een rol bij het ontvreemden van de Tillenbeesten uit de Drakenzaal; ik kom daar nog op terug. De door De Heer bij die gelegenheid gepleegde diefstal van de spiegel uit de Drakenzaal is echter mislukt: bij het toegangshek werd hij betrapt door een op wacht staande landwacht, een NSB-hulppolitieagent, die hem een nacht in de cel van het politiebureau bezorgde en de spiegel terugbracht.⁶⁶⁷ In een krantenartikel beschrijft De Heer verder hoe Wolkers met een mes stukken uit het beschilderde behang in de grote zaal sneed. Dat moet relatiever worden gezien dan het lijkt: Wolkers beschadigde behang dat toch al niet meer te redden was omdat het in grote vellen van de muren was gescheurd. Ook andere vernielzuchtige dorpelingen moeten hun rol hebben gespeeld. Het waren nu eenmaal bijzondere tijden.

Na het vertrek van de Canadezen restte nog slechts een Oud-Poelgeest in desolate staat. Het kasteel was, zo leek het, alleen nog maar te gebruiken als oefenobject voor de gemeentelijke brandweer (afb. 10.12).

[10.12 Alleen nog geschikt als oefenobject voor de brandweer?
Uitsnede Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatie 77-041-VOO-14.]

⁶⁶⁷ *Oegstgeester Courant* 28 augustus 2013, 7.

11 De uilen in de olmen

[11.1 Onder op het voetstuk van deze uil staat: Marmor ex museo C(omitis) De Thoms, wat betekent: Marmeren sculptuur uit het museum van graaf De Thoms. In diens tijd stond er een grote marmeren uil op zijn slaapkamer in Oud-Poelgeest (afb. 11.6). In opdracht van De Thoms maakte Frans van Bleysweyk deze gravure van het voorname beest.

F. van Bleysweyk, *Gravure naar uil van De Thoms*, Museum Meermanno, Den Haag, signatuur 1A22.]

Lofdicht

*De bomen bedekt met
ochtenddauw
de muren spreken
van vervlogen dagen
toen andere ogen dit
uitzicht zagen
en stemmen fluisterden 'ik hou van jou'.*

*Zonlicht warmt de koele
steen
grijs en blauw drijven
wolken voorbij
geen geluid dan de wind
de fiets aan de hand
herinneringen waren om Oud-Poelgeest heen.*

*Heeft eens lang geleden
iemand als ik
hier ook zo verblijd en
aandachtig gestaan?
Heeft zij toen ook
de rietzanger gezien
en is zij ook stilletjes verder gegaan?*

[11.2 In het gras voor het kasteel confereren de vogels, kwartels in dit geval. In 2004 gemaakt door de om zijn kwartelsculpturen bekend staande beeldhouwer Royal Katiyo uit Zimbabwe. Royal Katiyo (Zimbabwe), *Conference*, springstone, 2004 (foto Erik Kampherbeek 2009).]

De uilen in de olmen van Oud-Poelgeest hebben, zoals alle uilen, de wijsheid in pacht. Ze zijn divers van pluimage en spreken ons op verschillende toonhoogten toe. Zo is het ook met de literatoren die, in het bijzonder in de twintigste eeuw, 'iets' hadden met het kasteel. Een literatuurhistorisch overzicht van deze schrijvers is te vinden in een studie van Jan Paul Hinrichs.⁶⁶⁸ Als voorbeeld geef ik hier enkele teksten weer die op de een of andere manier met Oud-Poelgeest van doen hebben: van Frédéric Bastet die schreef over De Thoms en zijn verzameling, over een literair weekend in de tijd van het vormingshuis, en om te beginnen van Jan Wolkers, wiens naam door de ontvreemding van het tillenbeest onverbreekelijk met de Drakenzaal is verbonden. Het gedicht waarmee dit hoofdstuk opent is van de hand van

⁶⁶⁸ Hinrichs 2, 29-33; 3, 50-52.

Katrijne Bezemer. Zij won daarmee een prijs in de lofdichtenwedstrijd die in 2002 op Oud-Poelgeest is gehouden en waarvan de inzendingen zijn bijeengebracht in de bundel *Lofdichten. Ode aan Kasteel Oud-Poelgeest*.

Jan Wolkers

De meest uitgesproken exponent van de literaire belangstelling voor Oud-Poelgeest is schrijver, beeldhouwer en schilder Jan Wolkers (1925-2007); hiervóór is hij al enkele keren geciteerd. Hij is in Oegstgeest geboren en kende Oud-Poelgeest goed. Op diverse plaatsen in zijn werk blijkt dat hij er in zijn jeugd, soms met vrienden, soms met een vriendin, vaak alleen, in het park dwaalde, gedichten las, schaatste, tekende, vrijde. Hoewel de aantrekkingskracht in de loop der jaren wisselde – in 1989 stelde hij organisatie en publiek teleur door toe te zeggen over Oud-Poelgeest te komen vertellen maar niet te komen opdagen⁶⁶⁹ – bleef deze aanwezig. Hij schreef bijvoorbeeld de inleiding voor de genoemde lofdichtenbundel. En dat zijn alter ego in *Kort Amerikaans* ‘Eric van Poelgeest’ heet, spreekt boekdelen.

Het bekendst is Wolkers in dit verband geworden met de tillenbeesten die hij uit de Drakenzaal heeft gestolen. Een rondleider wordt daar in die zaal altijd naar gevraagd. Kennelijk hebben dit woord en het verhaal dat erbij hoort iets magisch. Als antwoord vertel ik dan de historie die besloten ligt in de kaders hiernaj, waarin Jan Wolkers is geciteerd, uit twee boeken.⁶⁷⁰ De naam ‘tillenbeest’ gebruikte hij omdat in huize Wolkers een baby ‘aan de til’ ging als hij of zij moest drinken. Het verhaal gaat namelijk over de sfinxen van de schoorsteenmantel in de Drakenzaal, van wie de borsten nogal geprononceerd aanwezig zijn. Zie de afbeeldingen 9.13 en 11.3.

Het verhaal van Jan Wolkers komt er kort en goed op neer dat hij was gebiologeerd door de twee tillenbeesten; dat hij er met moeite één mee naar huis kon sjouwen; dat hij de volgende dag met een vriendje het andere kwam halen; en dat het vriendje viel voor de grote spiegel in de Drakenzaal. Wolkers was zo goed niet of hij moest zijn vriend helpen dragen en legde het stuk marmer zolang in een kuil. Dat bleek een Duitse latrine te zijn en sindsdien ligt het tweede tillenbeest daar.

Vijftig jaar lang is er niet aan dit verhaal van de romancier Wolkers getwijfeld. Het eerste tillenbeest moest zich ergens in de omgeving van Wolkers bevinden. Elders in zijn werk lezen we dat het beeld op zijn kamer staat; op vragen erover krijgen we echter nooit rechtstreeks antwoord. Maar het tweede beest moet nog ergens op het terrein van Oud-Poelgeest te vinden zijn. Er moesten immers Duitse latrines geweest zijn, in 1940 waren de Nederlandse militairen vervangen door Duitse. Menigeen heeft naar het tweede beest gezocht. In de tijd van het vormingscentrum zijn er hele zoektochten naar gehouden. Nog in 2013 en 2014 is er een grondradar uit Delft gehaald om de bodem te onderzoeken. Alles tevergeefs. Pas bij het onderzoek dat leidde tot dit boek is aan de woorden van Wolkers twijfel ontstaan. De immer actieve stichtingvoorzitter Hennie Völker⁶⁷¹ heeft daarna het vriendje gevonden dat met Wolkers samenspande. Hij heet Jan de Heer en onderschrijft het hele verhaal, met uitzondering van de latrine. Volgens hem heeft Wolkers het beeld ergens in de buurt van het kasteel ‘weggegooid’.⁶⁷² En in hoofdstuk 10 bleek dat er helemaal geen Duitse legereenheden

⁶⁶⁹ *Leidse Courant* 16 september 1989, 15.

⁶⁷⁰ Jan Wolkers, *Het tillenbeest*, in *Serpentina's petticoat*, Meulenhoff, Amsterdam 1961; *De walgvogel*, hoofdstuk *De sfinx*, Meulenhoff, Amsterdam 1974.

⁶⁷¹ H.J.M. Völker-Dieben, voorzitter van de Stichting Erfgoed Oud-Poelgeest.

⁶⁷² *Oegstgeester Courant* 28 augustus 2013, 7.

op Oud-Poelgeest zijn geweest. De verhalen daarover zijn nota bene de wereld in geholpen door Wolkers zelf, toen hij zijn vader liet zeggen niet voor de Duitsers te willen werken. De latrine is gewoon verzonnen, wat natuurlijk helemaal niet vreemd is voor een romanschrijver. Romanciers zijn geen historici, zij beschrijven niet de werkelijkheid maar gebruiken hun fantasie. De conclusie kan daarom alleen maar zijn dat het tweede tillenbeest achter een struik is gezet en naderhand door iemand anders is gevonden en meegenomen. Tenzij het ergens in een van de grachten ligt.

De rest van het verhaal is wel waar. Dat wordt krachtig onderstreept doordat de genoemde voorzitter er in 2013 in slaagde het eerste tillenbeest terug te vinden. Dit bevond zich op de vensterbank van een bejaarde zuster van Jan Wolkers, die droog reageerde met: ‘wil je hem terug? Alsjeblieft!’ Dat staat nu dus weer op Oud-Poelgeest (afb. 11.3). Hoewel de hoop het tweede ook terug te vinden niet geheel is opgegeven, wordt nu toch overwogen aan de hand van het eerste een kopie te laten maken.

[11.3 Het tillenbeest dat in 1944 door Jan Wolkers uit de Drakenzaal is gestolen en in 2013 door zijn zuster is teruggegeven.
Foto Willemien Timmers 2013.]

[11.4 Jan Wolkers tekende veel in het park, zoals in de hongerwinter deze eik op de rand van de Ezelsweide. De boom staat er nog: zie afbeelding 8.29.
Jan Wolkers, *Oude eik in Poelgeest/Landschap met eik*, pentekening 1945, Teylers Museum, inv.nr. KT 1999 046.]

Literair weekend

Begin december 1951 organiseert de dichter J.B. Charles een literair ‘Podiumweekend’ op Oud-Poelgeest. J.B. Charles is het pseudoniem van prof.mr. W.H. Nagel, die later nog vlakbij Oud-Poelgeest zou komen te wonen.⁶⁷³ Onderdeel van het weekendprogramma is, op de ochtend na een korte nacht, een voetbalwedstrijd van het literaire tijdschrift *Podium* tegen *De Windroos*, de poëzieweek van Uitgeverij Holland. De wedstrijd vindt plaats op het sportveld van het vormingscentrum naast het Koetshuis. Op een foto die na de wedstrijd is gemaakt vormen de oranjerie en boerderij Melkersrust de achtergrond (afb. 11.5). Topscorer is Harry Mulisch. Als scheidsrechter fungeert Willem Frederik Hermans, die zich met het oog hierop heeft voorzien van een klaroen. In het kader rechts wordt verslag gedaan van het weekend.⁶⁷⁴

[11.5 Krantenfoto gemaakt na afloop van een op Oud-Poelgeest gehouden voetbalwedstrijd tussen teams van auteurs. Links in korte broek (en als enige op voetbalschoenen) J.B. Charles; naast hem Hans van Straten, de schrijver van het verslag. Daarnaast Harry Mulisch, die als

⁶⁷³ De Groningse jurist Willem Hendrik Nagel gebruikte het pseudoniem J.B. Charles al in het begin van de Tweede Wereldoorlog toen hij in de meidagen van 1940 Duitse troepenbewegingen aan de oostgrens doorgaf aan het Nederlandse leger, en later in het verzet in Groningen. In 1953 kreeg hij een leeropdracht strafrecht, strafprocesrecht en criminologie aan de Universiteit Leiden. In 1977 kwam hij naar Oegstgeest. Tussen 1944 en 1982 zagen twaalf dichtbundels en een aantal prozawerken van zijn hand het licht, waarvoor hij onder meer de Jan Campertprijs kreeg. Hij woonde in een huis van de architect Jesse aan de Warmonderweg, de ‘Zonnebloem’ op nr. 4, waar zijn tweede vrouw is blijven wonen tot zij in december 2006 overleed. Nagel stierf in 1983 en is begraven bij het Groene Kerkje in Oegstgeest.

⁶⁷⁴ Van Straten 223-224.

invaller twee keer scoorde. De man met het blaasinstrument is W.F. Hermans.⁶⁷⁵ Remco Campert ontbreekt op de foto. Jan Hanlo verbleef op het politiebureau en kon daarom niet meedoen.

Foto: Frans Zuydwijk (collectie Letterkundig Museum).]

Noten bij kader ‘Verslag van een aanwezige’ inzake de glazen deuren⁶⁷⁶ en de châtelaine.⁶⁷⁷

Frédéric Bastet

Frédéric Louis Bastet (1926-2008) was archeoloog, schrijver, dichter, hoogleraar klassieke archeologie, conservator klassieke oudheid van het Rijksmuseum van Oudheden, biograf van Couperus, ontvanger van de P.C. Hooftprijs en inwoner van Oegstgeest. Op zijn wandelingen door het park van Oud-Poelgeest ontmoette hij Diana. Zij is een van de twee vermoedelijk door baron van Rhemen (hoofdstuk 6) naar Oud-Poelgeest gebrachte tuinbeelden, die toen nog in het park stonden maar nu in de hal van het kasteel staan. Diana is de godin van de jacht, vandaar de boog in haar linkerhand en de bundel pijlen in de rechter en naast haar de hond; zij symboliseert de herfst. Ze inspireerde Bastet tot een somber getoonzet gedicht, wat het gevolg zal zijn van de staat waarin het beeld verkeerde toen het omstreeks die tijd op foto 11.5 werd vastgelegd.⁶⁷⁸

Oud-Poelgeest

*Diana rilt, de jachthond staart bekoord
naar haar bemoste borsten in de kou.
Bij het kasteel de voorgeschreven pauw.
Een zwaan glijdt spiegelen heen zoals het hoort.*

*Vergeeld cliché van God's octobermoord:
'Het blad vergaat om stal en bijgebouw,
weemoed etcetera'- verplichte rouw,
welwillend knarst het ijzer in de poort.*

*En kijk, de nevel openbaart een auto.
Een oude dame schiet haar kleurenfoto
doeltreffend in de allerlaatste roos*

om daarna met haar pukje in de armen

⁶⁷⁵ Compleet overzicht: staand van links naar rechts: J.B. Charles, Hans van Straten, Harry Mulisch, Paul Rodenko (deels zichtbaar), Ad den Besten, Maurits Mok, Henk van der Horst, D. Opsomer (pseudoniem van Dick Vriesman), Leo Klatser, Oey Tjeng Sit (deels zichtbaar), W.F. Hermans, Wim Schouten, Bert Schierbeek, L.F. Abell. Hurkend: Henk van Tienhoven, Geert Lubberhuizen, Herman van Praag, Gerrit Borgers, Meine S. Koops, Bergman (pseudoniem van Aart Kok). Liggend: Jan Meulenbelt.

⁶⁷⁶ Destijds bevond zich achter de voordeur een glazen tochtportaal.

⁶⁷⁷ Zo liet de hoogste vrouwelijke functionaris van het vormingscentrum zich aanspreken, behalve in de tijd van baronesse C.M. van Heemstra. Zij liet zich ook in die positie aanspreken als ‘freule’ (vriendelijke mededeling A.A. Labordus augustus 2014).

⁶⁷⁸ F.L. Bastet, *Catacomben. Een keuze uit de gedichten*, Amsterdam 1980, 91, geciteerd in Hinrichs 2, 30.

*haar groene koude borsten te verwarmen,
de vruchten van haar herfst, vormeloos voos.*

[11.6 Zo stond Diana in de jaren '80 van de twintigste eeuw in het park. Heeft haar bemoste uiterlijk Frédéric Bastet geïnspireerd?
Loek de Groot 1987, Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatie 73-VOO-4.]

Beroemd is Bastet vanwege de reeks *Wandelingen door de antieke wereld*. In een deel daarvan staat het hoofdstuk *Een avontuurlijke graaf en zijn uil*, waarin hij schrijft over de marmeren uil die Frederik graaf de Thoms op zijn slaapkamer had staan (afb. 11.7).⁶⁷⁹ De sympathieke uil heeft, zegt Bastet, iets gezelligs en het is prettig hem over zijn bol te strijken, wat je overigens wel een beetje aarzelend doet, want het is nogal een persoonlijkheid. De sculptuur dateert uit de eerste eeuw na Christus, is 76 cm hoog en heeft een niet geheel duidelijk geformuleerde Griekse tekst op de sokkel.⁶⁸⁰ Deze lijkt iets te betekenen als: 'Archates Petrius de ziener voorspelt de toekomst voor 4 as', waarbij een as een Romeinse munt is.⁶⁸¹ Dit betekent dat de uil (of is het een valk?) kan worden gezien als een uithangbord voor waarzegger Archates Petrius. De sculptuur is na veel omzwervingen in het Rijksmuseum van Oudheden terechtgekomen. In het kader staan enkele passages uit genoemd hoofdstuk.⁶⁸²

[11.7 Deze prachtige marmeren uil met een muis in zijn linker klauw is een van de vele antieke kunstvoorwerpen die De Thoms heeft verzameld op Oud-Poelgeest. Destijds stond hij in de slaapkamer van De Thoms en tegenwoordig in het Rijksmuseum van Oudheden. Rijksmuseum van Oudheden, inv.nr. ZM-7.]

Noten bij kader 'De uil van De Thoms' inzake een tuigje⁶⁸³ en het begrip 'gemmen'.⁶⁸⁴

⁶⁷⁹ Bastet 92-107.

⁶⁸⁰ Zie Bastet/Brunsting 56-57. Bastet 102 acht het mogelijk dat de uil bij een opgraving op de Palatijn in Rome is gevonden.

⁶⁸¹ De inscriptie op de sokkel luidt (de vertaling is van Folkert van Straten):

[A]PXATHC· Archates
ΠETPIOC·HO Petrios de
MANTIC·MAN waarzegger doet een waar-
TEO AET·Δ·AC zegging (?) voor 4 as-
CAPIΩN ses.

⁶⁸² Bastet 105-107.

⁶⁸³ Een Egyptische kalkstenen uil, die overigens ook een valk kan zijn, eveneens in het Rijksmuseum van Oudheden (inv.nr. F 1954/2.6), draagt een soort tuigje.

⁶⁸⁴ Waardevolle stenen, meestal gesneden halfedelstenen.

12 Rustpunt in de Randstad

[12.1 9 September 2014. Feestelijke opening van de gerestaureerde boogbrug achter het kasteel. Het kroos groeide uitbundig.
Foto Monique Shaw 2014.]

Jeugdcentrum

Na de oorlog zit de gemeente Oegstgeest met de vraag wat te doen met Oud-Poelgeest, zowel wat betreft de staat van onderhoud als de manier waarop het landgoed zal worden gebruikt. De laatste vraag is het gemakkelijkst te beantwoorden.⁶⁸⁵ Al sinds 1936 was mr. H. Schokking de ‘buurman’ van Oud-Poelgeest in huize Hol Maren aan de Haarlemmertrekvaart. Sindsdien hadden zijn vrouw en hij een flink aantal jongens en meisjes in huis die uit Nederlands Oost-Indië waren gekomen om hier hun middelbare schoolopleiding te volgen. De ruimte werd daarvoor langzamerhand te klein. Schokking had al eens bij Arnoldine Willink aangeklopt om Oud-Poelgeest te huren, maar tevergeefs. In 1946 doet hij hetzelfde bij de gemeente, nu met resultaat. Binnen een maand is de stichtingsakte gepasseerd; nog enkele maanden later wordt Oud-Poelgeest aan de stichting verhuurd.⁶⁸⁶ Deze heeft tot doel ‘bij te dragen aan de vernieuwing en instandhouding van de zedelijke, geestelijke en lichamelijke krachten onder de Jongeren.’ Daarbij staan trouw aan de levenswaarden van Bijbel en westerse cultuur voorop. Schokking wordt tot directeur benoemd; vooraanstaande mannen uit de christelijke sfeer zitten in het bestuur. De ‘studenten’, zoals zij worden genoemd, zullen op het kasteel gaan wonen. De huidige lichting bestaat uit harde jongens waar moeilijk contact mee te krijgen is.⁶⁸⁷ Zij hebben in Japanse interneringskampen gezeten en zijn ouder dan hun klasgenoten doordat ze qua schoolwerk achter lopen. Mensen met een gebruiksaanwijzing dus, die pas op het kasteel terecht kunnen zodra een algehele opknopbeurt is afgerond. Dat duurt nog twee jaar, waarna ze eindelijk hun schoenen niet meer bij de achterdeur hoeven te laten staan. De gemeente knapt het gebouw en het koetshuis aan de buitenkant op en de stichting doet het zelfde binnenin de gebouwen.⁶⁸⁸ In het eerste jaar stelt de stichting 80.000 gulden beschikbaar voor herstel van kasteel en koetshuis en nog eens 25.000 voor de inrichting daarvan; het geld komt onder meer uit een inzamelingsactie in Zwitserland. Er worden licht- en waterleidingen aangelegd en centrale verwarming. De Drakenzaal wordt bestemd als eetzaal. Hiervoor wordt de deur van de Drakenzaal naar de ‘Doorgang’ (afb. 6.7 onder) dichtgemaakt, op een doorgeefluik na; in de ‘Doorgang’ wordt een koffiekeuken ingericht. Ook de deur tussen de twee kamers rechts wordt ‘wegbehangen’. Nadat het interieur geschilderd is, waarbij geschilderde details zijn verdwenen, wordt in de Drakenzaal de wandbekleding weer op zijn plaats gehangen, plaatselijk aangevuld met gordijnstof. Op 5 juni 1948 vindt de feestelijke heropening van Oud-Poelgeest plaats. Dat wil niet zeggen dat er voordien niets is gebeurd. Er hebben Franse kinderen gekampeerd,⁶⁸⁹ er is weer een zendingsdag gehouden⁶⁹⁰ en er is een groot openluchtspektakel georganiseerd, een allegorie op de Tweede Wereldoorlog, onder de naam ‘Marijke van Poelgeest’.⁶⁹¹ Sinds de opening vinden er, naast de opvoeding van de Indische kinderen ‘van’ Schokking, bijeenkomsten

⁶⁸⁵ Zie inzake het Jeugd Centrum Oud-Poelgeest Foppe.

⁶⁸⁶ *Leidsch Dagblad* 25 april 1946, 2.

⁶⁸⁷ Vriendelijke mededeling A.A. Labordus per e-mail augustus 2014.

⁶⁸⁸ GaO, archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv.nr. 1918.

⁶⁸⁹ *Leidsche Courant* 25 juli 1947, 2.

⁶⁹⁰ *Nieuwe Leidsche Courant* 28 september 1946, 6.

⁶⁹¹ De première was op 16 augustus 1948 (*Leidsche Courant* 17 augustus 1948, 3). Het jongste kind van prinses Juliana, prinses Christina, werd destijds ‘Marijke’ genoemd.

plaats van verenigingen en organisaties van vooral protestants-christelijke huize, maar ook van bijvoorbeeld de Katholieke Sociale Jeugdzorg, de socialistische Arbeidersjeugdcentrale, het Nederlands Padvindsters Gilde en de Speeltuinenvereniging Oegstgeest.

Voor zover cursisten en deelnemers aan andere bijeenkomsten ook 's nachts op Oud-Poelgeest verblijven, gebeurt dat onder de omstandigheden van de jaren '50, vergelijkbaar met die van de jeugdherbergen en soldatenkazernes van toen. Overnacht wordt er op de zolders van het koetshuis en het kasteel, de laatste bereikbaar via een zoldertrap in een van de noordelijke vertrekken. Daar zijn slaapzalen, voorzien van houten ledikanten, ook wel britsen genoemd. Er zijn geen douches en het sanitair is Spartaans te noemen. In hoofdstuk 11 is daar een impressie van gegeven.

Geleidelijk wordt merkbaar dat de opvattingen van Schokking en andere betrokkenen uiteen gaan lopen. Naast trouw aan de Bijbel en de westerse cultuur ziet Schokking nieuwe vormingswegen, zoals retraite, gemeenschap en geordend geestelijk leven. In 1950 culmineert het verschil van inzicht in een scheiding der geesten. Mr. H. Schokking gaat zijn eigen weg. De rest van het stichtingsbestuur trekt binnen enkele maanden een andere directeur aan: mr. A.W. Kist.

[12.2 Doorslag uit een bestelboekje van mevrouw 'tante Lijs' Schokking, juni 1946. Het is bloemkooltijd en er komen grote hoeveelheden aardappelen op tafel. Maar ook aardbeien, aalbessen en kersen.

Foto Foppe 20.]

Intussen kwijt de gemeente zich binnen de naoorlogse mogelijkheden van de plicht het gebouw, het koetshuis en het park op te knappen. De werkzaamheden beperken zich voorsnog tot het herstellen van de ramen, het in goede staat brengen van het metselwerk van de torentjes (er was instortingsgevaar) en het bijwerken van het verfwerk.⁶⁹²

Vormingscentrum

De komst van mr. A.W. (Wim) Kist heeft een schokeffect.⁶⁹³ Hij is een bezielend en charismatisch mens met grote organisatorische en sociale vaardigheden. Hij is een van de oprichters van het instituut Kerk en Wereld in Driebergen. Hij is tevens de verpersoonlijking van het hervormde apostolaire elan van na de Tweede Wereldoorlog, zo parafraseer ik een necrologie uit 2005. Het is nu nauwelijks meer te bevatten hoe deze missionaire 'Sturm und Drang'-figuur de hoofden en harten van de christelijke wereld inspireert en met welke inzet hij de Nederlandse samenleving benadert.⁶⁹⁴ Hierdoor is wel te begrijpen hoe hij het Vormingscentrum Oud-Poelgeest vrijwel vanuit het niets opbouwt tot een geoliede opleidings-, cursus- en vergadermachine met 25 à 30 man personeel en een groot nieuw slaap- en vergadergebouw – dat intussen weer is verdwenen.

Het vormingscentrum wil, los van een speciale groep of kerk, een open ontmoetingscentrum zijn waar in het bijzonder jongeren maar ook ouderen welkom zijn, maar wel tegen een christelijke en, naar eigen denken, oecumenische achtergrond. Er stromen dan ook cursisten

⁶⁹² *Nieuwe Leidsche Courant* 12 november 1946, 6.

⁶⁹³ Niet-geannoteerde gegevens in deze paragraaf zijn ontleend aan de Leidse pers in de desbetreffende periode.

⁶⁹⁴ Willem van der Meiden in *Plaatsingslijst A.W. Kist (1933-2005)*, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Vrije Universiteit Amsterdam, Collectie nummer 480, januari 2007.

toe uit de kerkelijke sfeer en wat daaraan grenst, zoals christelijke vakbonden en studentenverenigingen, maar ook uit de rest van de maatschappij, in grote aantallen. Voor zover het kerkelijke activiteiten zijn is Kist vaak zelf een van de inleiders. Hij heeft de gave van het woord en is ook elders een graag geziene spreker, zoals bij de dodenherdenking op 4 mei. Daarnaast meldt men zich ook vanuit andere plaatsen in de wereld aan voor een cursus of andere activiteit op Oud-Poelgeest. Van de grote verscheidenheid hiervan geef ik in een kader enige voorbeelden. Een voorbeeld van de spiritualiteit van de directeur is de viering van het eerste lustrum van het centrum.⁶⁹⁵ ‘Aleid van Poelgeest’ komt persoonlijk met haar gevolg te paard naar Oud-Poelgeest om kennis te nemen van de huidige activiteiten in haar kasteel, wat tot grote stukken in de pers leidt. Dat Kist blijkbaar niet op de hoogte was van de precieze historische feiten⁶⁹⁶ zij hem vergeven. Een indruk van een en ander geeft afbeelding 12.3.

Noten bij kader ‘Sint Jorismarsen’ in het algemeen⁶⁹⁷ en bij de andere start- en finishplaats in Oegstgeest.⁶⁹⁸

Na twintig jaar echter gebeurt het onvermijdelijke. Hoewel dat naar buiten toe niet merkbaar is, is het werk voor Kist klaar. Hij is ook teleurgesteld, zoals eerder bij Kerk en Wereld, in het belang dat de kerk hecht aan het vormingswerk.⁶⁹⁹ Hij zoekt andere aandachtsgebieden op het snijvlak van kerk en maatschappij. Hij neemt een jaar vrij,⁷⁰⁰ schrijft een theologisch proefschrift, bereidt zich voor op een functie bij de rechterlijke macht en promoveert aan de universiteit van Leiden. In 1971 neemt hij ontslag als directeur van het vormingsinstituut. Hij wordt opgevolgd door een reeks directeuren die de zaak draaiende houden en dankzij de toen royale subsidiecultuur van de overheid jaarlijks voldoende overschotten kweken om het broodnodige onderhoud aan kasteel, koetshuis en jagershuis te kunnen bekostigen. Na nog eens twintig jaar is ook dit afgelopen. De overheid bezuinigt, onder meer op subsidies voor vormingswerk. Vormingsinstituten worden gedwongen een fusiepartner te vinden, zodanig dat er nog twaalf of dertien centra in het land overblijven. Oud-Poelgeest doet tevergeefs pogingen zich bij anderen aan te sluiten. Per 1 januari 1993 houdt de vormingsstichting op te bestaan.⁷⁰¹

[12.3 Foto’s uit de periode van het vormingscentrum. **1.** De Drakenzaal is gereed voor de lunch; het harmonium staat klaar. **2.** In de Wapenkamer, toen nog niet doorgebroken naar de kamer ernaast, is een slaapplek voor cursusleiding. **3.** Bij het eerste lustrum komt Aleid van

⁶⁹⁵ *Nieuwe Leidsche Courant* 4 oktober 1952, 13. Kennelijk is dus 1947 als beginjaar genomen. De feitelijke start was echter in 1946, de officiële opening in 1948. Blijkbaar meende Kist dat het tijd was voor een aansprekend evenement, los van de feitelijke historie.

⁶⁹⁶ Tenzij hij ervan op de hoogte was dat er vóór de bekende – vermoorde – Aleid van Poelgeest, die Oud-Poelgeest nooit heeft bezeten, een dertiende-eeuwse Aleid van Poelgeest was, namelijk de Aleid van Alkemade uit hoofdstuk 3.

⁶⁹⁷ Zie Swaan.

⁶⁹⁸ De Endegeesterstraatweg van het Witte Huis tot gebouw Irene tegenover het ontvangstgebouw van Endegeest (vriendelijke mededeling A.A. Labordus per e-mail augustus 2014).

⁶⁹⁹ ‘Menselijkerwijs gesproken heeft de hervormde kerk haar toekomstig bestaan op het spel gezet door in haar beleid sinds 1950 het vormingswerk niet als authentieke gestalte van de gemeente te rekenen en daaraan geen voorrang te verlenen’ (stelling 7 bij het proefschrift *Antwoord aan de machten. Het vormingswerk voor volwassenen socio-theologisch bezien* van A.W. Kist).

⁷⁰⁰ *Leidsch Dagblad* 29 augustus 1968, 13.

⁷⁰¹ *Leidsch Dagblad* 22 december 1992, 13.

Poelgeest op bezoek. Naast haar, in het midden van de foto, mr. A.W. Kist.⁷⁰² **4.** De ambassadeur van Japan, Akiro Miyazaki, opent het vierde Europese Go-congres. **5.** De deelnemers aan de Europese sinologenconferentie, georganiseerd door de universiteit van Heidelberg. **6.** Gezien vanuit het kasteel: duizenden scouts bij de opening van de Sint Jorismarsen in 1963.

Foto's 1. Prentbriefkaart Fodru, Gouda, circa 1953, Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, indentificatienr. 715-VOO-272; 2. G.J. Dukker 1986, RCE, objectnr. 262.995; 3. Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, indentificatienr. G02727, 1952; 4. Dick Coersen 1967, Nationaal Archief, bestanddeelnr. 036-1299; 5. Universiteit van Heidelberg 1955; 6. Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, indentificatienr. G01660, 1963.]

Eigenaar is nog steeds de gemeente Oegstgeest. Die heeft dus te zorgen voor het structurele onderhoud, in dit geval de totale restauratie. Want het eind jaren '40 aan de torens en dergelijke gepleegde onderhoud blijkt niet meer dan lapwerk te zijn geweest. De spijkers van de dakleien zijn doorgeroest waardoor het dak is gaan lekken en rotting is opgetreden. De blindankers van de vloerbalken – die heten zo omdat ze in de muur zijn verwerkt en dus niet zichtbaar zijn – zijn gaan roesten, waardoor scheuren in de muren zijn ontstaan, waardoor de koppen van de balken zijn verrot. Voor het koetshuis en het jagershuis geldt in grote lijnen hetzelfde. Een deel van het koetshuis is in 1952 in gebruik genomen als commandopost voor de regio Leiden-Oegstgeest van de koude-oorlogorganisatie Bescherming Bevolking.⁷⁰³ Het jagershuis wordt weliswaar niet door het vormingscentrum gebruikt maar vormt toch een probleem. Nadat het tijdelijk is bewoond door achtereenvolgens een uit Indië gerepatrieerde predikant,⁷⁰⁴ een bestuurslid van de stichting⁷⁰⁵ en een Hongaarse vluchteling,⁷⁰⁶ wordt het namelijk in gebruik genomen door een kraker wiens verblijf nadien door de gemeente wordt gelegaliseerd.⁷⁰⁷

In 1958 wordt de problematiek nog groter als een deel van het plafond van de Drakenzaal naar beneden komt.⁷⁰⁸

Het vele voor restauratie van de gebouwen benodigde geld heeft de gemeente niet. Jarenlang probeert men subsidie van monumentenzorg te krijgen, vooralsnog tevergeefs.

Voor de oranjerie naast het koetshuis en het theehuis aan de achterzijde van het kasteel worden niet eens restauratieplannen gemaakt. In 1955⁷⁰⁹ respectievelijk 1962⁷¹⁰ worden zij wegens bouwvalligheid afgebroken, het theehuis met instemmend advies van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg die er geen historische of bouwkundige waarde aan toekent. En in 1964 brandt boerderij Melkersrust af, die dan in gebruik is bij de op het erf van de boerderij gevestigde gemeentewerf. De laatste boer, Jan Treur, is al eerder de pacht opgezegd. Hij heeft in Groningen een ander bedrijf kunnen overnemen.⁷¹¹

⁷⁰² Naast hem adjunct-directeur baronesse C.M. van Heemstra. Geheel links mevrouw en burgemeester Du Boeuff en wethouder Den Ouden van Oegstgeest; tussen Aleid en de hofdame stichtingsbestuurder mr. B.C. van Krieken.

⁷⁰³ *Leidsch Dagblad* 5 juli 1952, 11. In de jaren '60 is de commandopost verhuisd naar Alphen aan den Rijn.

⁷⁰⁴ Ds. Arps (vriendelijke mededeling H.J.M. Völker-Dieben per e-mail mei 2014).

⁷⁰⁵ Ds. J.M. Hoekstra en zijn gezin (GaO, archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv.nr. 1917).

⁷⁰⁶ Vriendelijke mededeling L.A. van Es 5 juni 2014.

⁷⁰⁷ Mw. J. (Annie) de Nobel (o.m. *Leidsch Dagblad* 2 februari 1991, 15).

⁷⁰⁸ *Nieuwe Leidsche Courant* 18 december 1958, 9.

⁷⁰⁹ *Leidsche Courant* 22 oktober 1955, 8.

⁷¹⁰ *Leidsch Dagblad* 19 januari 1962, 3.

⁷¹¹ Zie Lugt 2008, 4.

Intussen gaat de ontwikkeling van het vormingscentrum verder. De slaapgelegenheid in slaapzalen en op zolders is niet meer van deze tijd. De stichting bouwt daarom in 1957, op erfpachtgrond die van de gemeente is verkregen, een slaapgebouw van twee verdiepingen, op de plaats naast het koetshuis waar vroeger de oranjerie stond en het sportveld lag, evenwijdig aan de Kwaaklaan (afb. 12.4). Het door het Oegstgeestse architectenbureau Kraan en Van Nieuwkoop ontworpen gebouw krijgt de naam Metamorfose.⁷¹² Het bevat 26 tweepersoonskamers, vier vierpersoonskamers en een conferentiezaal. In 1963 komen daar nog twee vleugels bij, waarna het gebouw 52 tweepersoonskamers telt, een conversatie-, een eet- en een conferentiezaal, en daarnaast nog werkruimten, een keuken, sanitair en een ontvangsthal.⁷¹³ Door deze laatste uitbreiding konden de slaapplekken voor cursusleiding op het kasteel vervallen. In 1971 pakt de stichting zelf de noodzakelijke verbeteringen van het koetshuis aan.⁷¹⁴

[12.4 Boven: de situering van gebouw Metamorfose dat van 1957 tot 2000 naast het koetshuis stond. De vleugels zijn er aangebouwd in 1963. Onder: foto van dit gebouw uit 1988. Het hoofdgebouw, de linker vleugel en een stukje van de rechter vleugel zijn zichtbaar. Het hoofdgebouw ligt parallel aan de Kwaaklaan; erachter is de verbindingsmast zichtbaar. Tekening gebaseerd op bijlage bij erfpachtovereenkomst van 1988; foto Digitaal Fotoarchief Oegstgeest, identificatienr. G00091, 1988.]

De onderhoudstoestand van kasteel en koetshuis wordt steeds nijpender. Als bijvoorbeeld de gemeente eindelijk de goten laat vernieuwen blijken de balken daaronder verrot te zijn.⁷¹⁵ En als het regent en de wind staat verkeerd, is de zaal op de zolder van het koetshuis niet te gebruiken omdat het inregent. De gemeente zal dit in 1979 verhelpen door het duifhuis op het dak te laten restaureren.⁷¹⁶ Hiervan komt pas in 1985 iets terecht.⁷¹⁷ Architect Bob van Beek begroot dan de kosten van de totale restauratie van kasteel en koetshuis op drie miljoen gulden. Intussen is in de winter van 1983/'84 de put uit 1550 (zie hoofdstuk 2) ernstig beschadigd door een vallende boom. Personeelsleden van het vormingscentrum repareren de put jaren later op eigen initiatief en uit eigen middelen.⁷¹⁸

[12.5 Deze put is in 1550, het jaartal staat erop, gemaakt voor de erfdochter van Oud-Poelgeest, die in dat jaar trouwde. Nu staat hij bij de tuinmanswoning. Volgens schriftelijke gegevens stond hij in 1560 bij de brug van het middeleeuwse kasteel. De put moet dus later zijn verplaatst, vermoedelijk bij de bouw van het huidige kasteel. Op de put heeft een smeedijzeren constructie gezeten, bijvoorbeeld om een dakje op te houden of ten behoeve van het ophalen van waterremmers, of beide.⁷¹⁹
Foto: collectie auteur.]

⁷¹² *Leidsch Dagblad* 29 oktober 1957, 9; 30 oktober 1957, 3.

⁷¹³ *Leidsch Dagblad* 8 maart 1963, 9.

⁷¹⁴ *Nieuwe Leidsche Courant* 15 september 1971, 4.

⁷¹⁵ *Nieuwe Leidsche Courant* 8 juli 1966, 12.

⁷¹⁶ *Leidsch Dagblad* 5 oktober 1979, 2.

⁷¹⁷ *Leidsche Courant* 3 december 1985, 14.

⁷¹⁸ In het gemeentearchief is nog een op verontwaardigde toon geschreven notitie te vinden inzake het niet aanvragen van een restauratievergunning (GaO, archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv.nr. 1918).

⁷¹⁹ GaO, archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv.nr. 1918.

Noten bij kader ‘Gerestaureerd door liefhebbers’ inzake restauraties in 1954⁷²⁰ en 1991.⁷²¹

In 1987 neemt de gemeente een historisch besluit: het hele landgoed wordt in erfpacht aan een nieuwe stichting overgedragen,⁷²² na intensieve bemoeienis door de bestuursleden van de stichting⁷²³ die het geheel willen redden van verkoop aan een bollenhandelaar. Deze verandering van juridische situatie betekent dat de stichting zich voortaan als eigenaar kan en moet gedragen; de beheersbeslissingen zijn nu in één hand. Het betekent ook dat de stichting subsidie bij monumentenzorg en andere instellingen kan aanvragen, iets wat de gemeente niet bleek te kunnen aangezien de ene overheid de andere niet financieel ter zijde kan staan.

Erfpacht houdt verder in dat de juridische eigendom van Oud-Poelgeest bij de gemeente blijft. Na afloop van de erfpachttermijn, dat wil zeggen over vijftig jaar, zal de volle eigendom weer bij de gemeente komen te liggen, die dan onder de nodige voorwaarden de waarde ervan aan de stichting zal moeten vergoeden. Of de erfpacht zal moeten voortzetten.

Met behulp van een grote hypothecaire lening begint de stichting met het uitvoeren van een restauratie die drie jaar zal duren. Eigenlijk is het veel meer dan een restauratie. Het koetshuis wordt het eerst aangepakt. De gehele benedenverdieping wordt verbouwd: er komt een nieuwe keuken en een restaurant voor 100 gasten. Van de etage wordt de vloer versterkt waarop een conferentiezaal komt en drie cursusruimten. Kosten: ruwweg een miljoen gulden.⁷²⁴ De restauratie van het kasteel is minstens zo ingrijpend. Het voornaamste is het groot onderhoud: het dak wordt vernieuwd, de torentjes gerestaureerd, de vloerbalken waar nodig vernieuwd en gerepareerd, de blindankers vervangen, de hardstenen trap verstevigd, enzovoort. Een groot aantal kleine veranderingen geef ik in een kader weer. Er zijn ook ongewenste veranderingen: dieven bikken 130 kostbare Delftsblauwe tegels los,⁷²⁵ collega’s klimmen de steiger op om de bronzen brandklok van het dak te roven⁷²⁶ en andere criminelen halen de twee witjes boven de deuren van de grote zaal uit hun lijst.⁷²⁷ Deze konden door vrijwel gelijke exemplaren worden vervangen.⁷²⁸

De kosten van de complete restauratie van het kasteel bedragen rond twee miljoen gulden.⁷²⁹

Tegelijk met de restauratie wordt gebouw Metamorfose vervangen door een geheel nieuw gebouw achter het koetshuis dat later het congreshotel zal worden genoemd.⁷³⁰ Niettemin blijft Metamorfose nog een aantal jaren staan. Hierin vestigt zich een echtpaar dat een internaat voor maximaal vijftig kinderen begint,⁷³¹ ‘Jong Poelgeest’ heeft tot het jaar 2000 bestaan.⁷³² Nu is Metamorfose voor het grootste deel afgebroken; slechts een klein stukje resteert. En passant is ook het jagershuis in een aantal stappen gerestaureerd voor een bedrag

⁷²⁰ De put is in 1954 met financiële steun van de Vereniging Oud Leiden gerestaureerd (Brief Vereniging Oud Leiden 3 juli 1953, GaO, archief gemeentebestuur Oegstgeest 1930-1989, inv.nr. 1918; Jaarverslag Oud Leiden 1954, 12).

⁷²¹ *Leidse Courant* 26 juli 1991; Oegstgeester Courant 24 juli 1991. De kok was Luc Lutz, zijn hulp Jer IJzerman.

⁷²² *Leidsch Dagblad* 20 juni 1987, 11.

⁷²³ Mw. A. de Vries, D.K. Burgy, P.W.C. de Vreede.

⁷²⁴ *Leidsch Dagblad* 29 september 1987, 14.

⁷²⁵ *Leidsche Courant* 28 oktober 1987, 15.

⁷²⁶ *Leidsch Dagblad* 21 juni 1988, 14.

⁷²⁷ Rink-Ensink 2000, 31.

⁷²⁸ Dat was mogelijk doordat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in 1986 foto’s van de originelen had gemaakt (objectnrs. 262.993 en 262.994).

⁷²⁹ *Leidsch Dagblad* 30 november 1988, 14.

⁷³⁰ Het ontwerp uit 1989 is van Brouwer en Steketee architecten, Den Haag.

⁷³¹ *Leidsche Courant* 14 september 1990, 14.

⁷³² *Leidsch Dagblad* 29 februari 2000, 15.

van rond 250.000 gulden.⁷³³ Er zijn betonnen vloeren in gelegd en het is inwendig geheel als woonruimte ingericht. Uitwendig bleef het in grote lijnen ongewijzigd; de ‘restauratie’ is echter grof uitgevoerd. Boven de ‘schietgaten’ is de geprofileerde waterlijst vervallen, net als de architraaflijst waarop de kantelen stonden. Deze laatste zijn grover uitgevoerd dan de originele.⁷³⁴ Het elegante van de negentiende-eeuwse kapel is daardoor verdwenen.

Congrescentrum

In verband met het in erfpacht krijgen van het kasteel is in 1987 de juridische structuur rond Oud-Poelgeest gewijzigd. Sindsdien is er naast de ‘Stichting Oud-Poelgeest’, die het vormingscentrum exploiteert, de ‘Stichting Erfgoed Oud-Poelgeest’,⁷³⁵ die de onroerende zaken van de gemeente in erfpacht heeft en verhuurt aan de ‘Stichting Oud-Poelgeest’. Dat komt van pas als per 1 januari 1993 laatstgenoemde stichting wordt opgeheven en het vormingscentrum in het niets verdwijnt. Sinds die dag exploiteert de ‘Stichting Erfgoed Oud-Poelgeest’ een congrescentrum. In 2006 vindt weer een juridische splitsing plaats als ‘Kasteel Oud-Poelgeest BV’⁷³⁶ wordt opgericht dat de exploitatie overneemt als huurder van de stichting.

Kasteel Oud-Poelgeest is nu, laat ik mij door de website inspireren,⁷³⁷ een unieke vergader- en congreslocatie met ruimtes voor verschillende typen bijeenkomsten. Het beschikt over alle faciliteiten voor een kleine vergadering of een grootschalig congres, en alles daar tussenin. Kasteel en koetshuis hebben samen 13 vergader- en congresruimtes met een capaciteit variërend van 2 tot 100 personen. Ook op culinair gebied heeft Oud-Poelgeest het nodige te bieden. Een borrel met warme en koude hapjes op het terras of in de bar, een uitgebreid buffet in de vergaderzaal, een uitgeserveerd drie- of viergangendiner in het restaurant of een gezellige barbecue buiten; alles is mogelijk. Aldus nog steeds de site, die ook wijnproeverijen, boottochten en rondleidingen in het vooruitzicht stelt.

Naast het voorgaande zit er voor velen nog een aantrekkelijk aspect aan een verblijf op Oud-Poelgeest: het is het huis van Boerhaave. Op tal van universiteiten, met name in Scandinavië,

⁷³³ De restauratie van het jagershuis ging gepaard met een soap waarmee een roman zou kunnen worden gevuld. In 1976 werd het al tientallen jaren leegstaande pandje gekraakt door een alleenstaande moeder met twee kinderen. De gemeente maakte zich er van af door de vrouw een woonvergunning te geven en haar huur in rekening te brengen. Vrij snel daarna begon de vrouw om onderhoud te vragen, dat inderdaad steeds dringender werd. De gemeente traineerde en schoof uiteindelijk de hete aardappel door naar het vormingscentrum dat Oud-Poelgeest inclusief jagershuis in erfpacht had gekregen. Het vormingscentrum, dat het jagershuis eigenlijk helemaal niet had willen hebben, voelde zich slachtoffer van de situatie en traineerde eveneens. De bewoonster begon samen met een weinig subtiel optredende dame uit Leiderdorp ambtenaren en wethouder A.J.W.F.M. Kohlbeck van Oegstgeest het leven zuur te maken. Toen Kohlbeck hen ongevraagd en onverwacht op zijn kamer aantrof, ontstond er ruzie. De Leiderdorpse achtte zich beledigd en gaf hem aan bij het openbaar ministerie. Kohlbeck werd in eerste instantie veroordeeld tot 150 gulden boete maar in tweede instantie in 1993 door het gerechtshof vrijgesproken. De intussen doorgaande restauratie kostte rond 250.000 gulden; de bewoonster verliet het pand vrij snel daarna. Zie onder meer *Leidsch Dagblad* 2 februari 1991, 15; 3 mei 1991, 15; 31 augustus 1992, 8; 29 mei 1993, 13; 9 juni 1993, 1. Wat er ook zij van dit verhaal, de affaire heeft er in elk geval aan bijgedragen dat de kapel van Gerrit Willink c.q. het jagershuis van Jacob Hendrik Willink behouden is gebleven.

⁷³⁴ Ze zijn anders gedetailleerd terwijl er op het voorvlak nu een kanteel minder staat dan toen.

⁷³⁵ Tot 1991 ‘Beheer- en exploitatiestichting Oud-Poelgeest-Oegstgeest’ geheten en tot 2006 ‘Beheer- en exploitatiestichting Oud-Poelgeest’.

⁷³⁶ ‘Kasteel Oud-Poelgeest Congreshotel BV’ tot dit in 2013 een flitsfaillissement doormaakt.

⁷³⁷ <http://www.oudpoelgeest.nl/vergaderen>, geraadpleegd maart 2014.

heeft men nog weet van het belang van Boerhaave voor de ontwikkeling van de medische wetenschap en weet men zelfs dat er in Nederland nog ergens een huis van Boerhaave moet zijn. Zodoende komen congresserende medici nogal eens op Oud-Poelgeest terecht. Voor een meerdaags verblijf kan men terecht in het congreshotel. Vastgebouwd aan het Koetshuis biedt het 45 kamers met modern hotelcomfort.

[12.6 Foto's van het Congrescentrum. **1.** De Drakenzaal als vergaderruimte of weer als eetzaal. **2.** Wat is er mooier dan een huwelijk in het park? **3.** Relaxen in de tuin van het congreshotel. **4.** Een van de vergaderkamers. **5.** De grote of Zuidzaal is op vele manieren te gebruiken. **6.** De catering is op niveau.
Publiciteitsfoto's Kasteel Oud-Poelgeest Congreshotel BV 2010-2013.]

Sinds 1990 is er aan Oud-Poelgeest niets meer veranderd. Onderhoud en soms restauratie blijven doorgaan en zullen nooit klaar zijn. In 2001 wordt monumentenarchitect ir. F.H. Robers belast met het toezicht daarop. Het eerste dat hij nodig acht is het vervangen van de dakbedekking van het koetshuis. Na proeven in Roermond laat hij hiervoor uiteindelijk in Duitsland de nodige Oegstgeester dakpannen bakken. Ook de grote zaal aan de achterzijde wordt opgeknapt en het toegangshek wordt geheel gerestaureerd,⁷³⁸ net als in 2014 het boogbruggetje achter het kasteel.
In 2015 is de Drakenzaal aan de beurt voor restauratie.

Tot zover de eerste twaalf eeuwen geschiedenis van Oud-Poelgeest. Mogen ook volgende generaties erin slagen, ondanks de tegenwind die er dan evengoed wel eens zal zijn, dit rustpunt in de Randstad voor ons allemaal te bewaren. Het kasteel dient, zoals Arnoldine Willink zei, in waarde en eer te worden gehouden.

⁷³⁸ *Leidsch Dagblad* 25 januari 2001, 17.

Bijlage

De wapenschilden op Oud-Poelgeest

[Zo gegroepeerd hing het wapen van baron van Leyden met de bijbehorende kwartierwapens in het kasteel. Links de wapens van zijn overgrootouders van vaders zijde, rechts die van moederszijde.

Foto's Monique Shaw 2014.]

Op het front van kasteel Oud-Poelgeest en vooral er binnenin is een groot aantal wapenschilden te vinden. Behalve aan de buitenkant hebben de schilden de vorm van een houten wapenbord. Een deel van de borden is van fors formaat, in de orde van grootte van 120 cm hoog. Andere zijn kleiner, ongeveer 15 × 25 cm.

De wapenborden verkeren in uitstekende staat. Dat komt doordat zij in de Tweede Wereldoorlog opgeborgen zijn geweest (hoofdstuk 10) en in 1947 zijn gerestaureerd.⁷³⁹

De wapenschilden worden in deze bijlage toegelicht, in volgorde van anciënniteit.

Poelgeest

[Foto Frits Spieksma 2007.]

[Pentekening uit zeventiende-eeuws handschrift (Van Alkemade Burg 181).]

De eerste afbeelding laat het wapen van Poelgeest zien zoals dat boven de deur van het kasteel is aangebracht. Het is blauw met een gouden dwarsbalk, in zoverre het wapen van de burggraaf van Leiden. Op het blauw toont het drie zilveren adelaars met rode snavels en poten. Zie ook afbeelding 3.2.

Daarnaast is het wapen nogmaals afgebeeld, nu als pentekening in een zeventiende-eeuws handschrift.⁷⁴⁰ Hier zijn ook de schildhouders te zien: links een griffioen, rechts een leeuw. Het wapen van Poelgeest is ook te zien in de windvaantjes op de twee torens. Het wapen is bovendien op een wapenschild binnen aanwezig, maar dit exemplaar is niet helemaal gelukt. De schrijnwerker heeft hier van de adelaars een soort dikke eenden gemaakt.⁷⁴¹

Hoger aan de gevel zijn twee wapens van Willink geplaatst, van neef en nicht Jacob en Johanna Willink (hoofdstuk 7 en 9). Haar wapen is vrouwelijk en dus ovaalvormig. Boven de wapens bevindt zich een gevleugelde helm. Over het Willinkwapen volgt hierna meer.

De overige wapenschilden hangen binnen in het kasteel.

Sohier

[Publiciteitsfoto Kasteel Oud-Poelgeest Congresshotel BV 2010.]

⁷³⁹ Begroting november 1947 van restauratiearchitect Ysbrand Kok, Amsterdam, RCE, Oud archief, doos nr. 4850, dossier Kasteel Oud-Poelgeest (-1954). De kosten werden begroot op 600 gulden. Uit volgende stukken in het dossier wordt duidelijk dat de restauratie ook is uitgevoerd.

⁷⁴⁰ Van Alkemade Burg f. 181.

⁷⁴¹ Lange tijd heeft het misverstand bestaan dat het wapen van Poelgeest geen adelaars maar leeuweriken toont. Dat komt doordat in de oude Nederlandse heraldiek onder bepaalde omstandigheden gekortwiekte adelaars ook wel leuwerik werden genoemd (Regt 1899, 72 noot 1; Rietstap/Pama 151).

Zie hoofdstuk 4, slot, voor het wapenbord van Constantijn Sohier. Het is dubieus of de adelaar in het hartschild wel twee koppen hoort te hebben.⁷⁴²

De Thoms

[Foto Monique Shaw 2014.]

Het wapen van Frederik graaf de Thoms (hoofdstuk 7). Over rode en blauwe kwartieren gaat 'een klaverkruis van goud met een gepunte voet'. Op de helm staat een gravenkroon. De schildhouders zijn griffioenen.

Dit wapen is ook het wapen van de Franse familie Thomas. Er is geen enkel bewijs gevonden dat De Thoms van hen afstamt of dat hij op een andere manier het recht had dit wapen te voeren.⁷⁴³

De Thoms-Boerhaave

[Foto Monique Shaw 2014.]

Na het huwelijk was er voor de vrouw een alliantiewapen dat de wapens van man en vrouw vereent. Dat het wapen vrouwelijk is, is te zien aan het feit dat het ovaal is en dat er een zogenoemde liefdeknoop omheen zit. Links het wapen van Frederik graaf de Thoms, rechts dat van Johanna Maria Boerhaave (hoofdstuk 7). Dit laatste toont zes rode rozen op gouden 'schuinbalken', afgewisseld met zwart.

Naast het wapen moeten de acht zogenoemde kwartieren van de echtgenoten hebben gehangen; verderop in deze bijlage ga ik daarop in. Zie de afbeelding op blz. 188.

Van Leyden

[Foto Monique Shaw 2014.]

Het wapen van baron van Leyden (hoofdstuk 6) is rood met drie vijfbladerige zwarte mispebloemen op een zilveren balk. Op het rood staan drie roodgetongde gouden leeuwen, althans zo zou het moeten zijn.⁷⁴⁴ Op Oud-Poelgeest zijn de tongen, waarschijnlijk per ongeluk, goud geverfd. Op het schild zelf staat een kroon met blauwe en rode stenen en parels, wat aangeeft dat het van een baron is. De schildhouders zijn hier een soort gevleugelde slangen of draken. De vertaling van de wapenspreuk luidt: noch bevreesd, noch overmoedig.⁷⁴⁵

Links en rechts naast het wapen hingen in de negentiende eeuw de 'kwartieren' van Van Leyden, zie hierna. Zo zijn ze ook gegroepeerd op de afbeelding op blz. 195.

Van Rhemen

⁷⁴² Schwencke 1987, 4.

⁷⁴³ Stoltenberg 86.

⁷⁴⁴ Schwencke 1987, 6.

⁷⁴⁵ Vertaling Folkert van Straten.

[Foto Monique Shaw 2014.]

Meteen rechts in de hal hangt het wapen van baron van Rhemen (hoofdstuk 6). Het enigszins kinderlijke hoofdmotief van het wapen – drie zwemmende eendjes – wordt gecompenseerd door een indrukwekkende presentatie. De golvende dwarsbalk is uitgevoerd in zilver en blauw; dat moet een misverstand zijn, vermoedelijk ontstaan bij het opnieuw schilderen van het bord. Het blauw hoort namelijk groen te zijn.⁷⁴⁶ De baronnenkroon is achterwege gelaten. Daardoor lijkt het wapenbord te dateren van voor 1819, het jaar waarin zijn vader en daardoor ook Van Rhemen zelf in de adelstand werd verheven. De schildhouders zijn gouden griffioenen.

Willink

[Foto Monique Shaw 2014.]

Het wapen van Willink (hoofdstuk 9): een ontbladerde eikentak met drie eikels in goud op een blauw veld. Tussen de twee vleugels op de helm (een zogeheten vlucht) staat op een steeltje ook een eikel. De eikels symboliseren het bezit van bosgebied.

Zestien kleine wapenschildjes

Op verschillende plaatsen in het kasteel hingen en hangen reeksen van vier kleinere wapenschildjes die op een plank boven elkaar zijn gemonteerd. De reeksen horen twee aan twee bij elkaar.⁷⁴⁷ De eerste twee hebben links en rechts van het al getoonde alliantiewapen De Thoms-Boerhaave gehangen, met dien verstande dat de schildjes blijkbaar ooit door elkaar zijn geraakt. In 1857 hingen zij nog los aan de muur; in dat jaar kreeg Gerrit Willink advies over de volgorde.⁷⁴⁸ Dat advies heeft hij terecht niet opgevolgd toen hij (of iemand anders) de schildjes aan elkaar bevestigde, zij het dat de manier waarop hij het wel heeft gedaan ook geen prijs verdient. Links hadden moeten hangen, onder elkaar: De Thoms; Nitzsch; Krug; Jacobi von Ehrencron. Rechts horen te hangen: Boerhaave; Drolenvaux; Daelder; des Quiens. De wapenschildjes vormen namelijk de kwartierstaten van Frederik graaf de Thoms en zijn vrouw, Johanna Maria Boerhaave. Zij horen daarom links en rechts van het wapen ‘De Thoms-Boerhaave’ te hangen; op de afbeelding op blz. 195 heb ik dat gedaan. Een kwartierstaat bestaat, zoals het woord al aangeeft, primair uit vier kwartieren, in de vorm van de wapens van de vier grootouders van de desbetreffende persoon. Hiernaast hangen dus links de wapens van de vier grootouders van De Thoms, rechts die van de grootouders van Johanna Maria Boerhaave. Zo zou het althans zijn als de gebruikelijke regels waren gevolgd.⁷⁴⁹ De feitelijke situatie is nu:

⁷⁴⁶ Schwencke 1987, 2.

⁷⁴⁷ De zestien schildjes kunnen ook worden geïnterpreteerd als de zestien kwartieren van het echtpaar Van Leyden-De Thoms, zoals Schwencke 1987, 10 doet. In dat geval zouden zij naast een alliantiewapen Van Leyden-De Thoms moeten hebben gehangen; een dergelijk wapenschild is echter niet aangetroffen. Van Vollenhoven gaat in zijn in de volgende noot genoemde brief net als ik uit van twee combinaties van acht schildjes.

⁷⁴⁸ Brief van J. van Vollenhoven 10 oktober 1857, bij correspondentie Willink, GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2, inv.nr. LKVI.

⁷⁴⁹ Wildeman 243, 244; Stoltenberg 88.

[Foto Monique Shaw 2014.]

Bartholomeus Thom:
grootvader van vaderszijde
van Frederik de Thoms

Marie des Quiens:
grootmoeder van
moederszijde van Johanna
Boerhaave

Hagar Daelder:
grootmoeder van vaderszijde
van Johanna Boerhaave

Margaretha Krug:
grootmoeder van vaderszijde
van Frederik de Thoms

[Foto Monique Shaw 2014.]

Jacobus Boerhaave:
grootvader van vaderszijde van
Johanna Boerhaave

Abraham Drolenvaux:
grootvader van moederszijde
van Johanna Boerhaave

Friedrich Nitzsch:
grootvader van moederszijde
van Frederik de Thoms

Maria Margaretha Jacobi von
Ehrencron:
grootmoeder van moederszijde
van Frederik de Thoms

Over het wapen van De Thoms is al gezegd dat geen bewijs is gevonden dat hij het recht had dit te voeren. Daar komt bij dat het wapen van Krug von Nidda is opgevoerd als het wapen van zijn grootmoeder van vaderskant. Zij was echter geen lid van de familie Krug von Nidda maar van de familie Krug, die geen wapen voerde.⁷⁵⁰

De twee andere reeksen vormen de kwartierstaat van Helenus Willem baron van Leyden.⁷⁵¹ Een kwartierstaat kan namelijk, vreemd genoeg, ook uit meer dan vier kwartieren bestaan, in dit geval uit acht. Deze kwartierstaat geeft zo de wapens van de acht overgrootouders van Van Leyden. Zij hebben ooit links en rechts gehangen van het al getoonde grote wapen van Van Leyden.⁷⁵² Zie de afbeelding op blz. 188. Hier is de volgorde van de schildjes wel correct:

[Foto Monique Shaw 2014.]

Diederik van Leyden:
overgrootvader via
grootvader van vaderszijde

Johan van de Ruitenbergh:
overgrootvader via
grootmoeder van vaderszijde

[Foto Monique Shaw 2014.]

Pieter de Rovere:
overgrootvader via grootvader
van moederszijde

Johan Meerman:
overgrootvader via
grootmoeder van moederszijde

⁷⁵⁰ Stoltenberg 88.

⁷⁵¹ ELO, archieven van Boerhaave, De Thoms, Van Leyden en Schimmelpenninck van der Oye, toegang 1658, inv.nr. 103.

⁷⁵² Brief van J. van Vollenhoven 10 oktober 1857, bij correspondentie Willink, GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2, inv.nr. LKVI.

Aleida Paets:
overgrootmoeder via
grootvader van vaderszijde

Sophia van Beveren:
overgrootmoeder via
grootvader van moederszijde

Catharina van der Nisse:
overgrootmoeder via
grootmoeder van vaderszijde

Dina van Nes:
overgrootmoeder via
grootmoeder van moederszijde

[Zo moet het wapen van het echtpaar De Thoms-Boerhaave met daarnaast hun 'kwartieren' hebben gehangen. Links de grootouders van Frederik graaf de Thoms; rechts de grootouders van Johanna Maria Boerhaave.
Foto's Monique Shaw 2014.]

Illustratieverantwoording

[De binnenkant van een deur op de bovenverdieping van Oud-Poelgeest.
Foto Monique Shaw 2014.]

Archief Beheer Openbare Ruimte Gemeente Oegstgeest 8.25
Berkhoudt, Herman 8.32, 8.33
Boerhaave, Herman, *Index alter* 8.13
Breedijk, Dick 10.5
Collectie H.J. Coster van Voorhout, Ambachtsheer van Voorhout 8.10
Digitaal Fotoarchief Oegstgeest 2.12, 6.6, 9.7, 9.10, 9.11, 9.12, 9.18, 9.19, 10.12, 11.6, 12.3, 12.4
Dijkstra 2.3
Dort en Bert Driessen, Riet van 10.4, 10.7
Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen 3.8
Erfgoed Leiden en Omstreken 2.5 t/m 2.9, 3.1, 4.2, 4.20, 7.2, 7.3, 7.10, 8.6, 8.9, 8.20, 9.5, 9.13, 9.15, 9.17, 10.2, 10.6, 10.9, blz. 189
Foppe 12.2
Foto Ebner, Den Haag 7.1
Geldersch Landschap & Kasteelen 6.1, 6.2, 6.3
Gemeentearchief Oegstgeest 3.6, 4.14, 4.15, 4.18, 5.4, 6.4, 6.7, 6.8, 9.9, 9.16
Groenewegen, G., *Verzameling van Vier en tachtig Stuks Hollandsche Schepen* 8.14
Historische Vereniging Oud Leiden 9.8, 10.1
Hoek/Wolthaus 10.5
Hoge Raad van Adel omslag, 3.2
Hoogheemraadschap van Rijnland 2.11, 3.3, 4.3, 4.9, 8.6, 8.7, 8.15
Huisarchief Twickel 3.2
Kampherbeek Erik 11.2
Kasteel Keukenhof 4.6
Katwijk in Oorlog 10.5
Laméris 6.8, 6.9
Leidsch Dagblad 10.3
Letterkundig Museum 11.5
Lugt, Freek 4.13, 4.16, 10.8, 10.10, 12.5
Lugt, Margriet 4.8
Morgenstern, Lina, *Nieuw Geïllustreerd Kookboek* 8.19
Museum Boerhaave 5.1, blz. 69
Museum De Lakenhal, Leiden 2.9, 5.5, 7.6, 9.3
Museum Meermanno 11.1
Nationaal Archief 2.6, 3.9, 4.5, 4.7, 8.7, 12.3
Naturalis Biodiversity Center, sectie botanie 8.17, 8.18
Noord-Hollands Archief, Haarlem 2.8, 3.4, 8.8
Oostenrijk, Mag 7.11, 7.12, 9.6
Orlers 2.9
Oud-Poelgeest omslag, 1.2, 4.21, 12.6, blz. 190
Pol, Arent 3.5
Rademaker, Abraham, *Rhijnlands fraaiste Gezichten* 5.3
Rijksbureau voor Kunsthistorisch Documentatie 3.7, 7.4, 7.5, 7.8, 7.9, 9.1
Rijksdienst Cultureel Erfgoed 2.10, 4.11, 4.15, 4.17, 9.14, 12.3
Rijksmuseum Amsterdam 2.1, 2.9, 4.1, 5.2, 7.7, 8.11, 9.4

Rijksmuseum van Oudheden 2.4, 7.7, 11.7
Robers 2013 9.18
Schröter, L. and C., *Alpine Flora* 8.16
Shaw, Monique omslag, blz. 6, 1.1, 4.19, 12.1, blz. 190 t/m 196
Spieksma, Frits 10.11, blz. 189
Spilman, Hendrik, *Het verheerlykt Nederland* 4.10
Straten, Folkert van 8.17, 8.18, 8.25
Teylers Museum, Haarlem 11.4
Thomé, Otto Wilhelm, *Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz* 8.36
Timmers, Willemien 11.3
Treur, Aad 6.10
Universiteit Heidelberg 12.3
Universiteitsbibliotheek Leiden 4.12, 6.5, 6.11
Universiteitsbibliotheek Utrecht 2.9
Utrechts Archief 2.2
Vingboons, Philips 4.4
Vlieg, Joop 8.31
Wesseling, Margreet 8.1 t/m 8.5, 8.12, 8.21, 8.22, 8.26 t/m 8.30, 8.34, 8.35
Willink, Gerrit, *De Kerk naar het Woord* 9.2
Ypey, Dick 8.23, 8.24

Bibliografie Oud-Poelgeest

Afkortingen

BOR	Beheer Openbare Ruimte Gemeente Oegstgeest
ELO	Erfgoed Leiden en Omstreken
GaO	Gemeentearchief Oegstgeest
HRR	Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden
NA	Nationaal Archief, Den Haag
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Archief Oud-Poelgeest

De in het Gemeentearchief Oegstgeest aanwezige inventarisstukken met betrekking tot kasteel Oud-Poelgeest waren bij het afsluiten van dit boek nog niet geïnventariseerd. Wel zijn de stukken of combinaties van stukken van Romeinse cijfers voorzien, in twee reeksen, beide beginnend met I. In dit boek duid ik de stukken in de lange reeks aan met 'GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 1' en in de korte reeks met 'GaO, Archief Oud-Poelgeest, Archivalia 2', in beide gevallen gevolgd door het Romeinse inventarisnummer.

Aangehaalde literatuur

- van der Aa 1845 A.J. van der Aa, *De Hofstad Oud-Poelgeest*, overdruk uit Zuid- en Noordhollandsche Almanak voor 1845, J. Noorduyt & Zn., Gorinchem 1845.
- van der Aa 1867 A.J. van der Aa, *Biografisch woordenboek der Nederlanden (...)*, deel 9, J.J. van Brederode, Haarlem 1867.
- van Alkemade Burg Cornelis van Alkemade, *Beschrijvinge van den Burg van Leyden en hare Burg-graven, [...]*, handschrift, Leiden, eind zeventiende eeuw.
- van Alkemade 1687 Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling, *Beschrijving van de Stadt Leyden. Lugduni Batavorum*, delen 1 en 3, handschrift, Leiden 1687.
- Alpine Flora C. Schröter, *Coloured vade-mecum to the Alpine Flora*, 22nd and 23^d edition, Albert Raustein, Zuerich.
- Bakker/Boeve Piet Bakker en Evert Boeve, *Stinzenplanten*, Terra, Zutphen 1985.
- Bastet F.L. Bastet, *De horizon voorbij*, Querido, Amsterdam 1987.
- Bastet/Brunsting F.L. Bastet en H. Brunsting, *Corpus signorum classicorum Musei antiquarii Lugduno – Batavi, Catalogus van het klassieke beeldhouwwerk in het Rijksmuseum van oudheden te Leiden*, Terra publishing co., Zutphen 1982.
- Beelaerts 1912 W.A. Beelaerts van Blokland, *Vaststelling der identiteit van enkele edelvrouwen*, in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, vierde reeks 10 (1912), 252-259.
- Beelaerts 1912a W.A. Beelaerts, *Het huis Klein-Poelgeest*, Leidsch Jaarboekje 1912, 147-149.
- Beenakker Jan Beenakker, *Aanleg en beheer van de Haarlemmertrekvaart en Leidsevaart*, in *Blauwe ader van de Bollenstreek, 350 jaar Haarlemmertrekvaart-Leidsevaart*, Primavera Pers, Leiden 2007, 23-50.
- Beets 1837 Nicolaas Beets, *Guy de Vlaming*, Erven F. Bohn, Haarlem 1837.
- Beets/Van Zonneveld Nicolaas Beets, bezorgd door Peter van Zonneveld, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets, 1833-1836*, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag 1983.
- Belonje J. Belonje, *Palenstein*, De Nederlandsche Leeuw 1950, 177-181.
- van den Bergh L.Ph.C. van den Bergh, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, eerste/tweede deel, Muller/Martinus Nijhof, Amsterdam/'s-Gravenhage 1866/1873.
- Bijleveld 1904 W.J.J.C. Bijleveld, *Een en ander uit de geschiedenis van het kasteel Oud-Poelgeest*, Leidsch Jaarboekje 1904, 140-149.
- Bijleveld 1906 W.J.J.C. Bijleveld, *Sohier de Vermandois*, De Nederlandsche Leeuw 1906, 189-190.
- Bijleveld 1907 W.J.J.C. Bijleveld, *Oud-Poelgeest*, Leidsch Jaarboekje 1907, 75-92.
- Bijleveld 1909 W.J.J.C. Bijleveld, *Geschiedenis van het Kasteel Endegeest*, Leidsch Jaarboekje 1909, 1-voorbij 44.
- Bijleveld 1938 W.J.J.C. Bijleveld, *Genealogisch materiaal van P. van Brederode*, De Nederlandsche Leeuw 1938, 519.
- Bijleveld 1939 W.J.J.C. Bijleveld, *Boerhaave's Schoonzoon*, Leidsch Jaarboekje 1939, 157-76.
- Bijleveld 1940 W.J.J.C. Bijleveld, *Van den man, die Oud-Poelgeest herbouwde*, De Nederlandsche Leeuw 1940, 292-296.
- Bijleveld 1942 W.J.J.C. Bijleveld, *Een charter betreffende Oud-Poelgeest*, De Nederlandsche Leeuw 1942, 191-193.
- Bijleveld 1946 W.J.J.C. Bijleveld, *Obituarium Leidense*, bijlage bij De Nederlandsche Leeuw 1945-1946, 163-186.
- Bijleveld 1951 W.J.J.C. Bijleveld, *Verscheidenheden uit de omgeving van Leiden*, eigen uitgave, Leiden 1951.
- Blauw/Zandvliet Wiebe Blauw en Kees Zandvliet, *Vier eeuwen schaatsen in Oegstgeest*, IJclub Oegstgeest 2010.
- Blink H. Blink, *Van Eems tot Schelde*, deel I, Van Holkema & Warendorf, Amsterdam 1903.
- Blok P.J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, delen I (tweede druk), II, III en IV, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1910, 1912, 1916, 1918.
- de Boer 1978 Dick E.H. de Boer, *Graaf en grafiek*, New Rhine Publishers, Leiden 1978.
- Boerhaave 1741 Herman Boerhaave, *Kortbondige Spreuken wegens de Ziektens*, vertaald door Kornelis Love, Jacobsz., Amsterdam 1741.
- Bos J.A.M.Y. Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, Verloren, Hilversum 1993.
- Bosscha Johannes Bosscha jr. (red.), *Christiaan Huygens, Oeuvres complètes*. Tome VI Correspondance 1666-1669; Tome IX Correspondance 1685-1690, Martinus Nijhoff, Den Haag 1895; 1901.
- Brand data Hanno, *Prosopografische gegevens bij Over Macht en Overzicht, Stedelijke Elites in Leiden (1420-1510)*,

- www.janvanhout.nl/brand/br_frame.htm, geraadpleegd mei 2014.
- Brünner E.C.G. Brünner, *De Order op de buitennering van 1531*, proefschrift Utrecht, Oosthoek, Utrecht 1918.
- Buchelius Arnoud van Buchel (Buchelius), *Inscriptiones monumentaque in templis et monasteriis Belgicis inventa*, Universiteitsbibliotheek Utrecht, Hs. 1648.
- Burton Wm. Burton, *An Account of the Life and Writings Of Herman Boerhaave*, London 1746².
- le Carpentier Jean le Carpentier, *La véritable origine de la très-illustre Maison de Sohier*, Fr. Hacke, Leyden 1661.
- Chomel Noel Chomel, *Algemeen Huishoudelijk-, Natuur-, Zedekundig en Konst-Woordenboek*, Tweede Druk geheel verbeterd, en meer als de helfte vermeerderd door J. A. de Chalmot, eerste deel, Joh. le Mair, Leyden en J.A. de Chalmot, Leeuwarden, 1778².
- Craandijk 1882 J. Craandijk en P.A. Schipperus, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*, zesde deel, Tjeenk Willink, Haarlem 1882.
- Cruquius Nicolaus Samuelz. Cruquius, *Taferelen, Eerst, van Sons middelpunts waare op, en ondergang, Boven, en Beneden het Waterpas of den Natuurlijcken Zigt-Eynder van zijn Wel-Edelheits Lustplaats de Hofstad Oud-Poelgeest*, Willem de Groot, Leiden 1728.
- Dijkstra M.F.P. Dijkstra, *Rondom de mondingen van Rijn & Maas. Landschap en bewoning tussen de 3^e en 9^e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek*, academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam, Leiden 2011.
- van Riet van Dort en Bert Driessen, *Oegstgeest in bange dagen*, eigen uitgave, Oegstgeest 1994.
- Dort/Driessen
- Dröge Jan Dröge, *Kasteel Endegeest*, Matrijs, Utrecht 1993.
- Dütting Hans Dütting, *Jan Wolkers, de Rubens van de literatuur*, Uitgeverij Aspect, Soesterberg 2009.
- Elias Johan E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, Haarlem 1903-1905.
- Epicedia *Epicedia in Memoriam Viri Summi, Hermanni Boerhaavii, Principis Medici. Vita Functi XXIII*, Sept. MDCCXXXVIII, [Leiden 1738].
- Fannee Mathieu Fannee, *tlant te Wareunde*, Historisch Genootschap Warmelda, Warmond 2014.
- Fannee/Van Mathieu Fannee en André van Noort, *Waar is kasteel Alkemade gebleven?*, Leids Jaarboekje 2013, 155-177.
- Noort
- Farrington John Farrington, *An account of a Journey through Holland, Frizeland, etc. in severall Letters to a Friend*, edited by P.G. Hoftijzer c.s., Academic Press, Leiden 1994.
- Fockema S.J. Fockema Andreae, *Middelleeuwsch Oegstgeest*, Tijdschrift voor Geschiedenis 50, 1935, 256-275.
- Andreae 1935
- Fockema S.J. Fockema Andreae, J.G.N. Renaud en E. Pelinck, *Kastelen ridderhofsteden en buitenplaatsen in Rijnland*, Gysbers & Van Loon, Arnhem 1974².
- Andreae c.s.
- Foppe Han Foppe, *Uit de vlikobak. Archief Stichting Oud-Poelgeest 1946-1950*, Over Oegstgeest november 2010, 18-23.
- Foppe
- van Foreest H.A. van Foreest, *Het huis van Foreest te Koudekerk aan de Rijn*, Holland 1979, 149-165.
- Foreest
- Fox J. Fox, *Belening gezamenderhand in het graafschap Holland*, Nederlands Archievenblad 1980, 267-277.
- Fox
- van Gerrevink Annes Johannes van Gerrevink, *Memoires*, uitgetypt handschrift, niet gepubliceerd, 1893-1956.
- van Gerrevink
- Giskes J.H. Giskes, *Venetiaanse muziek in zeventiende-eeuws Amsterdam*, in Margriet de Roever, *Amsterdam: Venetië van het Noorden*, Sdu, Den Haag 1991.
- Giskes
- de Gloppe Carla de Gloppe-Zuiderland, *Uit het archief gelicht*, vaste rubriek in Vereniging Oud Oegstgeest presenteert/Over Oegstgeest.
- de Gloppe
- de Gloppe 1996 Carla de Gloppe-Zuiderland, *De Oegstgeester pannbakkerijen*, Vereniging Oud Oegstgeest presenteert oktober 1996, 10-25, met aanvulling in Vereniging Oud Oegstgeest presenteert maart 1997, 24.
- de Gloppe 1996
- Goris Gerard Goris, *Les Delices de la Campagne A l'entour de la Ville de Leide*, Theodoor Haak, Leiden 1712¹.
- Goris
- van Grevenstein Marieke van Grevenstein-Halbertsma, *In gesprek met...*, Vereniging Oud Oegstgeest presenteert mei 1988, 15-17.
- van Grevenstein
- van der Groen Jan van der Groen, *Den Nederlandsen Hovenier*, Marcus Doornick, Amsterdam 1669.
- van der Groen 1669
- van der Groen J. van der Groen, *Den Nederlandsen Hovenier*, Wed. Gijsbert de Groot, Amsterdam 1699.
- van der Groen 1699
- Groenveld S. Groenveld, *Leiden in de eerste jaren van de Nederlandse Opstand*, in R.C.J. van Maanen (hoofddred.) en J.W. Marsilje (red.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*, deel 1, Stichting Geschiedschrijving Leiden, Leiden 2002, 201-211.
- Groenveld
- de Gruiter/ Joyce de Gruiter en Erny Nijhuis (red.), *Lofdichten. Ode aan Kasteel Oud-Poelgeest*, Beheer- en exploitatiestichting Oud-Poelgeest, Oegstgeest 2002.
- Nijhuis
- Haller 1774 Albrecht von Haller, *Bibliotheca Anatomica*, 1, Zürich 1774.
- Haller 1774
- Harding/Tomblin Patrick Harding en Gill Tomblin, *Nieuwe Bomengids*, vertaling en bewerking Peter Heukels, Tirion, Baarn 1999.
- Harding/Tomblin 1999
- Harff D. Harff en P. Harff, *Valkenburg mei 1940*, eigen uitgave, Katwijk 2012.
- Harff
- den Hartog Elizabeth den Hartog, *So en sel nyemand burghen noch vesten maken ...*, in E. den Hartog (hoofddred.), *Kastelen en buitenplaatsen in en rond Leiden*, Jaarboek 2001-2002, Kastelenstichting Holland en Zeeland, Leiden 2002.
- den Hartog 2002
- Heeringa K. Heeringa, *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel*, eerste deel, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1910.
- Heeringa
- Heimans/Thijsse E. Heimans en Jac. P. Thijsse, *In het Bosch*, W. Versluys, Amsterdam 1920².
- Heimans/Thijsse
- Heniger J. Heniger, *Some botanical activities of Herman Boerhaave professor of botany and director of the botanic*

- garden at Leiden*, reprinted from *Janus* 58, E.J. Brill, Leiden 1971.
- Hermans D.B.M. Hermans, *Middeleeuwse woontorens in Nederland*, band 2, proefschrift Leiden, 2013.
- Hessing 2008 W.A.M. Hessing (red.), *Archeologische Waardenkaart Oegstgeest*, Vestigia, Amersfoort 2008.
- van Heussen/van Rijn Hugo Franciscus van Heussen, *Historia episcopatum Foederati Belgii*, bewerkt door Hugo van Rijn als *Oudheden en gestichten van Rhyndland*, Christiaan Vermey, Leiden 1719.
- Hinrichs Jan Paul Hinrichs, *Fantastisch oord in het meer dan rottige Oegstgeest*, delen 1, 2 en 3, *De Parelduiker* 2013-1, 41-57; 2013-2, 16-33 en 2013-3, 49-64.
- Hoek 1978 C. Hoek, *De leenkamers van de Heren van Wassenaar*, *Ons Voorgeslacht* 1978, 53-144, 149-233, 461-557, 561-665.
- Hoek/Verbeek C. Hoek en A.M. Verbeek, *Repertorium op de lenen van de hofstad (Oud-)Alkemade te Warmond*, *Ons Voorgeslacht* 1977, 237-304.
- Hoek/Wolthaus Danny Hoek en Erik Wolthaus, *Katwijk in Oorlog*, www.katwijkinoorlog.nl, geraadpleegd augustus 2013.
- Hoekstra/ Ipenburg E.G. Hoekstra en M.H. Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland*, Kok, Kampen 2008.
- Hof J. Hof, *Egmondse kloosterrekeningen uit de xiv^e eeuw*, Tjeenk Willink, Groningen 1976.
- Huijskens Godelieve Huijskens, *De figuratieve muurschilderingen*, in Elizabeth den Hartog, John Veerman, Edward Grasman en Dirk Jan de Vries (red.), *De Pieterskerk in Leiden*, WBOOKS, Zwolle 2011, 210-217.
- Jaarverslag Oud Leiden 1954 Jaarverslag van de Vereniging 'Oud-Leiden' over 1954, *Leids Jaarboekje* 1955, 9-13.
- Janse 2001 Antheun Janse, *Ridderschap in Holland*, Verloren, Hilversum 2001.
- Jansen Ineke Jansen-Jonker, *Verzetstrijders, de heer en mevrouw Talboo*, *De Hekkensluiter*, periodiek van Historisch Genootschap 'Warmelda,' jaargang 8, nr. 2, Warmond 2011, 18-20.
- Van Kan data Fred van Kan, *Prosopografische gegevens over het Leidse Patriciaat tot 1420*, www.janvanhout.nl/pat/pat_frame.htm, geraadpleegd juli 2013.
- Karstens/ Kleibrink W.K.H. Karstens en Herman Kleibrink, *De Leidse Hortus, een botanische erfenis*, Waanders, Zwolle 1982.
- Kesteloot J.L. Kesteloot, *Lofrede op Hermanus Boerhaave*, tweede en verbeterde uitgaaf, met aantekeningen, D. du Mortier en Zoon, Leiden 1825.
- van Kesteren Gerard van Kesteren, *De trekschuitdienst Haarlem-Leiden*, in *Blauwe ader van de Bollenstreek, 350 jaar Haarlemertrekvaart-Leidsevaart*, Primavera Pers, Leiden 2007, 11-21.
- Koenen H.J. Koenen, *Grafsteden in de kerk te Beverwijk*, vervolg, *De Nederlandsche Leeuw* 1901, 24-33.
- Kooijmans 2011 Luuc Kooijmans, *Het orakel. De man die de geneeskunde opnieuw uitvond: Herman Boerhaave*, Balans, Amsterdam 2011.
- Kooijmans 2012 Luuc Kooijmans, *Tantalus in de Hortus, Herman Boerhaave als plantkundige*, in Esther van Gelder (red.), *Bloeiende kennis*, Verloren, Hilversum 2012, 161-172.
- Kooijmans 2014 Luuc Kooijmans, *De geest van Boerhaave*, Prometheus-Bert Bakker, Amsterdam 2014.
- Kort Alkemade J.C. Kort, vanaf deel V met L.J. Malherbe, *Van Alkemade 1200-1782*, delen I t/m VI, *De Nederlandsche Leeuw* 1997, 250-261, 385-390; 1998, 343-360; 2000, 229-240; 2003, 164-179; deel VI niet verschenen.
- Korte geschiedenis O-P *Korte geschiedenis van het Kasteel 'Oud-Poelgeest' te Oegstgeest*, typoscript, na 1948, Gemeente Oegstgeest.
- Kort Holland J.C. Kort, *Het archief van de graven van Holland 889-1581 (ca. 1650)*, Rijksarchief in Zuid-Holland, 's-Gravenhage 1981.
- Kort Rijnland J.C. Kort, *Grafelijke lenen in Rijnland 1222-1650*, *Ons Voorgeslacht* 1987, 390-410, 546-560, 690-721; 1988, 331-347; 1989, 353-382, 473-478; 1990, 103-182.
- Kort Teilingen J.C. Kort, *Repertorium op de lenen van de Hofstede Teilingen 1258-1650*, *Ons Voorgeslacht* 1985, 651-659, 685-725.
- Kroon J.E. Kroon, "Kasboek" van Boerhaave (B.P.L. No. 2196, *Bibl. Lugd. Bat.*) met beschrijving van Poelgeest en aankoop daarvan, *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 66, 1922, 559-65.
- Kuiken 2003 Kees Kuiken, *De oudste generaties Van Poelgeest*, *De Nederlandsche Leeuw* 2003, 96-102.
- ter Kuile E.H. ter Kuile, *Leiden en Westelijk Rijnland*, Rijksuitgeverij Dienst van de Nederlandsche Staatscourant, Den Haag 1944.
- Laméris M. Laméris, *Mooi gebouwd*, Gemeente Oegstgeest 2006.
- van der Leer Kees van der Leer, *Van Santvliet te Lisse naar Zandvliet in Den Haag*, in Gerard Jaspers c.s. (red.), *Kunst, natuur en techniek op en rond kasteel Keukenhof*, Verloren, Hilversum 2009, 93-178.
- van Leersum 1916a E.C. van Leersum, *Een tweetal collegelijsten van Boerhaave*, *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 60, 1916, 1480-1490.
- van Leersum 1916b E.C. van Leersum, *Een proeve van Boerhaave's rijmkunst*, *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 60, 1916, II, 1557-1561.
- van Leersum 1919 E.C. van Leersum, *Boerhaave's dictaten, inzonderheid zijner klinische lessen*, *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 63, 1919, 50-76.
- van J. van Lennep (ed.), herzien en bijgewerkt door J.H.W. Unger, *De werken van J. van den Vondel 1641-1642*, A.W. Sijthoff, Leiden 1889.
- Lindeboom 1958 G.A. Lindeboom (ed.) *Haller in Holland dagboek*, Koninklijke Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek N.V., Delft 1958.
- Lindeboom 1962 G. A. Lindeboom (ed.), *Boerhaave's Correspondence*, part one, E.J. Brill, Leiden 1962.
- Lindeboom 1963 G.A. Lindeboom (ed.), *Iconographia Boerhaavii*, E.J. Brill, Leiden 1963.
- Lindeboom 1964 G.A. Lindeboom (ed.), *Boerhaave's Correspondence*, part two, E.J. Brill, Leiden 1964.

- Lindeboom 1979 G.A. Lindeboom (ed.), *Boerhaave's Correspondence*, part three, E.J. Brill, Leiden 1979.
- Lindeboom 2007 G. A. Lindeboom, *Herman Boerhaave. The Man and His Work*, Methuen, London 1968; Erasmus Publishing, Rotterdam 2007².
- Lugt 2005 Freek Lugt, *Oorlogsgraven in Oegstgeest*, Oorlogsgravencomité Oegstgeest, 2005.
- Lugt 2008 Freek Lugt, *De laatste boer op Melkersrust*, Over Oegstgeest april 2008, 2-5; oktober 2008, 12-14.
- Lugt 2010 Freek Lugt, *Het goed van Oestgeest*, Ginkgo, Leiden 2010².
- Lugt 2010a Freek Lugt, *De boerderij van Bremmer*, Over Oegstgeest november 2010, 24-26.
- Lugt 2010b Freek Lugt, *Was er een krans voor Erik Ditmarsch?*, Over Oegstgeest november 2010, 10-11.
- Lugt 2012 Freek Lugt, *Het ontstaan van Leiden*, Primavera Pers, Leiden 2012.
- Lugt 2013 Freek Lugt, *Oud-Poelgeest in de Middeleeuwen*, Over Oegstgeest mei 2013, 16-17.
- Lugt 2013a Freek Lugt, *De douairière de Thoms-Boerhaave geeft met genoeg kennis...*, Over Oegstgeest november 2013, 8-9.
- Lugt/Spieksma Freek Lugt en Marise Spieksma (red.), *Canon van Oegstgeest*, Vereniging Oud Oegstgeest 2009³.
- Lunsingh Th.H. Lunsingh Scheurleer, C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel (red.), *Het Rapenburg*, delen II, III, IV en VI, Rijksuniversiteit Leiden, Afdeling Geschiedenis van de Kunstnijverheid, Leiden 1987, 1988, 1989 en 1992.
- Lutgers P.J. Lutgers, *Gezigten in de omstreken van 's Gravenhage en Leyden 1855*, met geschiedkundige aantekeningen door W.J. Hofdijk, facsimile uitgave Westers Utrecht, Canaletto, Alphen aan den Rijn 1979.
- Mennema Jaap Mennema, *De stinzenflora van Oud Poelgeest*, in E. den Hartog (hoofdred.), *Kastelen en buitenplaatsen in en rond Leiden*, Jaarboek 2001-2002, Kastelenstichting Holland en Zeeland, Leiden 2002, 85-101.
- van Mieris Groot Frans van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland*, delen I, II, III en IV, Leyden 1753, 1754, 1755 en 1756.
- Charterboek Frans van Mieris, *Beschrijving der Stad Leyden*, delen I, II en III, Leyden 1762, 1770 en 1784.
- van Mieris Beschrijving
- Moens 2010 Frank Moens (red.), *Bijzondere bomen in Nederland*, Bomenstichting, Boom, Amsterdam 2010.
- Moerman Ingrid W.L. Moerman, *Het kasteel Oud-Poelgeest*, Nederlandse Kastelenstichting/ANWB, 's-Gravenhage 1977².
- Mostert i.v. K. Mostert et al., *Vleermuizen in landgoederen in Zuid-Holland in 2013-2014*, in voorbereiding.
- Muller 1921 S. Muller Hz., *Geschiedkundige atlas van Nederland. De kerkelijke indeeling omstreeks 1550 tevens kloosterkaart. I. Het bisdom Utrecht*, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1921.
- Nederland's Didericus Gijsbertus van Epen, *Nederland's patriciaat*, deel 40, Centraal bureau voor genealogie en heraldiek, 's-Gravenhage 1954.
- patriciaat
- NNBW P.C. Molhuysen c.s. (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, delen 1 t/m 10, A.W. Sijthoff, Leiden 1911-1937.
- Nobiliaire des M.D.**** S.D.H.**, *Nobiliaire des Pays-Bas, et du Comté de Bourgogne*, Jean Jacobs, Louvain 1760.
- Pays-Bas
- Nog niet *Nog niet uitgeblust. Drie eeuwen Vrijwillige Brandweer Oegstgeest*, Vereniging Oud Oegstgeest 2013.
- uitgeblust
- van Noort 1998 A.C.L. van Noort, *De buitenplaats Hemmeer te Warmond*, LJB 1998, 205-210.
- van Noort 2014 André van Noort, *Het St. Anthonishuisje in Warmond*, De Hekkenluiser, periodiek Historisch Genootschap 'Warmelda,' jaargang 11, nr. 1, Warmond 2014, 20-22.
- van Oerle H.A. van Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten*, proefschrift Leiden, Brill, Leiden 1975.
- OHZ A.C.F. Koch/J.G. Kruisheer/E.C. Dijkhof, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, vijf delen, Martinus Nijhoff/Van Gorcum, 's-Gravenhage/Assen/Maastricht, 1970, 1986, 1992, 1997, 2005.
- Oldenburger- Carla S. Oldenburger-Ebbers, Anne Mieke Bakker, Eric Blok, *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur*, deel West, De Hef, Rotterdam 1998.
- Ebbers c.s.
- van Ollefen L. van Ollefen, vanaf deel 5 Rs. Bakker, *De Nederlandsche Stad- en Dorp-Beschrijver*, delen I t/m VIII, H.A. Banse, Amsterdam 1793-1801.
- Oostenrijk Mag Oostenrijk, *Eén dorp, twee heerlijkheden, de weg van Tolbert naar Poelgeest*, Uitgeverij Van den Berg, Katwijk 2010.
- Orlers J.J. Orlers, *Beschrijvinge der Stad Leyden*, Henrick Haestens, Jan Orlers en Jan Maire, Leiden 1614.
- Orsel Edwin Orsel, *Stenen van de Graaf*, Westerheem 2011-4, 184-192.
- Osler William Osler, *Bibliotheca Osleriana: A Catalogue of Books Illustrating the History of Medicine and Science*, McGill-Queen's University Press, Kingston and Montreal 1969.
- Oude Register S. Muller Hz., *Het oude register van graaf Florens*, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, deel 22, Johannes Müller, Amsterdam 1901, 90-357.
- Ouweneel 1985 W.J. Ouweneel, *Eén is uw Meester*, Medema, Vaassen 1985.
- Ouweneel 2006 W.J. Ouweneel, *Willink van Bennebroek, Gerrit*, in C. Houtman c.s. (red.), *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, deel 6, Kok, Kampen 2006, 343-344.
- Pabbruwe Aagje Pabbruwe, *In Laudem Jubalis*, doctoraalscriptie Universiteit Utrecht, 2009.
- Pelincq 1953 E. Pelincq, *Willem Johan Jacob Cornelis Bijleveld*, Leids Jaarboekje 1953, 56-63.
- Press/Hosking Bob Press en David Hosking, *De Bomengids van Europa*, Atrium, Elmar b.v., Rijswijk 2007.
- Regesta P.L. Muller, *Regesta Hannonensia*, M. Nijhoff, 's-Gravenhage 1881.
- Hannonensia
- Regt 1899 W.M.C. Regt, *Vaderlandsche gedenkstukken te Koudekerk*, De Nederlandsche Leeuw 1899, 71-73.

- Regt 1907 W.M.C. Regt, *De Burcht 'Groot Poelgeest'*, Leidsch Jaarboekje 1907, 93-112.
- Regt 1907a W.M.C. Regt, *De Ridderhofstad Cleyn-Poelgeest*, Leidsch Jaarboekje 1907, 113-133.
- Regt 1927 W.M.C. Regt, *Van Poelgeest*, in P.C. Molhuysen e.a. (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel VII, Sijthoff, Leiden 1927.
- Rietstap/Pama C. Pama, *Rietstaps Handboek der heraldiek*, E.J. Brill, Leiden 1987.
- Rijken Henk Rijken, *De Leidse Lustwarande*, Primavera Pers, Leiden 2005.
- Rink-Ensink 2000 Brigitte Rink-Ensink, *Kasteel Oud Poelgeest*, doctoraalscriptie Universiteit Leiden, typoscript, niet gepubliceerd, Leiden 2000.
- Rink-Ensink 2002 Brigitte Rink-Ensink, *Oud Poelgeest*, in E. den Hartog (hoofdred.), *Kastelen en buitenplaatsen in en rond Leiden*, Jaarboek 2001-2002, Kastelenstichting Holland en Zeeland, Leiden 2002, 57-84.
- Rink-Ensink 2003 Brigitte Rink-Ensink, *De geschiedenis van het 'bos van Oud-Poelgeest'*, Vereniging Oud Oegstgeest presenteert maart 2003, 7-11.
- Robers 2013 F.H. Robers, *Restauratie brug landgoed Oud Poelgeest*, Warmond 2013.
- Romein/Romein-Verschoor Jan Romein en Annie Romein-Verschoor, *Herman Boerhaave*, in *Erflaters van onze beschaving*, Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1977.
- Roosenboom Maria Roosenboom, *Herman Boerhaave 1668-1968 tentoonstelling*, Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen, Mededeling No. 136, Leiden 1968.
- Scamozzi Vincent Scamozzi, *Bouwkonstige Wercken*, Dancker Danckerts, Amsterdam 1661.
- Schmidt Freek Schmidt, *De architect van het Huis met de Hoofden*, Monumenten & Archeologie 5, bMA/Uitgeverij Bas Lubberhuizen, Amsterdam 2006, 58-69.
- Schultens Albert Schultens, *Academische redevoering ter gedachtenisse van den grooten Herman Boerhaave*, vertaling uit Latijn door Jan Jacob Schultens, Leiden 1738.
- Schwencke 1987 G.D.M. Schwencke, *Een rondgang door het kasteel*, typoscript, Vereniging Oud Oegstgeest en Vormingscentrum Oud-Poelgeest, Oegstgeest circa 1987.
- Schwencke 1989 G.D.M. Schwencke, *Van Hagepreek tot Franse tijd*, in L. Driessen c.s., *Willibrords erven*, Parochie van de H. Willibrord, Oegstgeest 1989, 91-112.
- Schwencke 1990 G.D.M. Schwencke, *Kasteel 'Oud Poelgeest' op 15 september 1989 heropend*, Vereniging Oud Oegstgeest presenteert februari 1990, 14-18.
- Schwencke 1993 G.D.M. Schwencke, *Hoge heren en de kerk van Oegstgeest in de 17e en 18e eeuw*, Vereniging Oud Oegstgeest presenteert maart 1997, 20-23.
- Schwencke 2002 G.D.M. Schwencke, *Rond de Oegstgeester Achterbuurt*, typoscript, Oegstgeest 2002.
- Siebelt Alphons Siebelt, *Gids voor Leiden in de Tweede Wereldoorlog*, Ginkgo, Leiden 2011.
- Sicking L.H.J. Sicking, *'... binnen der stede van Leyden, op de Vliet, an de vest ...'*, Leids Jaarboekje 1991, 35-50.
- Smitsloo Miep Smitsloo-de Graaff, *Tussen Tol en Trekvaart*, Tolhuysch, Oegstgeest 2007.
- Spieksma Marise Spieksma-Boezeman, *Verdwenen kleuterscholen*, deel 1, Vereniging Oud Oegstgeest presenteert oktober 2005, 17-20.
- Studie van een woongebied Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Holland, *Oegstgeest. Een studie van een woongebied in de Randstad Holland*, typoscript, Rotterdam 1955.
- Stoltenberg H.L. Stoltenberg, *De voorouders van Frederik (graaf) de Thoms*, De Nederlandsche Leeuw 1951, 84-88.
- Stöver Jos Stöver c.s. (red.), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Walburg Pers, Zutphen 2000.
- van Straten Hans van Straten, *Hermans: zijn tijd, zijn werk, zijn leven*, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 1999.
- Swaan D. Swaan, *Nationale Sint Jorismarsen, ontstaan uit 'Jong Oegstgeest'*, Over Oegstgeest april 2008, 22-24.
- Thieme/Becker Ulrich Thieme und Felix Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Band XXVI hrsg. von Hans Vollmer, Engelmann, Leipzig 1932.
- van Tricht e.a. H.W. van Tricht e.a. (eds.), *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, eerste deel, Tjeenk Willink/Noorduijn, Culemborg 1976.
- Veendorp/Baas H. Veendorp en L.G.M. Baas Becking, *Hortus Academicus Lugduno Batavus 1587-1973*, Enschede, Haarlem 1938.
- Becking M. Verkaik, *Het Huis te Bennebroek en z'n bewoners*, eigen uitgave, Bennebroek 1992.
- Verkaik M. Verkaik, *Het Huis te Bennebroek en z'n bewoners*, eigen uitgave, Bennebroek 1992.
- Verslag 1939-1945 *Verslag 1939-1945*, Gemeente Oegstgeest (vermoedelijk van de hand van B.C. van Krieken), circa 1946.
- Vingboons 1648 Philips Vingboons, *Afbeeldsels der voornaemste Gebouwen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft*, Johan Blaeu, Amsterdam 1648.
- Vingboons 1674 Philips Vingboons, *Tweede deel van de Afbeeldsels der voornaemste Gebouwen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft*, Johan Blaeu, Amsterdam 1674.
- van der Vlist Ed van der Vlist, *De Burcht van Leiden*, Primavera pers, tweede druk, Leiden 2003.
- 2003 Ed van der Vlist, *Mist over de stad*, Leids Jaarboekje 2008, 1-32.
- 2008 Ed van der Vlist, *Mist over de stad*, Leids Jaarboekje 2008, 1-32.
- VMNW *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, Instituut voor Nederlandse Lexicologie, <http://gtb.inl.nl>, geraadpleegd juli 2013.
- Vollenhove J. Vollenhove, *Poëzy*, Hendrik Boom en de weduwe van Dirk Boom, Amsterdam 1686.
- Weissman A.W. Weissman, *Gegevens omtrent Bouw en Inrichting van de Sint Bavokerk te Haarlem*, Oud-Holland 1915, 65-80.
- Wesseling 2005 M.M. Wesseling, *De geschiedenis van het Bos van Wijckerslooth*, Vereniging Oud Oegstgeest presenteert april 2005, 13-18.
- Wesseling 2014 Margreet Wesseling, *Bos van Wijckerslooth te Oegstgeest*, Primavera Pers, Leiden 2014.

- Wientjes Helga Wientjes, *Cursussen Landschapsbeheer: Opgaande beplantingen in de praktijk*, Landschapsbeheer Nederland 2003.
- Worp J.A. Worp (ed.), *Constantijn Huygens, Briefwisseling*, deel 2: 1634-1639, Martinus Nijhoff, Den Haag 1913.
- Wulf Andrea Wulf, *The Brother Gardeners*, Windmill Books, London 2009.
- van Zijl 1986 Th.P. van Zijl, *Neef van de leenheer*, Ons Voorgeslacht 1986, Zuidhollandse genealogieën, 196-202.
- van Zijl 1989 Th.P. van Zijl, *Kwartierstaat Van Zijl/Van Gaalen*, Ons Voorgeslacht 1989, 129-142, 193-202, 321-353, 417-437, 481-502, 202; 1990, 41-57, 205-210.
- Zwaan J. Zwaan, *Groen van Prinsterer Schrifteelijke Nalatenschap*, achtste deel, *Bescheiden*, deel I, Dagboek, 3 mei 1822, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 's-Gravenhage 1990.